

Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!

Літаратура і мастацтва

ОРГАН МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І ПРАЎЛЕННЯ САЮЗА ПІСЬМЕНнікаў БССР

ПЯТНІЦА, 11 жніўня 1989 г. № 32 (3494) © Выходзіць з 1932 г. © Цана 10 кап.

Новае выданне «БелСЭ»

На чырвонай скураной вокладцы аб'ёмістага фаліанта золатам выціснута: «Статут Вялікага княства Літоўскага. 1588». Але гэта — не рарытэт з бібліятэчных сховішчаў, старонкі яшчэ пахнуць друкарскай фарбай, а год выдання на тытуле — 1989. Выпуск унікальнай кнігі, прымеркаваны да 400-годдзя першай публікацыі «Статута», ажыццэвалі выдавецтвам «Беларуская Савецкая Эцыклапедыя» і змяшчае факсімільную копію арыгінала, адапціраваны пераклады яго на беларускую і рускую мовы, тлумачальны слоўнік спецыяльных юрыдычных тэрмінаў.

Пра гэтае выданне карэспандэнт БЕЛТА расказае намеснік галоўнага рэдактара «БелСЭ» Аляксандр ПЕТРАШКЕВІЧ: «Публікацыя «Статута» аб'явіла многа псеўдагістарычных выдумкі мінулых гадоў. Гэты унікальны дакумент, напісаны і выдадзены на дзяржаўнай мове ўсяго княства Літоўскага старабеларускай мовай — сведчанне дзяржаўнасці беларускага і літоўскага народаў, іх высокай прававой культуры. З'явіўшыся адным з першых юрыдычных кодэксаў у Еўропе, ён аказаўся настолькі дакладным, што захавана сіла закона і ў XIX стагоддзі, дзейнічаючы пасля ўз'яднання Беларусі з Расіяй у Віцебскай і Магілёўскай губернях да 1831 года, а ў Віленскай, Гродзенскай і Мінскай — да 1840.

Адным з аўтараў «Статута» быў Франціск Скарына. Гэта ўжо не гіпотэза, а факт, даказаны беларускімі вучонымі з высокай ступенню дакладнасці. І невыпадкова выданне «Статута» напярэдняе выпуск факсімільнай скарынінскай Бібліі, што рыхтуецца «БелСЭ». Менавіта ў аўтарскіх прадмовах і пасляслоўях да 23 надрукаваных ім кніг свяшчэннага пісання Франціск Скарына выклаў свае прававыя погляды, якія ўвайшлі затым у першы «Статут Вялікага княства Літоўскага» 1529 года. У далейшым гэты дакумент дапаўняўся і ўдасканальваўся, але і ў канчатковым варыянце, які мы сёння трымаем у руках, большасць установаў беларускага асветніка захавалася.

«Статут» 1588 года быў распрацаваны і падрыхтаваны на высокім тэарэтычным і прафесійным узроўні кваліфікаванымі прававедамі і дзяржаўнымі чыноўнікамі. І нягледзячы на тое, што гэта своеасаблівая канстытуцыя зарадзілася ў феадальную эпоху, яна павінна зацікавіць сучаснага чытача як дакумент, даволі дакладна, напрыклад, у адносінах да аховы прыроды і нават абароны правоў чалавека. Скажам, ужо тады забаранялася ўзорваць землі па берагах рэк і азёраў, паліваць у межсезонне на звыроў і птушак, разбураць пчаліныя борці. Законы таго часу простыя і зразумелыя, напоўнены разважымым сэнсам і ўжо ніяк не дапускаюць множнасці тлумачэнняў: «Не можа быць асуджан невінаваты». «Бацька не адказвае за віну сына, а сын не адказвае за віну бацькі». Характэрны і такі зварот аўтара «Статута» аб неабходнасці ведання законаў: «...народу сорама права свайго не ведаць, асабліва нам, якія не чужой якой мовай, але сваёй уласнай правы пісанья маем і ў кожны час, што нам неабходна к адбicio ўсякай крыўды, мокам ведаць... Ідзі гэтыя, вядома, актуальныя і сёння. І можа, знаёмства з гэтай кнігай карыснае не толькі тым, хто пазнае гісторыю, але і тым, хто непасрэдна заняты вырашэннем нашых сацыяльных і прававых праблем.

Гутарыў А. ВАЛЬВАЧОУ.

НА РАДЗІМЕ БЕЛАРУСКАГА ДУДАРА

Літаратурныя святы ў Люцінцы, дзе жыў і плённа працаваў Вінцэнт Дуніна-Марцінкевіч, ужо сталі традыцыйнымі. Сёлетні чацвёрты раз сустрэла Люцінкіна гасцей. Уступным словам адкрыў святы В. Зуёнак (ён фактычна і быў владчым). Дэлегацыя пісьменнікаў з Мінска, літаратары з братніх рэспублік, якія адпачываюць зараз у Доме творчасці «Іслач», прадстаўнікі партыйных і савецкіх органаў ускладзілі кветкі да мемарыяльнага знака, што пастаўлены на падмурку былой сядзібы Дуніна-Марцінкевіча. Дарэчы, многія з выступаючых зноў і зноў нагадвалі пра неабходнасць адбудаваць, аднавіць сядзібу, стварыць на радзіме беларускага дудара запаведнік.

Гасцей ля мікрафона змянялі артысты мастацкай самадзейнасці. Пра значэнне творчага подзвігу Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча ў наш час, калі пад пагрозай само існавання беларускай мовы, пра гістарычную памяць і нацыянальны нігілізм гаварылі А. Пётрашкевіч, У. Карызна, В. Адамчык, П. Бітэль, армянскі паэт Г. Эмін, драматург з Масквы В. Ігнаціў, Л. Караічаў, Г. Тумаш, першы сакратар Валожынскага РК КПБ К. Халынюк, краязнаўцы М. Пратасевіч і Г. Равінскі.

Побач з імправізаванай сцэнічнай пляцоўкай была разгорнута выстаўна твораў народных майстроў і самадзейных мастакоў — жывапіс, ткацтва, разьбярства, саломаліценне. Жадаючыя маглі набыць кнігі Дуніна-Марцінкевіча, сувеніры.

Святы запомніцца ягоным удзельнікам і гасцям нязвычайнасцю і цеплынёй.

П. ВАСІЛЕУСКІ,
наш кар.

Тут стаяла сядзіба В. Дуніна-Марцінкевіча.

Гледачы

Выступае Васіль Зуёнак.

Дырэктар Шыркуцёўскай школы Генадзь Равінскі.

Армянскі паэт Геворг Эмін. Фота А. КАЛЯДЫ.

З ПОШТЫ ГЭТАГА ТЫДНЯ

35 БЭР ЗА 70 ГОД — ДАРОГА КУДЫ?..

Так звалі канцэпцыя бяспечнага пражывання ў зоне радыяактыўнага забруджвання прадугледжвае пажыццёвую дозу ў 35 бэр. Што гэта азначае? Паводле выказванняў віцэ-прэзідэнта АМН СССР Л. А. Ільіна, гэта назукова абгрунтаваная бяспечная доза, якая ўключае ў сабе і дозу за 70 гадоў пражывання ў радыяактыўнай зоне і дозу перыяду аварыі, і дозу за пасляаварыйныя гады (уключаючы да 1.01.1990 г.). Старшыня Дзяржаўнага камітэта СССР па гідраметэаралогіі Ю. А. Ізраэль запэ-

нівае нас у тым, што гэтая доза бяспечная, што набіраецца яна вельмі павольна, амаль раўнамерна на працягу ўсяго жыцця.

Але што паназваюць разлікі? Давайце прасочым за назіраным гэтай дозой тым, хто нарадзіўся, скажам, у 1987 г. Мы зрабілі гэтыя разлікі і атрымалі жудасныя лічбы. Аказваецца, пажыццёвая доза ў 35 бэр набіраецца не раўнамерна, бяспечнымі малымі долямі, а вельмі інтэнсіўна, асабліва ў дзіцячы і юнацкія гады (гл. табліцу).

Пражытыя гады	Доза, набраная за пражытыя гады, бэр	Набраная доза ў працэнтах ад дозы 35 бэр
1	1	2,9
4	3,8	11
8	7,4	21
12	10,6	30
18	14,8	42
25	19,1	58

Звярніце ўвагу на апошнюю калонку табліцы: за 12 год жыцця дзіця набірае звыш 30 працэнтаў ад дозы ў 35 бэр! 25-гадовы юнак ужо атрымлівае каля 60 працэнтаў ад гэтай дозы! Толькі пасля 30 гадоў гадавая доза становіцца менш за 0,5 бэр і вельмі павольна спадае да прыкладна 0,2 бэр да 70 гадоў (пры гэтым ад 50 да 70 гадоў доза змяняецца прыкладна ад 0,3 да 0,2 бэр). Яшчэ раз звернемся да таб-

ліцы: дзіця за першы год жыцця атрымлівае дозу прыблізна ў 1 бэр. Але ж яно, яшчэ не нарадзіўшыся, ужо атрымала дозу ў 1 бэр за той час, калі маці выношвала яго і марыла аб шчаслівым яго лёсе. Дзіця, якое пражыло ўсяго год, ужо атрымала дозу каля 2 бэр, што складае 40 працэнтаў гадавой дозы прафесіянала, які працуе з крыніцамі радыяактыўных выпраменьванняў! А да работы з крыніцамі радыяактыўных

выпраменьванняў дапускаюцца асобы не маладзей за 18 год і пры гэтым абсалютна здаровыя (пералік медыцынскіх супрацьпаказанняў уключае 34 хваробы).

Апрача апраменьвання чарнобыльскімі радыяактыўнымі ападымі, чалавек апраменьваецца крыніцамі так званых радыяцыйнага фону. Так, напрыклад, калі прытрымлівацца гадавой дозы фонавага апраменьвання насельніцтва СССР у 1980—1981 гг., дын за 70 год чалавек атрымае каля 28 бэр. Але ж дозы вышэй 50 бэр ужо лічацца вялікімі дозамі.

Як жа стала магчымым навізаць насельніцтву пражыванне ў радыяактыўным перыядзе? Ды вельмі проста, 26.05.1987 г. галоўны дзяржаўны ўрач СССР Г. Хлябчэў зацвердзіў новыя нормы радыяцыйнай бяспекі, якія былі выданы ў 1988 г. У гэты дзяржаўны дакумент, які рэгламентуе ўзроўні апраменьвання персанала (г. зн. прафесійных работнікаў) і насельніцтва ў нашай краіне, быў уведзены новы раздзел «Аварыйнае апраменьванне насельніцтва». У ім гаворыцца: «При принятии последующих мер, исходя из масштабов и характера аварии, Министерством здравоохранения СССР могут устанавливаться для населения временные основные дозовые пределы и допустимые уровни и разрабатываться санитарные правила для обеспечения жизнедеятельности на территориях, загрязненных радиоактивными веществами». Гэтыя істотныя змяненні ў нормы радыяцыйнай бяспекі былі ўнесены камісіяй Міністэрства аховы здароўя СССР, старшынёй якой

з'яўляецца акадэмік АМН СССР прафесар Л. А. Ільін.

Чарнобыльскі рэактар пасля аварыі шчодро рассяваў на сотні кіламетраў страшную атруту. Кароткажывучыя радыёнуклідны (у тым ліку і бд-131) вызначылі досыць вялікія дозы, якія атрымалі людзі ў страшным 1986-м. Дабавілася доза пасляаварыйных гадоў. Можна з упэўненасцю лічыць, што нездароўе і дрэннае самаадчуванне людзей (і асабліва дзяцей) у зонах радыяактыўнага пекла, аб чым сведчаць урачы: практыкі, — не следства «надуманай» радыёфобіі, а рэальны і пакуль толькі першыя правы апраменьвання людзей.

У выніку апраменьвання ў час чарнобыльскай аварыі і ў пасляаварыйны час (г. зн. да сённяшніх дзён) насельніцтва Беларусі атрымала вялікую калектыўную дозу. Таму зараз можна ўжо гаварыць аб ратаванні здароўя і жыцця ўсяго беларускага народа. І тут марудзіць нельга. Трэба абвясціць Беларусь зонай бедства і звярнуцца да міжнароднага супольніцтва за дапамогай, бо самой рэспубліцы і нават нашай краіне зараз не па сілах зрабіць адзіна неабходнае: перасяліць усіх людзей з заражаных тэрыторый. У гэтай сітуацыі трэба прыслухацца да голасу грамадскасці, а не следаваць слепа рэкамендацыям экспертаў. «Эксперты», які мы перананаліся, сваю справу ўжо зрабілі — успомнім трагедыю Арала, трагедыю жыхароў Прыаралля, сельскіх раёнаў Узбекістана, кыштымскую аварыю, чарнобыльскую катастрофу.

А. ЛЯУКОВІЧ,
старшы выкладчык БДУ
імя У. І. Леніна.

«ЛЮДЗІ ДОБРЫЯ, ПОМНІЦЕ...»

Мемарыяльнаму комплексу Хатынь споўнілася 20 гадоў. Наш карэспандэнт сустрэўся з галоўным інжынерам, на-

меснікам загадчыка мемарыяла П. ЯКУБОУСКІМ.

Хатынь... Гэта слова стала сімвалам. Сімвалам людскага гора. Сімвалам людскіх пакут і сімвалам людскай мужнасці. Сімвалам Беларусі-партызанкі — знявечанай, але не-скаранай.

Але Хатынь — не проста сімвал. Хатынь — незабыты боль, незагойная рана нашага народа, што страціў у гады змагання з фашызмам кожнага чацвёртага.

Хатынь — гэта жывая, няцерпная памяць. Мы, жывыя, чуюм з-пад бетонных пліт голас хатынцаў: «Людзі добрыя, помніце...» Колькі разоў бачыў я слёзы на вачах наведвальнікаў комплексу! Гэта значыць, што комплекс — не проста помнік. Гэта — святыня. І не дарэмна сказана, што «попел Хатыні стучае ў нашы сэрцы». Званы Хатыні з дня ў дзень трываюць нашу памяць. Надмагільная пліта хатынцаў сцеражэ вечны сон усіх сыноў і дачок нашай зямлі, што загінулі ў смяротным агні мінулай вайны. Кожны з нас мае родныя магілы, куды мы прыходзім, каб успомніць і ў думках пагаварыць са сваімі продкамі. А для ўсіх нас разам,

для ўсёй Беларусі такім месцам стала Хатынь.

— Колькі людзей, Пётр Кандратавіч, прыходзіць сюды, каб пакланіцца болю нашаму, каб ушанаваць памяць ахвяр вайны?

— За дваццаць гадоў мемарыял наведала каля 30 мільёнаў чалавек. Лічба гэтая ў тры разы перавышае насельніцтва рэспублікі. Прыязджаюць сюды не толькі з розных куткоў Беларусі — сюды едуць з усяго Саюза. Штогод тут бывае толькі замежных грамадзян больш чым 50 тысяч амаль са ста краін свету. Асабліва частыя нашы госці — жыхары ГДР і Польшчы. Магчыма, таму, што народы гэтых краін таксама поўнаю мераю зведалі боль страт мінулай вайны.

Як даніну памяці нашага народа можна адзначыць і наведанне комплексу вядомымі дзяржаўнымі і палітычнымі дзеячамі. Усе высокія госці нашай рэспублікі наведвалі і Хатынь. Можна назваць тут імёны Густава Гусака, Фідэля Кастра, Тодара Жыўкава, Раджыва Гандзі, Пэрэса дэ Куэльяра. Быў тут і прэзідэнт ЗША Ры-

чард Ніксан, і многія-многія іншыя.

Ускладалі кветкі да пліт Хатыні Міхаіл Сяргеевіч Гарбачоў, Мікалай Іванавіч Рыжкоў, Андрэй Андрэевіч Грамыка...

— Пётр Кандратавіч, комплексу — 20 гадоў. Час робіць сваю справу...

— Так, можаце не працягваць... Мы, вядома, праводзілі час ад часу касметычныя работы. З наступнага года пачнём капітальны рамонт, разлічаны на два гады. Сродкі, матэрыялы ўжо выдаткаваны. Закрыць на гэты час комплекс мы, вядома, не можам, ён будзе даступны для наведвальнікаў.

У адпаведныя органы мы звярнуліся з прапановай зрабіць нас гасразліковымі, перавесці на самаакупнасць. Зараз гэтак пытанне разглядаецца. Будзем спадзявацца, што ўжо ў новым годзе мы зможам працаваць у новых умовах. Гэта, вядома, дазволіць нам прасцей вырашаць усе праблемы фінансавання.

— Давайце ўспомнім тых, хто праводзіць людзей па плітах Хатыні...

— У нас працуюць вельмі вопытныя, дасведчаныя, прафесійна падрыхтаваныя экскурсаводы. Гэта спецыялісты высокага ўзроўню, сапраўдныя псіхологі. Людзі ж тут бываюць самыя розныя, і з усімі яны павінны паразумецца. І што яшчэ хачу заўважыць, таму што гэта вельмі важна ў нашай рабоце — нашы гіды неабякавыя да таго, дзе яны водзяць людзей, пра што ім апавядаюць. На гэтай рабоце нельга быць чалавекам з чэрствай душой. Тут кожны раз як бы па-новаму перажывасць тую трагедыю, што адбылася на нашай зямлі ўжо амаль паўвека назад. Чалавек жа нецікавы, абякавы доўга тут не затрымаецца. Лепшымі, найбольш вопытнымі экскурсаводамі можна назваць І. Напрэву і Н. Кірылаву.

— Пётр Кандратавіч, і яшчэ адно, апошняе пытанне. У рэспубліцы зараз ідзе працэс абуджэння нацыянальнай самавядомасці. Усё больш адчуваецца неабходнасць надання беларускай мове статуса дзяржаўнай. Ці ёсць у вас экскурсаводы, якія могуць весці свой аповяд па-беларуску? А мо хто-небудзь ужо спрабуе так рабіць?

— Так, мы разумеем і падтрымліваем гэтыя працэсы. Амаль усе нашы экскурсаводы — беларусы, таму правесці экскурсію на роднай мове для іх не надта складана. Так і робіцца, калі з'яўляецца просьба аб гэтым ад групы. Пакуль што вось так, па просьбе. Але мы разумеем, што гэта толькі першы крокі. Зараз распрацоўваюцца праграмы экскурсій на беларускай мове, і хутка яны будуць на ўзбраенні многіх нашых экскурсаводаў.

М. КАВАЛЬ.

УТВОРАНЫ БЕЛАРУСКІ ПЭН-ЦЭНТР

7 жніўня ў Мінску, у Доме кіно, адбылося пасяджэнне ініцыятыўнай групы беларускіх пісьменнікаў, якая ў межах квоты міжнароднага ПЭН-цэнтру для нацыянальных органаў у СССР стварыла Беларуска-ПЭН-цэнтр. Большасцю галасоў прэзідэнтам Беларускага ПЭН-цэнтру выбраны лаўрэат Дзяржаўнай прэміі БССР імя Янкі Купалы Р. Барадулін, віцэ-прэзідэнтамі — У. Арлоў і А. Разануў, сакратаром — К. Шэрман. Асноўная мэта ПЭН-цэнтру — спрыяць рэальнай свабодзе творчасці.

НАШ КАР.

СЕМІНАР СОЙМУ БНФ

3-га жніўня ў памяшканні Дома кіно адбыўся навуковы семінар Сойму БНФ «Адраджэнне» па тэме «Пант Молатава — Рыбентропа і яго вынікі для Беларусі». Акрамя сяброў Сойму, у семінары прынялі ўдзел шматлікія актывісты БНФ.

З асноўным дакладам выступіў вядомы гісторык А. Грыцкевіч. Ён засяродзіў увагу на тым, што пант Молатава — Рыбентропа паўплываў на лёс многіх народаў, у тым ліку і беларускага, — таму мы не можам застацца ўбанку, калі распачалося пераасэнсаванне гэтага панта, ягоных перадамоў і вынікаў. Гаворачы сёння аб панце і асабліва аб яго сакратных пратаколах, мы павінны разглядаць яго ў гістарычным кантэксце савецкай знешняй палітыкі, суадносіць з Брэсцкім мірам 1918 г., Рыжскім дагаворам 1921 г., шэрагам дагавораў і пантаў, заключаных Савецкім Саюзам у 20—30-х гадах.

З дапаўненнямі па дакладу выступілі Ю. Хадыка, М. Чарняўскі, Г. Сакалоў-Кубай, З. Пазняк і іншыя. А. Грыцкевіч адказаў на шматлікія пытанні прысутных.

Наступны семінар Сойм БНФ «Адраджэнне» плануе правесці па тэме «Уз'яданне Заходняй Беларусі з БССР».

НАШ КАР.

ІМЯ ФРАНЦІШКА БАГУШЭВІЧА

Імя слаўнага сына беларускага народа, выдатнага дэмакрата, пачынальніка крывічанага рэалізму ў беларускай літаратуры Францішка Багушэвіча добра вядома і на Украіне. Пасля заканчэння Нежынскага юрыдычнага ліцэя ён быў следчым на Чарнігаўшчыне і ў Сумскай вобласці, на працягу дзесяці гадоў — з 1874 па 1884-ы — працаваў следчым Нежынскага акруговага суда, у Канатопе пачаў сваю літаратурную дзейнасць.

Рэдакцыя канатопскай раённай газеты «Радянскі прапор», літаратурная студыя «Канатопскі джэрал», што працуе пры ёй, а таксама праўленне мясцовай арганізацыі Украінскага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры правялі ініцыятыву аб увекавечанні памяці Ф. Багушэвіча.

Рашэннем Канатопскага выканкама народных дэпутатаў былая вуліца Жданова перайменавана ў вуліцу Францішка Багушэвіча.

І. КАРНОШЧАНКА,
рэдактар газеты
«Радянскі прапор».

ДРУГОЕ НАРАДЖЭННЕ ПОМНІКА

Выканком Полацкага Савета народных дэпутатаў прыняў рашэнне аб аднаўленні аднаго з шаснаццаці помнікаў, устаноўленых у месцах важнейшых бітваў Айчынай вайны 1812 года. Ён быў пабудаваны на народныя грошы (33 тысячы серабром) і адкрыты пры велізарнай колькасці людзей 26 жніўня 1850 года, але затым знесены ў 1938-м. Арыенціраваны кошт помніка 900 тысяч рублёў, для яго ўзвядзення запатрабавана 220 тон чыгуну.

Больш стагоддзя назад 2000 дэталей, 180 медных лістоў, 30 тон кубавога жалеза, упрыгожаны з высакіпробнага золата адлілі і сабралі ў адзіную нампазіцыю ўсяго за паўтара года. Як жа будзе сёння?

Беларускае Таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры звярнулася да ўсіх, каму дарагія нашы вытокі, з прапановай унесці свой пасільны ўклад ва ўзвядзенне помніка на рахунак нумар 000700865 у жылсацбанку горада Полацка.

У. БЕРАЖКОУ,
кар. БЕЛТА.

ДУМКА ЧЫТАЧА

ЦІ ЖУРНАЛІСТЫ ВІНАВАТЫ?

Апошнім часам узмацняюцца нападкі на прэсу. Сутнасць іх у тым, што нібыта журналісты, асвятляючы, напрыклад, падзеі ў Нагорным Карабаху, Азербайджане ці Арменіі і г. д., падаграюць страці і падліваюць масла ў агонь. Нападкі гэтыя, як правіла, пачынаюцца словамі: «На жаль, друк...» і г. д.

Ну, а хто ж яны, судзі журналістаў? Як правіла, прадстаўнікі таго бюракратычнага апарату, які ўзводзіў, напрыклад, у Баку шматмільённага кошту палацы для забаў, у той час як у Сумгаіце тысячы людзей туліліся ў трушчобах з фанерных скрыняў. Альбо пракуроры і следчыя, якія зрабілі кар'еру ў перыяд застою, калі налева і направа «шылі» справы невінаватых, а потым, як гэта было ў Віцебску, асуджалі і расстрэльвалі.

І вось гэтая, звыклая да ўсхвалення сябе і сваіх ведамстваў, публіка асмельваецца паваўча: маўляў, няправільна асвятляеце, перашкаджаеце...

Напрыклад, праўдзівы расказ аб масавым знішчэнні невіноўных людзей перад вайной у Курапатах, апублікаваны ў «Літаратуры і мастацтва» і перадрукаваны ў «Московскіх новостях», пракурор Беларускай ССР Г. Тарнаўскі называе пагоняй за сенсацыяй. («Советская Белоруссия» за 7. 7. 1989 г.)

Нешта не прыпамінаецца, каб хто са следчых назваў наскрозь ільковы дэтэктыв «Следства вядуць знатакі» паказухай або рэкламай. Прыемна ўсё-такі ўсведмаляць сябе майстрам індуктыўна-дэдуктыўнага мыс-

лення, у той час як за душой, акрамя прыёмаў мардабою і шантажу, нічога няма.

Дык ці не лепш, чым кідаць камень у чужы агарод, самому добра рабіць сваю справу? А чым, дарэчы, закончылася расследаванне курапацкай трагедыі, выканала сваю задачу следчая група ўрадавай камісіі ці не?

Вось заключны «акорд» выснаў следства, апублікаваных 8.7. 1989 г. у газеце «Советская Белоруссия»: «... Принимаем во внимание, что виновные в этих репрессиях руководители НКВД БССР и другие лица были приговорены к смертной казни либо умерли, уголовное дело дальнейшим производством 14.11.1988 года прекращено».

Далей прыводзяцца чатыры прозвішчы беларускіх наркоммаў НКУС БССР. «Пусть, — напышліва гучыць у выснове, — их запомнят наши дети, внуки — навсегда. Запомнят, как палачей народа!».

Ну што ж, гнеў праведны. Толькі для беларускага народа, як і для іншых савецкіх народаў, імёны галоўных берыеўскіх памочнікаў на месцах і раней не былі тайнай.

Няўжо рэспубліканская ўрадавая камісія не магла выявіць хоць бы аднаго следчага ці выканаўцу злой волі? Не, не даведаліся, гаворыць у той жа «Советской Белоруссии» начальнік следчай часці Пракуратуры БССР В. Собалеў. «Если такие люди где-то и живут, — піша ён, — они... не откликнутся, не придут в прокуратуру, чтобы

обо всем рассказать, помочь следствию. Нет, на это нельзя надеяться».

Чаму? Ды ўсё па той жа прычыне: вінаваты журналісты.

«Представляете ситуацию, — гаворыць следчы, — в некоторых газетных публикациях люди, работавшие в органах НКВД, огульно клеймены, охаяны, названы преступниками, а мы их приглашаем в прокуратуру для беседы. Мы просим каждого из них рассказать, возможно, он знает что-нибудь о расстрелах в Куропатах, помочь нам. Ну можно представить, как ведет себя такой человек. Он просто боится следствия, замыкается — и всё!»

З разважанняў следчага вынікае, што калі б журналісты і пісьменнікі не краналі тэму сталінскага генацыду, то былія НКУСнікі каяськом павалілі б у сведкі.

Ды не спатрэбіліся б яны таварышу Собалеву, калі б друк не вынес сталінскія злачынствы на суд грамадскасці. Калі б сродкі масавай інфармацыі не апавяцілі пра іх, не ведала б краіна ні пра мінскія, ні пра кіеўскія, ні пра маскоўскія курапаты.

А навошта, можа хто спытаць, называць прозвішчы выканаўцаў і арганізатараў масавых расстрэлаў? Крыві, ці што, прагнеце? І так ускраіны нашых гарадоў багата палітыя крывёй — ля многіх з іх ёсць свае Курапаты.

Не, крыві не трэба. Але даведацца як мага больш пра ні ў чым невінаватых і загубле-

ных людзей, пра іх перадсмяротны час — гэта абавязак тых, хто жыве цяпер. Напэўна, знайшліся б работнікі НКУС, якія мелі дачыненне да масавых расстрэлаў, калі б звярнуліся да іх праз друк ці тэлебачанне работнікі КДБ. Многія з былых работнікаў НКУС былі сляпымі выканаўцамі, магчыма, не ўсе з іх захацелі б несіці ў магілу страшны грэх і, адыходзячы, аблегчылі б лёс праўдзівым расказам. Не ўсе ж яны, трэба думаць, паказваюць кукіш экрану ці плююць на выкрывальніцкія газетныя артыкулы.

Ды і, шчыра кажучы, не верыцца, што архівы НКУС не захаваліся. Вядома, што ў тыл палеры гэтага ведамства вывозіліся ў першую чаргу і захоўваліся яны ва ўсе часы, ды і цяпер, за сямя замкамі. А калі ў іх гаспадары падвалаў не здолелі знайсці курапацкіх спраў, то дапусціце да іх журналістаў, яны знойдуць.

Баіцца, аднак, грозны апарат рашыцца на гэта і працягае сядзець, як Кашчэй, на куфры з мільёнамі загубленых чалавечых лёсаў. А скажыце пра іх баіцца, магчыма, мяркуе, што гэта для яго пытанне жыцця і смерці.

Дык ці выканала следства свой абавязак перад 30 тысячамі загінуўшых у Курапатах? (Такая лічба названа ў матэрыяле расследавання). Адкажу на пытанне пытаннем. А што, калі б, расследуючы факты масавага знішчэння мёрных жыхароў гітлераўскімі войскамі, камісія абмежавалася б назвай такіх віноўнікаў, як Гітлер, Гебельс і, дапусцім, яшчэ гаўляйтэра Беларусі Кубэ? Ці асмелілася б яна зрабіць такое заключэнне?

Дык ці варта пасля такога стаўлення ца лёсаў дзесяткаў тысяч невіноўна пакараных (а якраз аб гэтым красамоўна сведчаць вывады следства) у нечым абвінавачваць журналістаў?

І. СЫТНІК,
журналіст.

г. Віцебск.

Нагзённыя радкі

Васіль ЖУКОВІЧ

Я спадзяюся

Знаеш, пра што мае думкі і мары?
Бачу ў надзеях і марах сваіх:
Не, рэха бед, катастроф і аварый
слоў не заглушыць тваіх трапяткіх.

Хочацца верыць у роднай старонцы
рэбру сняжынак, дажджынак і рос.
Хай абмінае і цэзій, і стронцый
край заветны, куток наш і лёс.

Многа настрояў у свеце панурых,
многа людзей у пакутах, журбе.
Рэха аварый, магнітных буры...
Іх адчуваю і я на сабе.

Верыцца ў лепшае. Думаю, мару
ў рэчышчы дзён і ў пустыні начэй.
Хай прабіваюць злавесныя хмары
промні тваіх дабрадушных вачэй.

Калі б я жыў няўдмна,
мне не было б так сумна

і не было б балюча;
я матылька над кручай

лятаў бы лёгка, ціха,
не ведаючы ліха.

Але живу я ўдмна.
Балюча мне і сумна.

Скруха

Закацілася наша сонейка
У сырую зямлю, у жоўты пясочак.
Скуль цяпер чакаць нам цябе,
Любы сыночак?

З фальклору.

Месца сабе не знаходзяць у хаце
бацька забітага хлопца і маці.

Ім не адкрылі глухой дамавіны...
Тыдзень з чужой яе везлі краіны,

Мёртвага сына не бачылі вочы —
сэрца

у смерць яго верыць не хоча.

Чуткі наўкол усялякія ходзяць:
кажуць, без вестак прапаўшых
знаходзяць;

кажуць, камусьці прыйшла дамавіна
з целам чужога забітага сына...

Бацька і маці — скупыя на словы,
цягнуцца рукі да скрынкі паштовай.

Толькі глухая паштовая скрынка.
Скруха не глухне: «Сыначку, сынку!..»

Запытала дзяўчынка Настулька:
— Што такое — жыццё, матулька?
І пачула адказ сумнаваты:
— Падрасцеш — зразумееш сама
ты.

Пакахала, як вырасла, Насця.
— Мая мамка, жыццё — гэта шчасце?..
Ды каханы пайшоў у салдаты,
ой, далёка ад роднае хаты.

— Мая мамачка, сумна чаму такі —
кажа Насця. — Жыццё — гэта смутак?..
Піша хлопец з афганскага краю,
Насцю любай сваёй называе,

просіць, каб не забыла, кахала,
каб чакала яго, прычкакала;
на вяселле юнак намякае,
і дзяўчына — чакае, чакае!

Сэрца ў Насці палае каханнем.
— Скажы, мама, жыццё — спадзяванне?..
Ды з далёкай гарачай краіны
не вярнуўся дахаты хлапчына.

На труне — адно толькі фуражка.
І заплакала Настачка цяжка.
Зразумела цяпер і без мамы,
што жыццё — невымаўная драма.

1983-88

Ідзе вясна. Апошні снег знікае.
Вясёлыя гамоняць ручайкі.
Я ў гэты ранак, сонечны такі,
вачыма ў небе жаўранка шукаю.

І не знаходжу пёна нідзе.
Мне неспакойна, сумна, непрывычна,
што да мяне вясна — у край
крынiчны —
упершыню без жаўранка ідзе.

Калі ж адзін другога прывітаем?
Мне проста нельга не сустрэцца з ім.
«Што здарылася з жаўранкам мамі?» —
у сонечнай прасторы я пытаю.

Ты быў бы не лішні...

О божа, магутны, ўсявышні,
прамудры, прачысты, святы,
не лішні ты быў бы, не лішні —
такі неабходны нам ты!

А мо як вышэйшае дзіва,
як таямнічы нам дар
існуеш, вялікі, праўдзівы
суддзя і тварэц-валадар?

Тады адкажы на пытанні
(увагу сваю праяві),
навошта патрэбна купанне
блакітнай планеты ў крыві?

Навошта трагедыі, войны
справдэку — адна за адной,
насілле і гнёт паднявольны
на шчодрай планеце зямной?

Ідуць з рэчаіснасці душнай
малітвы к табе, каб памог.
А ты на людзей раўнадушна
глядзіш з вышыні сваёй, бог?

Няўжо не хацеў бы ўтрымаць ты
свет белы ад цяжкіх нягод?
Там сын выракаецца маці,
тут — роднае мовы народ.

Праročым прагрэс мы нярэдка,
а свет дэградуе людскі.
Чаму ж ты бязлітасны гэтакі
ці, можа, цярплівы такі?..

Хацеў бы легендзе прыгожай
паверыць і дыхаць табой.
Няма цябе, праведны божа.
Мне страшна ад думкі такой!

...Калі на ўстаноўчым сходзе «Мартыралогу Беларусі» абмяркоўвалася кандыдатура старшыні таварыства, Васіль Быкаў сказаў: «У гэтай зале шмат добрых людзей, але ў Пазняка перад усімі ёсць адна перавага — ён не баіцца начальства».

Мастацтвазнаўца, гісторык, археолаг, публіцыст... Яго актыўны ўдзел у гра-

мадска-палітычным жыцці значна ўплывае на тонус перабудовачных працэсаў у рэспубліцы. Як і іншых лідэраў, вылучаных часам, Пазняка можна прымаць ці не прымаць, але нельга ўжо не лічыцца з яго поглядамі і перакананнямі. З яго пазіцыяў — цвёрдага, паслядоўнага, часам, магчыма, занадта катэгарычнага. Сваімі ўчынкамі ён ставіць іншых пе-

рад неабходнасцю прыняцця выбараў. Мы таксама зведзілі гэта, калі летась у рэдакцыйным партфелі з'явіўся артыкул З. Пазняка «Курапаты — дарога смерці», а потым другі — «Шумяць над магілаю сонны».

Сёння Зянон Пазняк — госць «ЛіМ». Мы запрасілі яго для гутаркі неўзабаве пасля ўстаноўчага з'езда БНФ «Адрад-

жэнне», дзе ён быў выбраны старшынёй Сойму. Гэтая акалічнасць і вызначыла кола пытанняў, якія меркавалася закрануць.

Але нам хацелася таксама прадставіць нарэшце чытачам надзвычай папулярнага чалавека, вакол якога ходзіць столькі чутак, размоў, крыватолкаў...

Перабудова і мы: урокі, трывогі, спадзяванні

Зянон ПАЗНЯК: «ЁСЦЬ ПРАБЛЕМЫ, ВЫРАШЫЦЬ ЯКІЯ МЫ МОЖАМ ТОЛЬКІ РАЗАМ»

ДЫЯЛОГ У РЕДАКЦЫІ

— ВЕДАЕЦЕ, для мяне тут дзейнічае «прынцып Міхалка» з вядомай п'есы братаў Далекіх... Памятаеце, калі Міхалка ад'язджае, Язэп Карыта крычыць: «Пачакай-пачакай, напішу пра цябе ў газету!» Дык ён і кажа: «Во настараўся, я ж газет не чытаю».

Калі вы заўважылі, я не ўступаю ў высвятленне адносін ні з кім. Яшчэ год назад публічныя знявагі прыводзілі мяне ў стан балесны, ранілі душу. Цяпер стаўлюся да ўсяго гэтага, як палякі кажуць, з лёгкім пжэмуражнем вока. І з гумарам. У хлусні не доўгае дзеянне...

Лічу, што чалавек павінен прытрымлівацца духоўнай гігіены. Вось чаму шмат з таго, што друкуецца ў нашай прэсе і можа сапсаваць настрой, вывесці з раўнавагі, — проста не чытаю. Змест пэўных публікацый вядомы загадзя, дык навошта ж засмечваць свой дух, свой розум? Стараюся займацца пазітыўнай работай.

Але тое, пра што мы пачалі гаварыць, — гэта не прадмет для інтэрв'ю.

— Як сказаць... Вы, Зянон, магчыма, не станеце чытаць і нумар газеты з нашай гутаркай, але мой журналісцкі вопыт падказвае, што першага ў рэспубліканскім друку інтэрв'ю з вамі даўно чакае шматлікая чытацкая аўдыторыя. Не хацелася б займацца маралізатарствам, аднак вы ўпярэгліся ў цяжкі воз і, вырашаючы, дапамагаць вам ці не, людзі хочучы бліжэй ведаць Зянона Пазняка. І не толькі як носьбіта пэўных ідэй. Нават на такім узроўні — «а ці праўда, што...» і нельга іх за гэта асуджаць, хоць, прызнацца, ад'ехаўшы якую сотню кіламетраў ад Мінска, часам такое пачуеш... Зрэшты, вы і самі, напэўна, гэта адчуваеце!

— Я разумею, што чалавек, які знаходзіцца, скажам так, навідавоку, павінен валодаць адпаведнымі якасцямі, якія б збліжалі яго з людзьмі. Не магу меркаваць пра сябе, ці валодаю гэтымі якасцямі, але спа-

дзяюся, што нейкі вопыт жыццёвы я за свае 45 гадоў набыў. І магу адчуваць, тонка-груба, як мае паводзіны ўздзейнічаюць на іншых. Адпаведна — рабіць вывады з уласных памылак.

Павінен сказаць, што літаральна за апошні год мне даводзіцца практычна пераасэнсоўваць і свой характар, і сваё жыццё, і свае паводзіны. Хоць бы ў сувязі з тым, што з'явілася зусім іншая мера адказнасці. Пачынаеш адчуваць, што адказваеш ужо не толькі сам за сябе, але і за рух, што па табе могуць меркаваць пра фронт, пра яго ўзровень і ідэй.

Псіхалагічна я адчуў вельмі рэзкую перамену. Раней такога не было, каб у тралейбусе пазнавалі... Жылося намнога лягчэй, больш раскавана. Я ж жыў чалавек, часам, як кажуць, хочацца і ў два пальцы свіснуць. Цяперашнія абавязкі прымушаюць больш мабілізавацца, пераасэнсоўваць, перадумваць многае. Шчыра кажучы, пачынаеш разумець, што няма чаго зайздросціць тым людзям, якія знаходзяцца на віду ў грамадства. Гэта вельмі цяжкае выпрабаванне. Лепш, вядома, займацца творчасцю, быць самім сабой, быць карысным, але не мець гэтага вольнага жару. Але нікуды не дзенешся.

— Што ж, гэта — выбар. Але калі вы гаворыце пра неабходнасць пераасэнсавання

паводзін, учынкаў, пра вывады з памылак, ці не значыць гэта, што ўнікаюць нейкія сумненні? Сёння вы штосьці рабілі б інакш!

— Не, сумненняў няма: зрабіў бы тое самае. Але пачынаеш усведамляць, што ты павінен менш рабіць памылак. Звычайна мы робім памылкі, але не ўспрымаем гэта як трагедыю. Бо ўсякая творчасць і ўсё наша жыццё складаецца з памылак, накаплення вопыту і выпраўлення гэтых памылак. Гэта натуральна. А тут, калі чалавек выяўляе нейкую палітычную лінію, адказвае за накірунак, маральна адказвае, — тут права на памылку змяншаецца. І я не скажу, што гэта самае прыемнае адчуванне...

— Вы акрэслілі пэўны адрэзак часу — год. Сапраўды, ён адметны ва ўсіх адносінах, як палітычных, так і псіхалагічных. На маю думку, ёсць усе падставы казаць пра сацыяльна-псіхалагічны феномен нашага часу. Якія працэсы ў жыцці нашага грамадства вам здаюцца найбольш вызначальнымі, уплывовымі? Якія змены тут адбываюцца, у якім кірунку?

— Сітуацыя, якая ў нас склалася, — тыповая для грамадства, што доўгі час жыло ў стане палітычнай спячкі. Яно працягваецца — такі цяпер перыяд. Мноства людзей абуджаецца да палітычнага жыцця, жадае прымяніць сваю энэргію,

свой сацыяльны і інтэлектуальны вопыт, — не маючы яшчэ ясных уяўленняў, выразнай пазіцыі. Не маючы традыцый палітычнай барацьбы, увогуле вопыту паўнапраўнага палітычнага жыцця.

У такіх варунках пазіцыя звычайна выяўляецца праз пачуцці, праз эмацыянальныя адносіны. Асэнсаванне з'яўляецца спрощанае, прасталінейнае.

— Падабаецца — не падабаецца, хачу — не хачу, даеш — даюць...

— Так. Але гэты перыяд заканамерны, праз яго абавязкова трэба прайсці. І — ісці далей, каб развілася палітычная культура людзей, якія гэтай культуры прагнуць. Эстонцы, напрыклад, на мітынгі ўжо не ходзяць, яны працуюць. Нацыя працуе — над дэмакратызацыяй свайго жыцця, над праектамі новых законаў, над вырашэннем сацыяльных праграм.

У нас іншыя ўмовы. Дзеля павышэння культуры грамадства нам неабходны найперш праўдзівая і ўсебаковая інфармацыя аб усіх з'явах і падзеях, а таксама асветніцтва — вывучэнне і даследаванне тых з'яў, якія раней былі невядомыя.

Бюракратыя пазбаўляе наша грамадства інфармацыі, замест яе даецца суратат. Яна пазбаўляе грамадства і асветы, — не прызнаючы грамадскія рухі, іні-

цыятытвы, не даючы ім натуральна развівацца, прапагандаваць на прафесійным узроўні свае ідэі, погляды, праграмы. Такім чынам, грамадства, якое абудзілася, не набывае адпаведнай культуры, не бачыць істотных перамен у тым, супраць чаго пратэстуе, не мае інфармацыі, — а эмацыя тым часам накапліваецца. Сітуацыя небяспечная магчыма сцэна сацыяльнага выбуху.

Класічныя рысы бюракратыі выдатна раскрыў Маркс у працы «Да крытыкі гегелеўскай філасофіі права», але то быў перыяд, калі бюракратыя мела іншы статус. Цяпер з'явіліся новыя і выявіліся раней схаваныя рысы. Напрыклад, экстрэмізм, найбольш характэрны для уніфікаванага, таталітарнага рэжыму. Палітычны, эканамічны, ідэалагічны экстрэмізм. Самае крайняе яго выражэнне — 30-я гады, сталінскі тэрор. А сёння — тбіліскі падзеі.

Але найбольш паслядоўна бюракратычны экстрэмізм у нас праяўляецца ў барацьбе супраць грамадска-дэмакратычных рухаў. Канкрэтныя дзеянні — стварэнне аднабоковай інфармацыйнай мадэлі, усю шкоднасць якой для развіцця грамадства можна будзе ўсведаміць толькі тады, калі яна рухне. У такіх умовах можна беспакарана абвясціць экстрэмісцкімі якраз тыя грамадскія фарміраванні, якія выступаюць менавіта супраць экстрэмізму бюракратычнага.

Псіхалагічна гэта вынікае з сутнасці адміністрацыйна-каманднай сістэмы. Імітацыя работы. Хлусня — як імітацыя праўды. Палітыка бюракратыі заўсёды вызначаецца хлуснёй. Утварэнне нейкай неверагодна плазма. Выдатна гэта адчуваюць людзі творчыя, асабліва паэты. Адночы я працаваў у архіве, і мне трапіліся дзённікавыя запісы Зінаіды Гіліус, пазначаныя 1918 годам. Як бы мы да яе сёння не ставіліся, але яна была паэтэса, жанчына. Дык вось, у прачытаў, цытую па памяці: «Удивительное чувство, (Працяг на стар. 14).

□

Артыкул М. Варавы «Больш майб зямлі» ў нумары «ЛіМа» за 28 ліпеня г. г. не вымагае ніякіх каментарыяў ні нашых, ні замежных вучоных. Пасля яго прачытання нельга спакойна жыць, працаваць, хадзіць у кіно, тэатр, весяліцца.

Цярпенне людзей долнула, плаціна маўчання прарвалася. Гэта было відаць і на апошняй Сесіі Вярхоўнага Савета БССР. Такой сесіі наша рэспубліка яшчэ не ведала. Аказваецца, дэпутаты могуць не толькі моўкі падымаць рукі пры галасаванні, але і гаварыць аб набалелым. Ды яшчэ як гаварыць! Сесія, на жаль, паказала, што і камандна — адміністрацыйныя метады ціску не адышлі ў мінулае.

Дзякуючы радыё і тэлебачанню мы ўбачылі і пачулі пазіцыю нашых беларускіх вучоных. Хачу выказаць ім удзячнасць, што яны пачалі ацэньваць абстаноўку, што боль народа стаў іх болей. Чаго, на жаль, не скажаш пра кіраўнікоў Міністэрства аховы здароўя рэспублікі і, што яшчэ больш дзіўна, пра нашы рэспубліканскія партыйныя і дзяржаўныя органы. І не магу не пагадзіцца з народным дэпутатам СССР А. В. Сцепаненкам, які ўнёс прапанову аб вызваленні ад займаемых пасадаў Кандрусёва, Бур'яка, Ільіна як адных з віноўнікаў сёняшняй абстаноўкі ў рэспубліцы. І незразумела, чаму гэтая прапанова т. Сцепаненкі выпала з тэксту яго выступлення на старонках нашых рэспубліканскіх газет. Яна ж была, усе мы яе чулі! Дзіўна і тое, што некаторыя асобы, вінаватыя ў скажэнні і змяшэнні небяспекі ў сувязі з чарнобыльскай трагедыяй, пайшлі на павышэнне.

Не можа задаволіць і праграма па ліквідацыі ў рэспубліцы вынікаў аварыі, з дакладам аб якой выступіў першы намеснік старшыні Савета Міністраў т. Еўтух. Мала ў ёй канкрэтыкі па кожнай вобласці, па кожным раёне. Складаецца ўражанне, што рыхтавалася яна на хуткую руку. Эдзіўляюць тэрміны правядзення асобных мерапрыемстваў. Няўжо трэба чакаць да 1995 года? Гэта ж грэзна — прымушаць жыць людзей там, дзе жыць нельга! Трэба тэрмінова прымаць меры па адсяленні з забруджаных раёнаў. Час цяпер працуе супраць насельніцтва гэтых раёнаў! Дзвюх думак тут быць не можа. Наш урад павінен верыць сваім вучоным, сваёй Акадэміі навук, прыслухоўвацца да іх думкі, раіцца з імі.

М. НАВІЦКІ,
ветэран Вялікай Айчыннай вайны.
г. Мінск.

□

Пры «бацьку» Сталіне была ўведзена так званая дэкрэтная гадзіна. Такім чынам, рэспубліка пачала жыць па маскоўскім часе — на дзве гадзіны раней свайго, мясцовага. Цяпер на лета пераганяюць гадзіннікавую стрэлку яшчэ на гадзіну наперад. Так некаму захацелася прымусяць сонца ўставаць тут на тры гадзіны раней. Толькі ж сонца не прымусяш. А людзей — прымусялі.

Народ сёння пісьменны, ён шмат ведае пра рэжым дня, які ўрачы раіць захоўваць, пра рэжым харчавання, якога належыць прытрымлівацца, пра біярытмы і г. д. А як усё гэта можна захоўваць пры пад'ёме ў тры раніцы? Выходзіць, што ў Беларусі снедаюць у тры-чатыры гадзіны, абедаюць — недзе ў дзесяць, вячэраюць — у семнаццаць.

Энергетыкі даводзяць сваё: у іх, бачыце, эканомія электрычнасці. Ці падлічыў хоць адзін энергетык, якую шкоду здароўю прыносіць парушэнне рэжыму дня, харчавання, працы, адпачынку? Ніхто не падлічыў і тое, наколькі зніжаецца працаздольнасць людзей ад скажэнных сутак.

Начальнік аб'яднанага дыспетчарскага ўпраўлення энергасістэмы Беларусі А. Вержбаловіч даводзіць, што эканомія электраэнергіі ў рэспубліцы ад увар'яднення летняга часу складае 0,25—0,5 працэнта гадавога яе аб'ёму. Аднак не трэба быць мудрацом, каб зразумець, што штучны перавод гадзіннікавай стрэлкі не дае эфекту: любое прадырства, будоўля і г. д. спажываюць энергію столькі, колькі павінны спажываць, скажам, за восем рабочых гадзін, нягледзячы на тое, пачнуць працаваць у дзевяць ці ў пяць. Даходзіць, што электраэнергія эканоміцца ў быце: асвятленне на вуліцах, у кватэрах... І тут доказ неабгрунтаваны: пры пераводзе стрэлкі

на гадзіну наперад у канцы сакавіка святло на вуліцах усё роўна ўключаюць, колькасць гадзін для асвятлення вуліц, кватэр, вытворчых памяшканняў усё роўна застаецца той жа.

А 0,5 працэнта, на якія спасылаецца А. Вержбаловіч, якіка выедзенага не варты. Невыпадкова ад такой «эканоміі» адмовіліся ў ГДР, ФРГ, Нарвегіі, Фінляндыі. Невялікія адхіленні ад расходу электраэнергіі былі і будуць у розныя часы. Трэба кіравацца перш за ўсё здароўем людзей.

Я лічу, што пара адмяніць дэкрэтную гадзіну. Яна для беларускіх абласных цэнтраў у параўнанні з маскоўскім часам складае ў ліпені для Брэста 77, Гродна — 69, Мінска — 52, Магілёва — 41, Гомеля — 46, Віцебска — 33 минуты. Значыць, «разрыў» у часе паміж Брэстам і Масквой дасягае летам 2 гадзіны 17 минут, Гродна — 2 гадзіны 9 минут і г. д.

Трэба сказаць, што праблема часу

ў яго рабоце, працуюць кожны на сваім рабочым месцы, г. зн. таксама робяць справу.

Л. РАВУН,
настаўнік матэматыкі.

г. Мінск.

□

Час перабудовы паспрыяў таму, што ў сталіцы Беларусі цяпер ёсць мемарыяльная дошка, прысвечаная К. Каліноўскаму. З'явіўся і шэраг выданняў, дзе адлюстроўваюцца падзеі паўстання 1863 года, выдадзены кнігі, прысвечаныя К. Каліноўскаму і яго палчэнікам, матэрыялы, напісаныя самім К. Каліноўскім. Рыхтуецца да выдання, што вельмі радуе, энцыклапедычны даведнік пра К. Каліноўскага. Аднак гэта толькі першыя крокі пасля 100-гадовага забыцця...

Відавочна, што людзі недаравальна мала ведаюць пра слаўныя старонкі нашай гісторыі, адсюль і слаба ўшаноўваецца памяць рэвалюцыянераў-дэмакратаў. Паўтару неаднойчы

3 пошты «ЛіМа»

- Пачулі, але не прачыталі
- Рух дзейнічае
- Інструкцыя застаецца ў сіле

не раз закраналася ў друку. Звярталіся да яе і чытачы «ЛіМа» — неўрапаталаг з Мінска В. Пятрова (у нумары за 19 мая г. г.) і ўрач санаторыя «Парэчча» М. Адамін (нумар за 7 ліпеня г. г.).

Дзіўныя пачуцці выклікаў у мяне артыкул акадэміка АМН СССР Ф. Камарова ў «Известиях» «Вредно ли нам «летнее время»? Аўтар даводзіць, што «ніякіх сур'ёзных адхіленняў у стане здароўя людзей у сувязі з увар'ядненнем «летняга» часу не адбываецца». І тут жа: «Вядома, гадзінныя паясы — рэч вельмі ўмоўная, і людзі, якія жывуць на граніцы двух такіх паясоў, заўсёды будуць цярэць ад недахопаў сістэмы паяснога часу».

Як сцвярджае Ф. Камароў, пераход на «летні» час не прыводзіць да «сур'ёзных адхіленняў у стане здароўя людзей». Сур'ёзных? А да не вельмі сур'ёзных усё-такі прыводзіць?

М. ДЗЕЛЯНКОўСКІ.

г. Мінск.

□

Пад рубрыкай «Пункт гледжання» «Вячэрні Мінск» 31 ліпеня змясціў артыкул «А хто ж будзе рабіць справу?». У ім ставіцца пытанне аб тым, што зрабіў Беларусі народны фронт (БНФ) для свайго народа за 8 месяцаў існавання, і робіцца спроба даказаць, што — нічога.

У адказ на гэта хачу сказаць наступнае. Па-першае, у гэтыя месяцы БНФ толькі арганізоўваўся, і таму проста не мог шмат зрабіць. Але ўжо самім фактам свайго ўзнікнення ён прыносіць карысць. БНФ прымушае адміністрацыйна-бюракратычны апарат лічыцца з інтарэсамі народа, БНФ дапамагае многім жыхарам Беларусі зразумець значэнне беларускай мовы і культуры і тым самым падтурхоўвае кіраўнікоў рэспублікі да першых сур'ёзных крокаў у адроджэнні беларускай мовы.

Думаецца, ёсць заслуга БНФ і ў тым, што, нарэшце, праз тры гады, робяцца захады для выратавання людзей, якія жывуць у забруджанай зоне. Прыняўшы актыўны ўдзел у выбарчай кампаніі, БНФ дапамог многім паверыць, што народ можа паўплываць на будучыню сваёй краіны, дапамог выбраць шэраг сумленных, смелых, разумных, актыўных дэпутатаў, якія цяпер сапраўды абараняюць інтарэсы народа.

Якая арганізацыя здолела зрабіць больш за першы месяц у перыяд свайго ўзнікнення?

Дарэчы, сябры БНФ, акрамя ўдзелу

выказаную думку: у Мінску павінен быць помнік К. Каліноўскаму.

На радзіме ўшаноўваецца памяць К. Каліноўскага, але зноў жа гэта робіцца часцей за ўсё толькі аматарамі, апантанымі людзьмі, якім быў тав. Палубінскі (вялікі дзякуй яму) — былы дырэктар Свіслацкай школы № 1, а цяпер школы імя К. Каліноўскага. У школе музей ёсць. А вось у Мінску — няма. Але чаму сёння сталіца Беларусі не можа мець музей, які б расказаў і пра скасаванне прыгону, і пра барацьбу народа за сваю сапраўдную волю, за сацыяльную і нацыянальную незалежнасць? Робяцца першыя захады, каб стварыць такі музей у школе № 121 г. Мінска. Ды школа ёсць школа. У яе няма асобнага памяшкання для музея. У рэкрэацыйных зонах размясціць хіба толькі фотаматэрыялы. А вось тая матэрыялы, якія з'яўляюцца нашай нацыянальнай каштоўнасцю, неабходна змясціць у сапраўдным музеі.

Помнік у в. Мілавіды, бюст у Свіслачы К. Каліноўскаму ўстанавілі зноў-такі аматары. Таму і выдаткі: невялікі бюст К. Каліноўскага ў Свіслачы паставілі на высачэзны каменны пастамент. З якога боку ні зойдзеш, усё перад вачыма адна каменная глыба высіцца. Каб убачыць бюст К. Каліноўскага, трэба далёка адысці, але тады цяжка нават пазнаць, хто там узываецца перад табою.

І яшчэ. Калі б метрабудаўцы параліся з народам, то не было б такой безаблічнай станцыі, як «Усход». Чаму гэтай станцыі не прысвоіць імя К. Каліноўскага? Побач — вуліца яго імя. Было б лагічна, каб яго насіла і станцыя.

А. БУРБОУСКАЯ,
настаўніца беларускай мовы і літаратуры СШ № 121.

г. Мінск.

□

З вялікай цікавасцю ўсёй сям'ёй глядзелі тэлеперадачу «Пульс». Адрозу стала неяк спакойней на душы. Будзе жыць беларуская мова, будзе! Нарэшце лёд пакрыху крануўся.

Гэта ж трэба! Вядзём дыскусію, пішам артыкулы, самі сябе пераконваем, што нам, беларусам, трэба беларуская мова. Ці не смешна гэта? Ды кожны сядомы чалавек разумее, што беларусу, як паветра, трэба свая, родная мова.

Разам з усімі глядзела ўважліва перадачу і мая старэнькая матуля, удзельнік Вялікай Айчыннай вайны. Слухаючы выказванні і нашы спрэчкі (а мы вельмі актыўна ўдзельнічалі ў дыскусіі), неяк так ціха прамовіла:

— Наужо яны не разумеюць, што і

рэспубліку нашу нельга называць беларускай? Якая ж яна беларуская, калі мова ў яе руская? Тады ўжо лепш хай зноў завецца «Северо-Западный край».

Балюча сціснулася сэрца ад такіх слоў.

Трэба беларусам іх родная мова, такая прыгожая, явячая. Прышоў час не саромецца яе, а паказаць ва ўсёй красе. Дзетак трэба вучыць роднай мове найперш, у дзіцячых садках, школах. І праз некалькі год у нас ужо будзе юная змена, якая з гонарам аднясецца да роднай мовы.

Новашта пераконваць нас у тым, што калі чалавеку рэч не патрэбна, дык ён яе схавае, каб не замінала? Гэта і з мовай. Няма сферы прымянення — яна і не патрэбна.

Таму, на нашу думку, беларускай мове трэба як найхутчэй надаць статус дзяржаўнай, а руская мова хай будзе мовай міжрэспубліканскіх зносін. Рускую мову мы таксама павінны ведаць. Але і сваю, родную, давайце шанаваць.

З задавальненнем уступім у Таварыства беларускай мовы.

Сям'я СЫРАМАЛОТАВЫХ.

в. Барок Магілёўскага р-на.

□

Хачу падзяліцца непаразуменнем наконт некаторых абставін, якія дыскрэдытуць за мяжой СССР і, у прыватнасці, у вачах нашых супляменнікаў-беларусаў такія паняцці, як перабудова і галоснасць.

Усім вядома, якія цяжкасці існавалі з падпіскай у Савецкім Саюзе на газету «Ніва», што выдаецца ў Беластоку беларусамі. Ліміт падпіскі быў штучна абмежаваны, а многія гадзі падпіска наогул была забаронена. Прытым Міністэрства сувязі магло перапыніць падпіску нават у сярэдзіне года без тлумачэння, выбачэння і кампенсацыі. Нарэшце восенню 1988 года з ініцыятывы знізу пытанне з падпіскай было ў асноўным вырашана. «Ніва» з'явілася таксама і ў рознічных крамах і кіёсках «Саюздруку», хоць колькасць яе ў асобных абласцях абмежавана 50 экзэмплярамі, што не задавальняе ўсяго попыту і пра што, дарэчы, ужо паведамлялася ў друку. Такім чынам, мы нарэшце сёлета змаглі даведацца, як жывуць нашы супляменнікі ў Польшчы.

Але забаронаў, як аказалася, у нашай рэспубліцы наможа больш, чым нават падазраеш. У апошні час даведзся, што беларусы Польшчы дагэтуль не маюць магчымасці чытаць беларускія перыядычныя выданні, такія, як «Полымя», «Маладосць», «Крыніца», «Літаратура і мастацтва». (Глядзіце нататку «Сакрэтныя часопісы» ў «Звяздзе» ад 12.07.1989 г., дзе мне так і не растлумачылі, чаму я не магу выпісаць «Літаратуру і мастацтва» сваім узнёмаму ў Польшчы). Але ж на Беластоцчыне жыве некалькі сот тысяч беларусаў. Культурныя сувязі паміж імі і Беларуссю нарэшце сталі наладжвацца, і, на маю думку, пытанне з падпіскай на беларускія перыядычныя выданні мае прынцыповы характар. У гэтай справе не павінна быць аніякіх перашкод. Усе беларусы незалежна ад краіны працягваюць павінны мець магчымасць чытаць газеты і часопісы сваёй Бацькаўшчыны і ведаць, што Беларусь жыве.

Уладзімір ЦЯРОХІН,
інжынер.

г. Мінск.

Ад рэдакцыі. З падобнымі пытаннямі ў рэдакцыйнай пошце даводзіцца сустракацца часта. Сапраўды, ведамасныя інструкцыі ў выглядзе «Правілаў прыёму падпіскі» працягваюць уладарыць гэтак жа, як і ў самыя застойныя часы. Зрабіць сяброў, які жыў за мяжой (скажам, у Кракаве ці Берліне), падарунак у выглядзе падпіскі на «ЛіМ», «Полымя», «Маладосць», «Крыніцу» і г. д. нашы чытачы не могуць. Аднак, як сказала нам намеснік начальніка Беларускага рэспубліканскага аб'яднання «Саюздруку» Ларыса Кузьмінічна Шаблюўская, — засмучацца не трэба. Замежныя сябры ці беларусы за мяжой самі, без усялякіх на тое забарон і абмежаванняў, па сваіх мясцовых каталогах могуць падпісацца на любое выданне Савецкага Саюза, у тым ліку і «ЛіМ», гэтак жа, як мы на польскія ці нямецкія перыядычныя выданні. Няхай ведаюць гэта нашы прыхільнікі за мяжой.

Адзел пісьмаў і грамадскай думкі «ЛіМа».

АПОШНІМ ЧАСАМ не-звычайна вырасла ціка-васць да гісторыі—і ня-даўняй, і старажытнай. Свае думкі, меркаванні наконт міну-лага беларускага народа вы-казваюць як гісторыкі, так і лі-таратары, апошнія нават больш актыўна. Сярод гісторы-каў гэта браты Валянцін і Ана-толь Грыцкевічы, сярод літара-тараў—Адам Мальдзіс, Кас-тусь Тарасаў, Уладзімір Арлоў, Анатоль Сідарэвіч, Міхась Ты-чына і іншыя. Амаль усе яны крытычна ацэньваюць стан сё-няшняй гістарычнай навукі ў рэспубліцы. І гэта слушна.

Чаму ж так? Вытокі сённяш-няга «аварыйнага» стану гіста-рычнай навукі, на нашу думку, трэба шукаць у 30-х га-дах, калі нацыянальныя кад-ры гісторыкаў былі амаль цалкам вынішчаны сталін-скімі рэпрэсіямі. У пасляваен-ныя ж гады і практычна да цяперашняга часу адносіны да гістарычнай навукі, якая выву-чае мінулае беларускага наро-да, з боку начальства, скажам так, прахалодныя. Яно лічыць, што сапраўдная гісторыя пачы-наецца толькі з Кастрычніцкай рэвалюцыі, а раней была, так сказаць, толькі нейкая перад-гісторыя. Таму няма нічога дзіўнага ў тым, што навуковыя кадры гісторыкаў-медзівістаў па сутнасці не рыхтаваліся. Асноўная ўвага звярталася на падрыхтоўку спецыялістаў-гі-сторыкаў па савецкім перыядзе. За апошнія 30 гадоў аспіран-туру Інстытута гісторыі АН БССР скончылі 128 чалавек, якія займаліся паслякастрыч-ніцкай гісторыяй Беларусі. І толькі 10 з іх прысвяцілі свае даследаванні феадальнаму пе-рыяду. Суадносіны спецыялі-стаў—1 да 13; суадносіны пра-цягласці эпох—амаль 1000 га-доў да 72-х. Сапраўды, бог ня-роўна дзеліць. Ці змянілася становішча сёння? Не! Са 176 супрацоўнікаў інстытута ў ад-дзеале федалізму, які быў ство-раны ў 1980 г., працуюць усяго 12 чалавек. У ліку гэтых два-наццаці два дактары гістарыч-ных навук, прычым адзін з іх на 0,5 стаўкі, чатыры кандыда-ты гістарычных і адзін філаля-гічных навук. З пяці кандыда-таў у трох гэтых кандыдацкіх стаж ад некалькіх месяцаў да чатырох гадоў. Натуральна, што такі мізэр спецыялістаў не можа ахапіць і вырашыць шматлікія нявывучаныя пытан-ні гістарычнага мінулага. А. Мальдзіс, які, здаецца, добра ведае стан спраў, піша ў ар-тыкуле «Чалавек—стварэнне гістарычнае» («Нёман», № 10, 1988 г.), што «мала ў Беларусі разумных гісторыкаў, якія любяць і ведаюць родную гіста-рыю». Як бачыце, практычна няма ніякіх. Таму і заплямлена наша гісторыя ці то белымі, ці то якімі іншымі плямамі. Мы ж, гісторыкі, добра ведаем, што не распрацоўваліся і не рас-працоўваюцца такія тэмы, як беларуская землі ў X—XIII стст., уваходжанне беларускіх зямель у склад Літоўскай дзяржавы і іх роля ў стварэнні Вялікага княства Літоўскага, Рускага, Жамойцкага, утвар-ненне беларускай народнасці, матэрыяльная культура белару-скага народа, сацыяльная і эт-нічная структура насельніцтва Беларусі ў перыяд федалізму, сялянская грамада і інш. Гэты пералік, на вялікі жаль, можна доўжыць і доўжыць. Гісторыкі з задавальненнем узяліся б за распрацоўку вышэйпералічаных «забытых» тэм. Але для гэтага трэба пераадолець нямала пе-рашкод. Замінае справе не толькі недахоп спецыялістаў, але шматтэмнасць калектыўных прац. Чамусьці кіраўніцтва ін-стытута лічыць, што ўвесь ка-лектыў павінен займацца ад-ной, але глабальнай тэмай. За апошнія дзесяцігоддзі ў ад-дзеале ад трох да дзесяці чала-век працавалі над такімі «глы-бамі», як «Гісторыя сялянства», «Нарысы сацыяльна-эканаміч-нага, грамадска-палітычнага і культурнага жыцця Беларусі ў XIII—сярэдзіне XVI ст.», «Францыск Скарына—вялікі ас-ветнік-гуманіст, выдатны дзеяч

славянскай культуры», «Са-цыяльна-палітычная барацьба народных мас Беларусі», «Га-рады і вёскі Беларусі».

Пра апошнюю з вышэйпералі-чаных калектыўных тэм хо-чацца сказаць асобна. Вось ужо чацвёрты год 7 з 12-ці супра-цоўнікаў аддзела гісторыі Бела-русі эпохі-федалізму, у тым лі-ку 4 з 5-ці кандыдатаў навук, працуюць над комплекснай тэ-май—«Гарады і вёскі Белару-сі», якая разлічана мінімум на 12—15 год. А між тым, харак-тар работы не вымагае тут прыцягнення спецыялістаў з кандыдацкімі дыпламамі. Гэты па сутнасці нятворчы даўгабуд-прыводзіць на практыцы да дыскваліфікацыі кадраў, тар-мозіць іх навуковы рост.

Карэнным чынам трэба мя-няць і адносіны да выдання кніг па гісторыі Беларусі феа-дальнай эпохі. Раней іх публі-

чэсу. З упэўненасцю можна толькі гаварыць аб дэбраволь-на-дагаворнай аснове уваход-жання ў склад Літоўскай дзяр-жавы найбольш буйных белару-скіх зямель—Полацкай і Віцеб-скай. Аб гэтым сведчаць зем-скія прывілеі вялікіх князёў лі-тоўскіх, якія зацвярджалі аў-таномны статус гэтых зямель у складзе Вялікага княства. На-яўнасць гэтых дакументаў да-зваляе гаварыць аб федэратыў-насці створанай дзяржавы. І тут не трэба кідацца з крайнас-ці ў крайнасць. Канешне, трэ-ба адыходзіць ад застарэлых стэрэатыпаў, догмаў. Але ж і не трэба ствараць новыя! Толькі, здаецца, развіталіся з «абэцэдарускім» літоўскім за-хопам, як прыйшлі да амаль поўнага адмаўлення якой бы то ні было ролі літоўскага пачат-ку ў Вялікім княстве Літоўскім, Рускім, Жамойцкім. Дзе ж тут гісторыя? Сапраўдная, жывая,

трэба пераглядаць. Нацыяналь-на-рэлігійны прыгнёт, каталіч-ная экспансія недзе і пера-большваюцца. Гэта з аднаго бо-ку. З другога ж—нельга правод-зіць і тэзіс аб раўнапраўі цэркваў у Вялікім княстве Лі-тоўскім, Рускім, Жамойцкім. Так, можа гаварыць аб тале-рантнасці веравызнанняў—і гэта адметная рыса нашай феадальнай дзяржавы на зусім «неталерантным» еўрапейскім тагачасным фоне, што з'яў-ляецца прадметам гордасці за разумнасць нашых продкаў. Але ж нельга не заўважыць і таго, што каталіцкая царква была прывілеяванай, мела ў Вялікім княстве падтрымку з боку дзяржаўнай улады. Гіста-рыкі ж павінны аперываць не эмоцыямі, а фактамі. А яны такія, у Вялікім княстве Радзе на працягу XIV—XVI стст. не ўбачыш ніводнага праслаўнага епіскапа—у яе склад уваходзіў толькі Віленскі каталіцкі епіс-кап. Па Ягайлавай прывілеі ад 17 лютага 1387 г. Віленскае епіскапства атрымала ва ўлас-насць некалькі ўладанняў, што і стала пачаткам яго існаван-ня. Праз 4 гады той жа Ягайла аддаў епіскапству Стрэжын-скую воласць і іншыя землі ў

насць мелі Віцебскае паўстанне 1623 г., пад час якога быў за-біты уніяцкі архіепіскап Іаса-фат Куніцкі, хваляваны ў По-лацку, Магілёве, Мінску, Оршы і іншых месцах. Але пасля та-го, як уніяцкая царква для выкавання набіжэнстваў была прынята народная мова, што давала магчымасць для ства-рэння рэлігійных каштоўнас-цей народнага гатунку, уніяц-тва пачало пашырацца на Бела-русі, прантычна становіцца на-роднай рэлігіяй. Факт, што на час гвалтоўнага ліквідавання Брэсцкай уніі ў 1839 г. налічалася 1,5 мільёна беларусаў-уніятаў, якія пад пэвіст нагаем былі зноў уведзены ва ўлоіне праслаўнай царквы.

Вось бачыце, прапаведвалі-прапаведвалі доказнасць і ар-гументаванасць у вырашэнні спрэчных пытанняў, іх мана-графічную распрацоўку, а са-мі туды ж—у невялікім арты-куле кінуліся вырашаць сур'ёз-ныя праблемы. Канешне, вялі-кая спакуса адразу ўсё выра-шыць. Але так не бывае. Да-вайце перш за ўсё гадаваць,

Спрэчкі, палеміка

ГІСТОРЫКІ І ГІСТОРЫЯ

кацыя была спалучана з вялі-кімі цяжкасцямі. Феадальная тэматка толькі зрэдку ўклю-чалася ў выдавецкі план інсты-тута. Калі ж справа даходзіла да Дзяржкамвыда, да выда-вецтва «Навука і тэхніка», кніжкі гэтыя з выдавецкіх пла-наў выкідваліся. Былі выпадкі, калі кнігі рассыпаліся пасля набору, бо не прыйшліся да спадобы нейкаму высокаму чы-ноўніку. Такое сталася з ціка-вай, на наш погляд, манаграфіяй Г. Галенчанкі.

Сёння надышлі іншыя часы. Самі выдавецтвы павінны ім-кнуцца наталіць гістарычную смагу грамадскасці. Але ж—не! Па незразумелых прычынах не выйшла заяўленая на 1988 г. калектыўная манаграфія «На-рысы сацыяльна-эканамічнага, грамадска-палітычнага і куль-турнага жыцця Беларусі ў XIII—сярэдзіне XVI ст.». А ці нар-мальна, што гістарычныя кнігі, якія зрэдку ўсё-такі з'яўляю-цца, выходзяць, як правіла, ты-ражом 1000—1250 экзэмпля-раў? Хто тут вінаваты? Хутчэй прадуманы адносіны да гіста-рыкаў як да вучоных, якія, па словах А. Мальдзіса, лічаць, «што ў іх заўсёды было ўсё добра... што ім зусім не трэба перабудоўвацца», над якімі, маўляў, вісіць так званая «кал-пачная карпаратыўнасць» і якія не здольныя на новыя ідэі, на новыя падыходы. А таму не варта іх публікаваць: маўляў, і так разумела, што яны напі-шучу. Можна нават прарэцэн-заваць іх кнігі, не чытаючы. Парадокс? Змог жа паважаны Адам Іосіфавіч злёту прарэцэн-заваць памянёныя нявыдадзеныя «Нарысы сацыяльна-эканаміч-нага, грамадска-палітычнага і культурнага жыцця Беларусі ў XIII—сярэдзіне XVI ст.», пазнаёміўшыся са зместам кнігі з чужога і не зусім кампетэнтна-га голасу. Калі б ён прачытаў яе, то не пісаў бы, што гіста-рыкі «затрачваюць каласаль-ную энергію, каб даказаць, што Вялікае княства Літоўскае—гэта «дзяржаўнае ўтварэнне прымусовага парадку, што лі-тоўскія феадалы сілай захапілі беларускія землі, чынілі тут на-цыянальны прыгнёт». А мог бы прачытаць на старонках 144—157 рукапісу гэтай кнігі аб роз-ных формах станаўлення Вялі-кага княства Літоўскага, Ру-скага і Жамойцкага.

Сапраўды, шляхі уваходжан-ня беларускіх зямель у склад гэтага політнічнага дзяржаў-нага ўтварэння былі розныя. Гэта дыпламатычныя пагад-ненні, шлюбныя сувязі, ды і за-хопы. Але скупыя, адрыўчаныя звесткі, што дайшлі ад той па-ры, не дазваляюць вызначыць дакладную карціну гэтага пра-

дзялектычнага, зусім не для догмаў існуючага навука? А яна недзе збоку, пра яе забыліся ў публіцыстычным запале. Безу-моўна, нельга прыніжаць ролю беларускіх зямель у Вялікім княстве, якія наяўнай у іх з часоў Кіеўскай Русі развітай эканомікай, прававой сістэмай і сістэмай улады, культуры ўносілі багатыя традыцыі ў жыццё новай Літоўскай дзяр-жавы, робячы яе менавіта Вялі-кім княствам. Але ж нельга і адмаўляць моцны літоўскі за-дзел гэтай дзяржавы. Навошта заплюшчваць вочы на тое, што на чале яе стаў Вялікі князь літоўскі, што толькі ў доўгай, жорсткай барацьбе праслаўна-га феадала беларускіх, ук-раінскіх зямель Вялікага княст-ва дабіліся права на ўдзел у кіра-ванні дзяржавай. Няправільна, негістарычна называць Вялікае княства літоўскай дзяржавай, але ж і беларускай таксама—гэта хутчэй літоўска-беларуска-украінскае княства. Але чаму нам не скарыстаць мудрасць нашых продкаў і не называць яго Вялікім княствам Літоў-скім, Рускім, Жамойцкім, па-дзяліўшы тым самым дзяржаў-насць, як яны, пароўну? Праў-да, трэба добра растлумачыць, што пад тэрмінам «Рускія» ў той час разумеліся ўсходнесла-вянскія—сёння гэта беларускія, украінскія—землі Вялікага княства. Політнічнасцю, неад-народнасцю гэтай дзяржавы якраз і тлумачыцца тая пра-цяглая—на XIV—XVI стагод-дзі—унутрыпалітычная бараць-ба, барацьба за ўладу паміж каталіцкімі феадаламі ў асноў-ным літоўскага паходжання і праслаўнымі, галоўным чы-нам беларускімі і украінскімі. Дарэчы, у барацьбе гэтай як-раз і з'явілася, праўда, на не-працяглае чатырохгадовае тэр-мін, і «чыста» беларуская дзяр-жава—«Вялікае княства Рус-кае». Так! Менавіта аб існаван-ні такога палітычнага ўтварэн-ня ў 1432—1436 гадах гаво-рыць летапіс. Калі ў 1432 г. адбыўся замах на вялікага князя Свідрыгайлу, ён рата-ваўся ўдэкамі ў Полацк: «И Литва же посадиша великого князя Жигимонда Кесытуевича на великое княжение на Вилини на Троцех... И приде Швитригаило на Полотеск... и князи руськыи и бояре посадиша князя Швитригайла на вели-кое княжение на Руское».

Як бачыце, гісторыя Вяліка-га княства не простая. І ў не-вялікіх артыкулах, практычна бяздоказна, даваць гістарычныя прысуды нельга—трэба сур'ёз-на распрацоўваць асобныя во-стрыя, дыскусійныя праблемы. Гэта між іншым, датычыцца і «рэлігійных» сюжэтаў, за-аблікавацца да якіх так да-стаецца прафесійным гісторы-кам. Так, тут сапраўды многае

межах Беларусі. Пераемнік Ягайла Вітаўт актыўна пра-цягваў палітыку пашырэння зямельнай уласнасці Віленскага епіскапства на тэрыторыі Бела-русі. За гады свайго княжан-ня ён падараваў напітуле 50 вёсак, у якіх налічвалася каля 600 дымоў. Найбольш буйныя фундушы: Ігуменская, Камянец-кая, Убарціцкая воласці. На 1539 г. епіскапства валодала 29 воласцямі, прычым у межах Беларусі знаходзілася 20 з іх (2641 дым). А што атрымлівала праслаўная царква? Ад вяр-хоўнай улады—нічога, а дарун-кі праслаўных феадалаў цэрквам і манастырам не ідуць ні ў якое параўнанне з вышэйпералічанымі ні па коль-касці, ні па памерах. І ў той жа час, калі пры актыўным са-дзейнічанні вярхоўнай улады на беларускіх землях замацоў-валіся манастыры ордэнаў французскага (Ліда, Навага-родна, Ашмяны—канец XIV ст.), бернардынска (Гародня—1494 г., Полацк—1498 г., Браслаў—1504 г.), аўгустынаў (Быстрыца—1390 г., Бярэсце—пачаток XV ст.), прымаецца ў 1481 г. па-станова, паводле якой забара-нілася будаўніцтва праслаў-ных храмаў на тэрыторыі Вялі-кага княства і не прызнаваліся падараванні ці завяшчаныя з-мель праслаўных устаноў. Сапраўды, сярод даравальных грамад 80—90-х гадоў XV—пер-шых 5—7-мі гадоў XVI ст. ні-воднай такой не сустракаецца. Праўда, пачынаючы з другога дзесяцігоддзя XVI ст. паставы гэтай не прытрымліваліся, і пры Жыгімонце Старым у кня-стве з'явілася каля 90 праслаў-ных храмаў. І пры дзейнічанні ў Вялікім княстве Літоў-скім, Рускім, Жамойцкім Вітаў-тавай формулы талерантнасці «каторы б русін хацеў бы па сваёй волі хрысціцца, няхай хрысціцца, а каторы б не ска-цеў, ён будзе ў сваёй веры», паспехі рымскай куры ў ана-талічванні беларускага народа былі вельмі сціпымі. У XVI ст. у Навагародку на 1 насцёл прыпадала 10 цэркваў, у По-лацкім і Віцебскім павятах бы-ло толькі па адным насцеле, а ўсходнія раёны—Магілёўшчы-на, Месціслаўшчына—не мелі каталіцкіх культавых збудав-анняў да пачтку XVII ст. Але ж разам з тым паспехі ў каталіч-най царквы былі. Няхай ліччэ ў XVI ст. на ўсходнеславянскіх землях княства 23 ниянацыі і 42 шляхецкія роды прытрымлі-валіся праслаўнай веры, але былі ўжо Глебавічы, Ілінічы, Солтаны, Сапегі, якія прынялі каталіцтва, ужо можна налі-чыць 19 парафіяў каталіцкіх у Гародзенскім павеце, 20—Нава-гародскім, 16—Менскім, 15—Ваўчаньскім, 7—Слоніміскім. Паступова складвалася сіла-тая сіла, якая азнамяне канец XVI ст. заключэннем Брэсцкай уніі—уніі, што традыцыйна ў нас гніцца. А тут не ўсё так проста. Першапачаткова, ва ўмовах гвалтоўнага навязвання, унія, асноўнай палітычнай ідэ-яй наторай была кансалідацыя вакол дзяржаўнай улады Рэчы Паспалітай насельніцтва розных веравызнанняў, перш за ўсё праслаўных беларусаў і ўн-раінаў,—выклікала шырокі народны пратэст. Абарона пра-слаўнага становішча патрыя-тычнай справай абароны народ-насці, мовы, культуры. І гэта асабліва ў першы дзесяцігод-дзі пасля аб'яшчэння уніі, калі яе распаўсюджанне стала фак-тарам паланізацыі, бо народ-ная мова, насуперак папскім аб'яжанням, не стала літургіч-най. Антыуніяцкую манірава-

множыць кадры гісторыкаў, да-вайце аб'яднаемца ўсе разам—і гісторыкі, і літаратары, і мова-знаўцы, і філосафы, таму што працэс размежавання зайшоў, на наш погляд, даволі далёка. Трэба неадкладна яго спыніць. Мы ж робім агульную справу!

Лёгка заўважыць, што большасць твораў мастацкай гіста-рычнай літаратуры апошняга часу прысвечана ці ранняму пе-рыяду гісторыі Беларусі (С. Зайцаў, Л. Дайнека, В. Па-тава, А. Асіненка, У. Арлоў), ці недалёкаму XIX ст. (В. Хо-мчанка, А. Мальдзіс). Драма-тычныя падзеі, якіх зашмат у беларускай гісторыі XIV, XV, XVI, XVII, XVIII стагоддзяў, не знайшлі свайго адлюстра-вання ў літаратуры. (Ацаніць працу маладога В. Чарошкі пра паўстанне Глінскага па невялі-кіх ўрыўках даволі цяжка). У чым тут справа? Нам здаецца, што гэта звязана з той акаліч-насцю, што гісторыя XIX ст. больш-менш вывучана і можа быць дакументальна ажыўлена ў літаратурных творах. Аддале-ныя ж эпохі прывабліваюць пісьменнікаў, з нашага пункту гледжання, таму, што, наад-варот, найменш вывучаныя, ды і не могуць быць вывучанымі дасканала з-за адсутнасці да-кументальных матэрыялаў. А чым менш дакументаў—тым большая прастора для фантазіі. Пятнацатае—васемнацатае стагоддзі даволі багата даку-ментіраваны. Але дакументы гэтыя ўтрымліваюць архівы (па палітычнай і ваеннай гісторыі Беларусі акрашленага часу ў пасляваенны перыяд у рэспублі-цы не выйшла ніводнай мана-графіі). Няведанне эпохі, з ад-наго боку, і веданне таго, што фантазія можа пайсці ў разрез з дакументамі, з другога, якраз і тлумачыць асярожнасць пісьменнікаў у звароце іх да гі-сторыі XV—XVIII стст. І тут, канешне, гісторыкі ў даўгу пе-рад літаратарамі. Было б доб-ра выдаць тэматычныя і сетэ-матычныя зборнікі дакументаў. Але дзе ж узяць для гэтага сі-лы? Якія архівы паданеш пры ўсім энтузіязме названых 12 супрацоўнікаў аддзела феадалізму? Справу трэба ставіць на трывалы падмурк: ствараць у АН БССР ці аддзел крыніца-знаўства, ці, яшчэ лепш, археа-графічную камісію. Толькі гэта дапаможа вырашыць многія з названых у гэтым артыкуле праблем.

В. МЯЛЕШКА,
загідчык аддзела гісторыі
Беларусі эпохі федалізму
Інстытута гісторыі АН БССР,
доктар гістарычных навук;
П. ЛОЙКА,
супрацоўнік аддзела,
кандыдат гістарычных навук.

НЯМА дрэнных сюжэтаў. На самай збытай, сходажанай сцяжыне нават навочок, а тым болей вопытны аўтар можа знайсці акасаміты і дыяменты, зрабіць цікавы філасофскі паварот, трапіць на дагульненне.

Басіль Гігевіч узяўся паказаць дваістасць характару чалавека «інтэлігентнай» прафесіі — галоўнага рэдактара кінааб'яднання «Панарама». У яго апавесці «Пярэварачень» («Малодосць», 1988, № 11—12) асобныя старонкі прыцягваюць увагу. У дзевятым і дванадцатым раздзелах («Адзінота», «Развязка»), на мой погляд, ёсць цікавая фактура. Ёсць трапныя дэталі пра чарнобыльскае няшчасце, пра бюракратычна-службовы пасаджэнні так званых сяброў, пра адзіно-

ту. Праўда, крыўдна, што галоўны герой Віктар Іванавіч Сацункевіч у сваім сталым узросце так і не зразумеў, што адзінота — натуральны стан кожнага ўдумлівага чалавека. Крыўдна, што ён не прышоў да гэтага шляхам высокага філасофскага роздуму, а толькі тады, калі пачаліся непрыемнасці на працы і дома.

Ёсць у апавесці шэраг сапраўды талковых знаходак і дэталей, але гэтыя драбніцы мастацкага, выграванага патапаюць у моры недарэчнасцей і нацяжкаў.

Чаму так здарылася ў літаратара, які выдаў не адну кні-

гу? Можна, выпадковая няўдача? А мажліва, я прыдзіраюся? Што ж, давайце пачнем «ад пачынаў». Пра што апавесць? Адзін сход, адзін рэдавет і пара сцэн-анекдотаў (выскаляўкі Грамабойскага) нельга лічыць за паказ жыцця кінастудыі.

Тры раздзелы апавесці прысвечаны таму, як герой працуе, выпіў кавы, пайшоў на вуліцу. У чацвёртым раздзеле,

цаць гадоў... Ствараецца ўражанне, што аўтару аб'явацца, што і ён пра гэта чуў.

Хто не быў журналістам, не еў хлеб гэтай цяжкай і адказнай працы, нават на раённым узроўні, вельмі часта паказвае журналістаў удачлівымі і ўспэўнымі. Гігевіч не выключэнне. Журналіст Сацункевіч ехаў да маці са свежаю газетаю, у якой надрукаваны яго артыкул. Ён хлэстка напісаў

божна зацягнутым маналогам Грамабойскага пра Афганістан? Зацягненая уверцюра, пустая балбатня скончана, вершы, у сёмым раздзеле з канкрэтнаю дзелавою назваю «Рэдавет». Ажно не Гаворка пра сцэнарый Кругліка на рэдавецце мае шэраг дасціпных рэальных дэталей, правільных жыццёвых назіранняў — і абсалютна ніяк не тычыцца Сацункевіча.

Ад чарговага раздзела з

Перадапошні раздзел. «Вяртанне». Герой едзе дахаты. Успаміны, падзей зноў няма. Успаміны, падзей зноў няма. Успаміны, падзей зноў няма. Успаміны, падзей зноў няма. Успаміны, падзей зноў няма.

У канцы раздзела герой задае чарговае пытанне: «Хто я?» Дазвольце і нам спытаць у сталага ўжо празаіка: дзеля чаго пошлы і аднастайныя пытанні выдаваць за філасофскія развагі? Як бы мы ні хацелі асудзіць Сацункевіча — не можам. Бо няма самога героя, няма дзеянняў.

Герой ні ў чым не паказаў сябе пярэваратнем. Дзве аўтарскія рэмаркі, што недзе некалі Сацункевіч рабіў адно, а думаў другое, не вытрымліваюць крытыкі. Віктар Іванавіч — вытрыманы разумны чалавек, ён ні разу не дзейнічаў двурэшна ці подла. Ён хутчэй ахвяра часу і абставін.

Апошні раздзел, «Развязка», і эпілог, як адзначалася, аўтарская ўдача. Не зацягненныя, безлішні адступленні, а галоўнае, хоць і нельга нармальнаму чалавеку згадзіцца з вывадам героя — аблязі і панізілі, дык я памру, — не стэрэатыпныя.

Падрабязна я прааналізаваў сюжэт «Пярэваратня» не для таго, каб паказаць недарэчнасць сюжэтных калізій, а каб сказаць, што сюжэта зусім няма. Фрагменты, як ні клейвай, не могуць стаць цэлым.

Мажліва, аўтар зярок не звяртаў увагі на сюжэт, затое трапіна выпісаў тыпы, характары, партрэты?

Пачынай з самакрытыкі...

«Студыя», ёсць трапныя дэталі побыту студыйцаў. Але ці трэба шэць старонак на тое, каб зайсці герою з вуліцы ў свой кабінет і сесці ў крэсла? Ці трэба пісаць фразу на 33 часопісныя радкі, фразу, у якой восем разоў паўтараецца «тых людзей»?

Аўтар прыводзіць старую фактуру, справядліва адмецэную даўно ўжо ва ўсіх газетах: памылкі з планами, будаўніцтва камунізму праз два-

пра малапісьменную вёску, вучыў, заклікаў... Пісаў пра непазбежнае блізкае шчасце для ўсяго пакалення, а ўласную сям'ю не бачыў.

Адчуванне чытанага, другая нага расце і расце ў душы. Няма ніводнага новага тыпу, характару, павароту падзей, усё знаёмае па літаратуры замежнай, рускай, беларускай...

«Сітуацыя» — шосты раздзел. Дзецца першы цікавы тып — Свяціліная. Неблагія разважанні пра «калятворчы» людзей, аднак, павісаюць у паветры, бо адварвання ад самой Свяцілінай. Аўтар і не растлумачыў, у чым сітуацыя. Мо ў тым, што тут развагі пра Чарнобыль? Ці мо ў штучным, бяз-

«рэдкаім» загалоўкам «Сход звычайна ўжо нічога не чакаў. І не памыліўся. Агульшчына, паўторы ўжо чытанага і бачанага абнавіліся ў горшым варыянце. Паказана выступленне Віктара Іванавіча, першае дзеянне героя, калі не лічыць, што ён зварыў каву і напісаў сабе выступленне.

Ушчэнт раскрытыкавалі галоўнага рэдактара. І вось фініш (дзевяты раздзел, «Адзінота»): пакрыўджаны герой імкнецца суцэшыцца ў любуткі. Бясконная колькасць пытанняў героя — пытанняў без адказу. Канструктыўны хаос апавесці ўсё павялічваецца. Разабраць, што гаворыць герой, а што яго другое «я», немагчыма.

ДЗВЕ ДУМКІ

Рыхтуючы да друку матэрыял журналіста В. Санько і кандыдата філалагічных навук А. Рагулі, мы разумелі, што чытацкі водгук і прафесійны разгляд — рэчы непараўнальныя. Калі ў першым пераважаюць прыватныя заўвагі і суб'ектыўныя, празмерна катэгарычныя ацэнкі апавесці Басіля Гігевіча «Пярэварачень», то другі вызначаецца аналітычным падыходам, жаданнем прачытаць твор у кантэксце ўсёй беларускай літаратуры. Менавіта такі падыход мы лічым і канструктыўным, і плённым. Чытачам жа даём магчымасць пазнаёміцца з думкай абабуду аўтараў, каб самім ужо — прачытаўшы, будома, апавесць В. Гігевіча — рабіць адпаведныя высновы.

ДОКАЗНЫ аналіз патрабуе ад аўтара водгукі ці рэцэнзіі ўвагі да зместу твора. Ёсць, аднак, спосаб вызваліцца ад такога абавязку — абвінаваціць пісьменніка, што ў твор не трапіла тое, што хацелася б бачыць аўтару водгукі. Менавіта такім шляхам і пайшоў В. Санько, ацэньваючы апавесць В. Гігевіча: «У Пярэваратні» ...няма ніводнага новага тыпу, характару, павароту падзей, усё знаёмае па літаратуры замежнай, рускай, беларускай...»

Нельга з логікай у В. Санько няма. Цяжка зразумець, калі ён гаворыць пра персанажы, а калі пра рэальных людзей. Тым не менш гэта не перашкаджае яму папракаць пісьменніка за ўчынкi, паводзіны і тых, і другіх.

А між тым апавесць «Пярэварачень» дае падставы разглядаць яе чалавечазнаўчы змест у шырокім літаратурным кантэксце.

Гуманістычная літаратура ХХ стагоддзя вылучаецца павышанай цікавасцю да імгненнага чалавечага жыцця. Пачынальнікі беларускай прозы звярталіся да жанру імпрэсіў. Удала выкарыстаная імпрэсія дае аўтару магчымасць стварыць канцэнтраваны вобраз рэчаіснасці, выказаць свае адносіны да ўжо сфарміраваных яе ацэнак, уступіць у непасрэдны дыялог з папярэднікамі.

Навельістычная кампазіцыя ў апавесці «Пярэварачень», зразумела, не гарантуе аўтару пахвалу з боку крытыкаў. Папрокаў за кампазіцыйную «рыхласць» В. Гігевічу і раней было выказана няма, і ў гэтым сэнсе заўвагі В. Санько нельга лічыць беспадстаўнымі. Вышэйшай кампенсацияй для сур'езнага празаіка ўсё ж з'яўляецца не пахвала крытыкі, а адчуванне далучанасці да плыні чалавечага духу, узаемаразуменне з чытачом, якога трымага за будучыню штурхае да пошуку аднадумцаў у абшарах «філалагічнай пустыні».

Паэтыка, разлічаная на напружаную інтэлектуальную працу, неабавязкова павінна быць

па размеру ўскладненай. У ранніх апавяданнях В. Гігевіча пераважалі ўмоўныя сітуацыі, але хутка ён стаў аддаваць перавагу сацыяльна-бытавым замалёўкам. У апавесці «Пярэварачень» таксама чытачу прапануецца імгненне ў разрэзе — адзін будзёны дзень з жыцця галоўнага рэдактара кінастудыі Сацункевіча Віктара Іванавіча. Герой апавесці не вызначаюцца

Калі б сабой не гандлявалі...

якой-небудзь асаблівай схільнасцю да інтэлектуалізму, яны хутчэй дэманструюць тыповыя ўзоры масавай будзённай свядомасці. У сувязі са сказаным можа ўзнікнуць пытанне: дык ці ёсць падставы для гаворкі пра нейкую філасафічнасць апавесці «Пярэварачень»?

Падставы ёсць. На роздм нацэлюе ўжо тое, што В. Гігевіч звяртае ўвагу на розныя постаці пярэваратня, з геніяльнай сілай зафіксаваныя народнай думкай яшчэ ў часы міфалагізаванага мыслення. Нездарма Янка Купала ў другой палове 20-х гадоў папярэджаў сучаснікаў, каб яны «дабравольна, без прынуку, самі сабой не гандлявалі, не неслі ў петлі дум і рук».

На філасофскі роздм чытача настройвае і тое, што адзіны вядомы яму дзень з жыцця Сацункевіча стаў і апошнім яго днём. На разважлівасць нацэлююць і эпіграфы да невялікіх раздзелаў апавесці.

В. Гігевіч не падобны да пісьменнікаў, якія атаясамліваюць філасафічнасць з мудраваннем. Ён падае сюжэт у пэ-

люны рэдактар зноў вядзе размову, на гэты раз апошняю, са сваім двойнікам. Своеасаблівымі лустэткам, у якім бачыцца не выяўленая ў мітусні стрэсавых будняў карціна дэградацыі асобы, сталі людзі, што маюць тое ці іншае дачыненне да Сацункевіча — яго маці, жонка, дачка, Ада, супрацоўнікі, сярод якіх сапраўдных сяброў няма.

Кінастудыя, здавалася б, павінна быць культурным агменем, але гэта ў мініяцюры тое ж правінцыйнае Бярозава (яно прысутнічае амаль ва ўсіх творах В. Гігевіча): размоў пра культуру народа беларускага на студыі Сацункевічу чуць не даводзілася. Затое знаўцы «асацыяўнага мыслення» не саромеюцца папракаць яшчэ не збітага з панталыку маладога аўтара сцэнарый за «лапцюжную вясковую прастату». На студыі, як і ў бярозаўскіх крамах, жыццёва важныя духоўныя праблемы не снуюць. Дыхаць і жыць у такой атмасферы немагчыма. Сацункевіч і не жыве — жыве яго двойнік, галоўны рэдактар. Двойнік назіральны. Ён нават можа адчуць і перадаць думкі самога Сацункевіча. Двойнік

пра дробнаўласніцкія інстынкты добра вядомыя яму вяскоўцаў. Яны без энтузіязму ставіліся да ўрачыстых аб'яваў пра райскае жыццё, якое зробіць мудрыя кіраўнікі праз дваццаць год. Яго маці нават пасля смерці бацькі не хацела зводзіць карову, хоць і пракарміць жывёлу спрацавана і хворай жанчыне было не па сіле. Яна яшчэ не хацела сыходзіць з адвечнай сялянскай арбіты: сядзецца без працы — асудзіць сябе на пакуту.

Бяда Сацункевіча, колішняга вяскоўца ў скуру рэдактара, у тым, што свае думкі ён выказвае не сам, а яго двойнік, які ўсё больш становіцца адкрытым цынікам, выступае як персаніфікацыя машыны, прызначанай для пераўтварэння чалавека ў «чалавечы фактар».

«Гэта я вучу вас гаварыць адно, а рабіць — другое...»

Я нашэптваю вам днём і ноччу, на адзіноце і ў мнагалюдзі: хапайце, лавіце асалоду ў наркотыках, у віне, у гарэцкіх, у распусце, што называецца каханнем, — дзе толькі знойдзецца, бо вы смяротныя і таму жыві-

це — на разрыў аорты...» Двойнік падмаў пад сябе не так даверлівага, як бездапаможнага ў юнацтве Сацункевіча, нібы заважыў яго, як некалі Скуратовіч у рамане К. Чорнага зачараваў падлетка Міхалку, і тэй доўгія дзесяцігоддзі заставаўся ў душы гібрыдам з авечай і воўчай галоўнаю адначасова. Не валодаючы ў дастатковай меры маральным імунітэтам, не разабраўшыся ў прыродзе сацыяльных адносін, Сацункевіч браў тое, што яму падсоўваў нябачны Мефістофель, як некалі Міхалка Тварыцкі браў з голаду сала, якое яму падсоўваў Скуратовіч. Навейшы д'ябал спакушае Сацункевіча па-сучаснаму, прапануючы яму Аду, рэстаранны чад у час тлумных фестываляў, кабінет з прозвішчам на дзвях, вялізны стол і крэсла-вартушку. За ўсе гэтыя радасці было загадзя заплачана кан'юнктурнымі артыкуламі і такімі ж кічэстужкамі.

Людскасць, якую Сацункевіч меў шчасце назіраць у пасляваеннай вёсцы, калі была франтавікі ў салдацкім абмундзіраванні складалі зрубны хат, непатрэбна была грамадству, якое эксплуатавала вёску. Сацункевіч лёгка прыняў нормы, якія дыктавала дырэкцыя студыі, Дзяржкіно і нейкая яшчэ вышэйшая і яшчэ больш абстрактная сіла. Сацункевіч ведаў свае выгоды і ўжо прымерваўся атрымаць кватэру ў «андатравым пасёлку». Дзеля гэтага трэба было пераступіць яшчэ адну рысу — спакойна «падпісваць» не толькі ўзнагароды, але і прысуды таксама. На гэта Сацункевіч няздатны: ён усё ж пярэваратнем і не сваёй злой волі. Ён не можа стаць сапраўдным пярэваратнем, і больш паслядоўна шулеры лёгка яго «вылічваюць». Прыкідваючыся шчырай каханкай, яго «вылічыла» юная Ада, якой не хапала тысячы на кааператыўную кватэру. Грамабойскаму выгадна да пары да часу заходзіць па-свойска ў кабінет галоўнага і па-сяброўску забаўляць яго навінамі ці анекдотамі. «Вылічыла» і начальства, якое лёгка кінула Сацункевіча на з'яд новай зграі шакалаў, каб адвесці ад сябе крытыку.

«У нашу культуру і навуку вяртаецца яшчэ адно імя — Аркадзь Смоліч... Не спяшайцеся бегчы да кніжных паліц і шукаць гэты ім'я ў Беларускай Савецкай Энцыклапедыі або іншых даведчаных выданнях — яго там няма... А між тым, гэта адзін з адукаваных людзей Беларусі пачатку нашага стагоддзя, акадэмік Акадэміі навук БССР». Так пісаў Б. Сачанка ў сваім матэрыяле «Край, дзе жывём...» («ЛіМ», 14. 07. 89).

Аляксандры Ігнатаўна была 12 чэрвеня 1938 года. Як заўсёды, яна пачыналася словамі: «Здаровы, бадзёры...» Ні перадач, ні запісак больш не прымалі.

Прафесар СМОЛІЧ

Кашмары паўночных лагераў і бяссонныя ночы следчых ізалятару зламалі жыццё Аркадзя Смоліча. Які след застаўся пасля вучонага? Што гаворыць сучасная навука аб яго працах? Нічога. Справа яго жыцця забыта, заслугі прыпісваюцца іншым. Зрэдку «Геаграфію Беларусі» А. Смоліча называюць «княўдачным навукова-метадычным дапаможнікам», — і гэта пераходзіць з кнігі ў кнігу аўтараў, якія часам яе нават не чыталі. А між тым прозвішча Смоліча павінна стаць у Беларускай геаграфіі сінонімам слова «першаадкрывальнік». Вучоны з трагічным лёсам быў піянерам распрацоўкі шэрагу новых напрамкаў у Беларускай геаграфіі.

Першы падручнік па геаграфіі Беларусі, напісаны А. Смолічам, нічым не падобны на сучасныя кэзінныя падручнікі і статыстычныя брашуры. Беларусь для Смоліча не толькі край лясоў і балот, яго геаграфія — гэта жывое і інтрыгуючае апавяданне пра Бацькаўшчыну, яе прыроду і гаспадарку, жыхароў і культуру. Кніга вытрымала чатыры выданні: у 1919, 1922, 1923 гг. выдавалася ў Вільні, а апошні раз выходзіла пад назвай «Кароткі курс геаграфіі Беларусі» ў 1925 г. у Мінску. У рэцэнзіі на гэту работу ў 1926 г. гаварылася, што ў падручніку «ўдалася сістэматызаваць і аб'яднаць усё тых матэрыялаў з прыроды, геаграфіі і эканомікі Беларусі, якія набраліся да апошняга часу, але былі страшэнна расцяраныя па асобных працах розных даследчыкаў».

Беларусь у падручніку Смоліча разглядалася ў этнаграфічных межах пражывання беларусаў. Гэты факт выкарыстоўваўся некаторымі гісторыкамі, як падстава для абвінавачвання яго аўтара ў нацыяналізме. Некаторыя свядома не заўважалі, што «Геаграфія Беларусі» напісана па заказе Наркомаветы БССР, а паказ рэспублікі ў этнаграфічных межах павінен быць, на думку ўрада БССР, спрыяць фарміраванню больш правільных адміністрацыйна-тэрытарыяльных межаў маладой Беларускай Рэспублікі. Гэта быў сацыяльны заказ, і ён быў выкананы...

У «Кароткім курсе...» А. Смоліч пісаў: «З далейшым ростам і пашырэннем нацыянальнай свядомасці ва Усходняй Беларусі, магчыма, паўстане пытанне аб далучэнні новых яе частак, а можа, і ўсяго краю да Беларускай С. С. Рэспублікі».

Далей Аркадзь Антонавіч адзначае, што «пашырэнне Беларускай ССР, якое адбылося ў 1924 годзе, перад усім светам паказала, што пытанне аб дзяржаўных межах, якое буржуазія разглядае вайноў, сацыялістычнай рэспубліцы разглядаецца згодным паразуменнем, праз выяўленне волі самых шырокіх мас работнікаў і сялян».

Заўважым, што гэта напісана перад другім узбуджэннем рэспублікі, якое адбылося ў 1926 годзе. У экспедыцыях па ўсталяванні новых граніч маладой Беларускай Рэспублікі прымаў удзел і Аркадзь Смоліч. Ён, як і Г. Гарэцкі, іншыя беларускія вучоныя, партыйныя кіраўнікі БССР, былі людзьмі, якія шмат зрабілі для аб'яднання беларускіх земляў. А. Смоліч пісаў: «Найважнейшаю адзнакаю беларуса ёсць яго мо-

ва; тых, хто ў сябе ў хаце гаворыць па-беларуску, мы павінны лічыць за беларусаў, хаця б яны і не ведалі аб сваёй нацыянальнасці».

У жніўні 1922 года, атрымаўшы дазвол урада Савецкай Беларусі, А. Смоліч вяртаецца ў Мінск з Вільні, дзе ён быў заняты навуковай работай. Работа Аркадзя Антонавіча ў сталіцы Беларусі супала з росквітам Беларускай геаграфіі, стала часам яркага творчага ўзлёту маладога таленавітага вучонага.

У 1923 годзе яго запрасілі на працу ў Беларускае дзяржаўнае ўніверсітэт, а праз тры гады савет універсітэта выбраў яго прафесарам па кафедры геаграфіі. У гэтыя гады Аркадзь Антонавіч цалкам паглыблены ў работу: выкладае на педагагічным і эканамічным факультэтах універсітэта, шмат ездзіць па рэспубліцы.

Рабочы дзень яго загрузжаны да адказу: удзельнічае ў сабранных у экспедыцыях матэрыялаў. Ён часта засяджаецца ў кабінце да 2—3 гадзін ночы. Шмат часу ідзе на перапрацоўку і перавыданне «Геаграфіі Беларусі». Кола яго інтарэсаў было надзвычай шырокім: сістэмы земляробства на Цэнтральным Палесці, падрыхтоўка да выдання «Эканаміка-геаграфічнага атласа БССР і геаграфічнага слоўніка Беларусі».

Жонка прафесара, Аляксандра Ігнатаўна, і дзеці, а іх было трое, не памятаюць «такога выпадку, каб Аркадзь Антонавіч дарэмна марнаваў час. Ён не курыў, не піў; ніколі не займаўся ніякай пустой гутаркай, не чыраў гультаёў, усялякіх пустазванцаў».

А. Смоліч добра ведаў асродку беларускіх вучоных і інтэлігенцыі. Ён быў блізка знаёмы з А. Чарвяковым, Якубам Коласам, Янкам Купалам. З сям'ёй Коласаў Смоліч у 20-ыя гады жыў на суседстве на Старажоўскай вуліцы. Па сведчаннях Аляксандры Ігнатаўны, з іммовым вечарам Якуб Колас не раз дапазна засяджаўся ў гасціх.

У пачатку 1925 года пастаюнай СНК БССР А. Смоліч быў прызначаны намеснікам старшыні Інстытута Беларускай культуры, які вырас у Акадэмію навук БССР. У Інстытуце А. Смоліч выдзяе вялікую навуковую дзейнасць, кіруе сельскагаспадарчай камісіяй і Бюро краязнаўства, арганізуе навукова-даследчую і выдавецкую дзейнасць, праводзіць некалькі экспедыцый. З-пад яго пера выходзіць каля 30-ці навуковых прац. Дзве з іх «Размяшчэнне насельніцтва на тэрыторыі БССР» і «Сельскагаспадарчыя раёны БССР» былі адзначаны ў 1930 г. адной з вышэйшых узнагарод Геаграфічнага таварыства краіны — малым залатым медалём.

Кніга не менш чым на 30 год апырэдыла свой час. Гэта праца і сёння застаецца метадалогіяй комплекснага вывучэння наваколлага свету. Адносныя прыроды, чалавек і гаспадаркі вельмі цесна перапляліся на яе старонках. Беларускае прафесар не дапускаў і думкі аб супрацістаўленні прыроды і грамадства, таго, чым трапіць географія ў 40-я і 50-я гады. Свет для А. Смоліча адзін і пазнаваць яго павінна адзіная геаграфія.

Улетку 1930 года ў сувязі з так званай «справай беларускіх нацыянал-дэмакратаў» ён быў на 5 гадоў асланы ва Уральскую вобласць.

Так для А. Смоліча пачалося блуканне па пакутах. З мінскай следчай турмы А. Смоліча накіроўваюць у Буйскую турму Масквы, а адтуль ва ўральскі гарадок Аса. У Асу неўзабаве пераязджае ўся сям'я.

Новае гора абрынулася 18 ліпеня 1937 года. Гэта быў паўторны арышт. Трапляе ў Омскую турму. Умовы ўтрымання ўжо не тыя, што ў 30-м. ...Апошняя запіска жонцы

Чаму? Адказ быў такім: «Дзесяць год без права перапіскі...» Што гэта азначала, ніхто не ведаў.

Аляксандра Ігнатаўна, акрамя папкі з турэмнай перапіскай, сабрала і зберагла не менш ёмістую папку з копіямі лістоў, з характарыстыкамі і даведкамі, якія прызначаліся ў розныя ўпраўленні і аддзелы лагераў, дзе яна шукала мужа. Сярод лістоў, а іх дзесяткі, лісты начальніку Нарыльскага НКУС, начальніку Упраўлення паўднёвых лагераў НКУС у Тайшыце, начальніку аддзела Сібірска-Усходняй групы, пісьмы ў ГУЛАГ МУС, ліст М. І. Калініну, два лісты Н. К. Крупскай. Былі тэлеграмы Генеральнаму пракурору РСФСР Вышынскаму: «Дазвольце да месца ссылі ехаць за свой кошт»; Старшыні УЦВК М. І. Калініну: «Родны Міхаіл Іванавіч, прашу змякчэння прысуду па справе мужа Смоліча Аркадзя Антонавіча...» І зноў: «Дазвольце да месца ссылі ехаць за свой кошт».

Адказаў на шматлікія запыты не было, зрэшты, быў адзін ліст ад Н. К. Крупскай, які ёй нават не паказалі, казалі толькі: «Надзея Канстанцінаўна дакарае Вас за тое, што просіце аб сваім мужу». Але пісьмо мела станоўчы эффект: Аляксандру Ігнатаўну аднавілі на рабоце, звольненую раней як жонку «ворага народа».

19 год нічога не было вядома пра Аркадзя Антонавіча. 19 год сям'я Смоліча насіла ганебнае кляймо.

І нарэшце з Цюмені паведамілі: «Справа па абвінавачванні Смоліча Аркадзя Антонавіча, 1891 года нараджэння, разглядаюцца Прэзідыумам Цюменскага абласнога суда 9 лютага 1957 года. Рашэнне тройкі ЦНК УС па Омскай вобласці ад 10 чэрвеня 1937 года адменена». Яшчэ праз месяц стала вядома, што Смоліч Аркадзь Антонавіч памёр 17 сакавіка 1943 года ад міякардыту ў месцах зняволення...

А. Смоліч не толькі аўтар першага падручніка па геаграфіі Беларусі, але адзін з першых у краіне вучоных, які заняўся распрацоўкай ландшафтнага абласнога суду 9 лютага 1957 года. Рашэнне тройкі ЦНК УС па Омскай вобласці ад 10 чэрвеня 1937 года адменена. Яшчэ праз месяц стала вядома, што Смоліч Аркадзь Антонавіч памёр 17 сакавіка 1943 года ад міякардыту ў месцах зняволення...

А. Смоліч не толькі аўтар першага падручніка па геаграфіі Беларусі, але адзін з першых у краіне вучоных, які заняўся распрацоўкай ландшафтнага абласнога суду 9 лютага 1957 года. Рашэнне тройкі ЦНК УС па Омскай вобласці ад 10 чэрвеня 1937 года адменена. Яшчэ праз месяц стала вядома, што Смоліч Аркадзь Антонавіч памёр 17 сакавіка 1943 года ад міякардыту ў месцах зняволення...

В. АНОШКА, прэзідэнт Геаграфічнага таварыства БССР, А. БОЛТАЎ, Г. РЫДЗЕЎСКИ, студэнты БДУ імя У. І. Леніна.

Той жа малюнак. Сацункевіч, хоць і сумбурна, рэфлексіўна, але як-нікак паказаны знешне, а жонка, дачка, каханка, Грамабойскі, Сурачкін, Феафанавіч, шафёр — усе схемы. Ні знешняга партрэта, ні ўнутраных характарыстык. Тым болей няма своеасаблівых, адрозных дэталей, менавіта якімі і запамінаюцца тыпы і характары. Ніводзін персанаж не дзейнічае.

Тым не меней адну асаблівасць аўтарскага пісьма неабходна падкрэсліць. Аўтар да месца і не да месца крытыкуе. Усё і ўсіх. Гэта, верагодна, павінна сведчыць, што ён разумее павевы часу.

Вось толькі некаторыя з такіх «цпылек».

«...чырвоная дарожка на белым мармурі, быццам у тую будыніну заходзіць, ля ўваходу ў якую днём і вечарам міліцыя дзяжурыць...»

«Усе яны дзяўчаткі да пары да часу... Як з неграмі ля «Глобуса», ці ў тым жа рэстаране гатовыя на што заўгодна...»

«А цяпер што рабіць беднаму чалавеку?... Дзіхлафосу з півам кульне бакальчык...»

«Гэтыя тэхнакраты давядуць усё да ручкі».

«...народ распусціўся, як старэцкая пуга...»

«Але ж хто цяпер думае пра прыстойнасць, пра прыёмы — усё ідзе ў ход...»

З многімі з гэтых выказванняў можна пагадзіцца. Бяда ў тым, што яны прыцягнуты за вушы. Сапраўдная крытыка прымушае задумацца, вучыць, а гэта толькі марныя наскокі.

Суцэльным патокам на старонках плывуць лагічныя недазначнасці.

Дабіцца маўклівай ухвалы залы прамоўцу цяжка, «можна

сказаць — амаль што немагчыма, некаторыя прамоўцы палі такіх выступленняў тут жа, не адыходзячы ад трыбуны, падаюць ад інфарктаў, трацяць свядомасць, але што паробіш, калі іншага выйсця... няма». Што да чаго, мабыць, і аўтар не ведае. Герой яшчэ піша накід будучага выступлення, а ўжо рыхтуецца да інфаркту. Ды і трацяць у такіх выпадках, здаецца, не свядомасць, а прытомнасць.

Наш бедны герой ацалеў на пачатку ў горадзе, «яшчэ быў чысты душою». Астатнія ўсе людзі ў праклятых гарадах, безумоўна, нячыстыя, асабліва душами. Чаму толькі «чыстадушныя» вясцоўцы так спяшаюць пазбавіцца істотнай сваёй перавагі?

Адна нацяжка ідзе за другой. Дырэктары на студыі мяняліся праз «тры, чатыры, ад сілы — пяць гадоў», і кожны пачынаў капітальны рамонт будыніны. Так можа гаварыць ці пісаць чалавек, які не ведае жыцця. Хто дасць грошы на капітальны рамонт праз 3—4—5 гадоў? У нас адны праекты, узгадненні, планаванні зоймуць столькі часу. А мо аўтар не розніць «бгучы» рамонт ад «капітальнага»?

Вінегрэт, з чаго б ні быў, мае адну асаблівасць — няма тонкасці, смаку асобнага. Вінегрэт у вёсках завуць прасцей і дакладней — мяшанка.

Другое «я» вучыла героя: «Пачынай з самакрытыкі. Суравай і гнеўнай. Без лішняга пустога словаблудства». Шкада, што аўтар не скарыстаў сваю добрую парадку.

Валер САНЬКО,
член Саюза
журналістаў СССР.

якая нават пасля вайны карміла свет не хлебам адзіным. Вобразы гэтыя і цяпер паўстаюць у сне. У самым пачатку апавесці прыснілася яму дарога, на якой ішла насустрач дзяўчына «сярэдняга росту, па-вясковаму паўнацелая, з прыпухлымі вуснамі, якія бываюць у некапрызных жанчын».

Пасля сустрэчы з гэтай невядомай і знаёмай у душы Сацункевіча застаецца «горкае адчуванне страты». На студыі яго акружаюць музы, наскрозь пракураныя, нецікавыя, але Сацункевіч ужо звязвае з такім акружэннем. А калі на яве яму трапіцца вобраз, падобны на ўспамін, тады ён глядзіць на хараства вачыма сваёй двойніка — чалавеча з тлумага застолья: «Усе яны дзяўчаткі да пары да часу...»

Можна, на свеце і сапраўды ўсё рушыцца, але Сацункевіч спыніў сваё існаванне толькі тады, калі яго пазбавілі магчымаці прадоўжыць камфортнае жыццё — пазбавілі крэсла-вартушкі, кабінета, калі ён стаў нецікавым для Ады. Сконычылася імітацыя творчага жыцця, і гэта стала прычынай фізічнай гібелі чалавеча, што прывык хадзіць з чужым тварам. Варта было раіцца выкінуць агідную маску, выйсці насустрач жывым павевам часу з адкрытым тварам — памяць вярнула б герою падупалыя сілы. Гэта, аднак, не здарылася.

Пагаджаючыся з пісьменнікам у тым, што вобарацень — не змагар за адраджэнне людскасці ў грамадстве, трэба ўсё ж заўважыць, што В. Гігевіч выбраў не самы лепшы фінал, ды і псіхалагічна адыход героя ў нябыт абгрунтаваны павярхоўна. Відзец, навішны грамадскі вопыт у краіне, рух за нацыянальнае адраджэнне яшчэ не стаў здабыткам належнага асэнсавання ў нашай прозе, у прозе В. Гігевіча — таксама. Не сумняваюся, што менавіта на гэтым шляху чакаюцца новыя адкрыцці ў беларускім чалавеканстве, хаця ўжо і сёння можна гаварыць пра наяўнасць арыгінальнага тыпу эпохі — прырваратнага, беларускую разнавіднасць манкурта.

Аляксей РАГУЛЯ.

Поўня пачынаецца з квадры

Квадра... У народзе гавораць пра квадры месяца. Першая квадра месяца — маладзік. То і «Маладзіком» можна было б назваць новы зборнік вершаў узлётцаў, як марыў сваю другую пазытыўную кніжку назваць Максім Багдановіч, як свой першы зборнік назваў Рыгор Барадулін, сумуючы па родным маладзіку ў казахстанскім стапе. І ўвогуле: да маладзіка пазіі назва «Маладзік» асабліва стасуецца і найбольш хіба — да маладой беларускай, пры пачатку якой — на зары Адраджэння XVI стагоддзя — быў Францішак Скарына — паэт і наш першадрукар з сінгетам у выглядзе сонца і прытуленнага да яго маладзіка. Ды хоць вершы, сабраныя пад вокладкай новага зборніка літаб'яднання «Узлёт», вершы толькі аўтараў маладых гадоў — студэнцкія вершы, тым не менш выбар назвы ў сённяшніх удзельніках «Узлёту» паў на больш праявілі, чым маладзік. Квадра лі чэрць. Чэрць сотні. Чэрць стагоддзя... Няхай

жа гэтая чэрць уяўляецца сённяшняму чытачу і чэрць месяца — поўня — маладзіком, але толькі такім, якому ўжо дваццаць пяць год!.. 25 год — гэта, аднак, немалы для літаб'яднання адрэзак часу. Немалы хоць бы таму, што ў яго, на жаль, уклаліся, абарваўшыся, творчыя біяграфіі немалога ўжо шэрагу беларускіх паэтаў пасляваеннага часу. Першы наш зборнік «Узлёт» (1965) адкрываў Рыгор Семашкевіч, другі — «Натхненне» (1967) — Жэня Янішчыц, жыццё якіх, на жаль, ужо ў незаверотным выраі. Ні радка не напішуць больш танкасама ні Хведар Чэрня, ні Іван Станкевіч, што пачыналіся як паэты ў тых жа кнігах, дзе Рыгор Семашкевіч, Яўгенія Янішчыц. Плыні гісторыі аднак — несупынна. Пацвярданнем таго і гэтая нізка сённяшніх узлётцаў.

Пад час перабудовы — са з'яўленнем таких папулярных літгуртаванняў пры Саюзе пісьменнікаў БССР, як «Тутэйшыя», «Узлёт» на нейкі час як бы аказаўся некалькі наўзбоч адмагістральнай лініі развіцця маладой беларускай пазіі, стаўшы адным з рэзервуараў творчай моладзі для згуртаванняў літаратурна больш прафесійных. Разам з тым у другой палове 80-х гадоў не вельмі кольнасна багаты прыток быў у наш аб'яднанне. Тым не менш прыцягальнасць яго для студэнцкай моладзі — асабліва першых-другіх курсаў — не траціла сваёй моцы ніколі. І адное гэта ўжо — лепшае запараўка таго, што першая квадра «Узлёту» — квадра яго не апошня, што і сам выхад новай універсітэцкай анталогіі з'явіцца не толькі падагульненнем дасягнутага, але і прыступнай да новых пазытыўных адкрыццяў той нашай студэнцкай моладзі, якой у новых квадрах развіцця літаб'яднання «Узлёт» быць паўнаўладнай, вядучай.

Алег ЛОЯКА, кіраўнік літаб'яднання «Узлёт».

Алесь БАДАК

Праклён

Як птушкі, у небе аблокі кружылі.
Мяне праклялі і свае, і чужыя.

— Ідзі! Ты не варты Айчыны сваёй! —
Крычалі паўсюль за маёю спіной.

— Ты продкаў забыўся! Ты выракся
мовы —
Услед мне ляцелі каменямі словы.

І я, на зямлі не патрэбны нікому,
Не маючы болей ні шчасця, ні дому,

Ні права з людзьмі на зямлі гэтай
жыць, —
У неба пачаў я прытулку прасіць.

І чорныя птушкі на самай зары
Мне скінулі моўчкі па чорным пярэ.

І стаў мне мой край і чужым, і далёкім.
Я ў неба ўзняўся вышэй за аблокі.

Прадулі вятры мяне, сонца паліла,
І вось ужо страціў апошнія сілы.

Ды марна лятаў я ў адчай на свеце.
Прасіў даравання сабе пасля смерці.

— Ты здрадзіў зямлі! — мне зямля
прашыпела.

І доўга пад хмарами мёртвае цела

Гайдалася ціха на хмурных вятрах,
Пакуль не рассыпаўся грэшны мой прах.

Асеў ён, як пыл, у зялёнай Айчыне
На мною пасаджанай юнай рабіне.

І з тое пары вырастае вясной
Жалобнае, чорнае лісце на ёй.

Людміла РУБЛЕЎСКАЯ

Шляхціц Завальня

Як лёс, шалее завіруха —
Аж рабацінне у вачах.

Вандроўнік, бачыш? Да прытулку
Табе агеньчык меціць шлях.
Не, нездарма міргала свечка!
Дабро — у хату —

добры госць.

Заходзь, вандроўнік чалавеча!
І ў бессмяротнасць уваходзь!
На Белай Русі — век завеі.
Зацішка нам не прычакаць.
Галота казкай сэрца грэе.
Дазвольце казку распачаць.
Эх, браце! Часу снег няўмольны
Засыпле ўсё — і тут і там.
На Белай Русі — белым полем
Застацца вам, застацца нам.
І тое, што цяпер гаворым,
Чужою моваю змяце.
А ты запісвай — пра паморак,
Пра лесуна і пра чарцей...
Нас тут сагнала завіруха,
І ў нас ёсць келіх — і агонь,
І свечка на акне варушыць
Сваю маленькую далонь.
І новы госць ужо ля брамы,
Прышоў па ласку і цяпло...
І Беларусь плыве над намі —
Завеі белае крыло.

Славамір АДАМОВІЧ

Шкадаванне

Як вы спазніліся прыйсці!
Як горка!
Шалее ў восеньскім лісці
Вавёрка.

Мы з вамі зараз паміж дрэў
Ідзем сцяжынай,
І ветру шчыльнае карэ
Дзьме нам у спіны.

Сцямнела. У небе зіхацяць
Чыесь Пляды.

І гэты парк, і клумбы спяць,
І дэлягяды.

Мы ціха побачкі ідзем.
З нябеснай чашы
Ліецца змрок на глебазём
І дрэвы лашчыць.

Вы ад мяне нашмат юней,
І ваша сэрца
Яшчэ гатова за людзей
Аднойчы ўмерці.

Юлія БАРМУТА

Даўно-даўно вечарам...

Помню, аднойчы плакала мама,
Прытуліўшы да печкі худыя плечы,
Бацька сядзеў з аб'якавым тварам,
Складваў у сумку кнігі і рэчы.
Я заціснула ў кулачок
Першы страчаны зуб малочны.
З-пад печкі выглядаў гаршчок-грыбок,
І бегала мышка-сіношка ўночы.
Я зуб, як вучылі, паклала пад

шчыліну;
Назад папрасіла другі — касцяны...
Пракляўшы адзінага ў свеце мужчыну,
Мама плакала ля сцяны.
Я ціха сядзела ў цёмным кутку —
Малая бабулька, вочы — з паўтвару —
І слухала, як упаўзае ў наш дом
Сварка — сухая, злая пачварка.
Жудасна ціха ў пакоі было,
Плакала мама, і вецер скуголіў,
І ў заінелае наша акно
Шкрэблася звонку настывае голле.
Я помню гэта, колькі жыў,
Застаўся ўспамін, як шнар ад удару.
Я ўчора пазнала сябе ў кутку
Малою дзяўчынкай з вачмі на паўтвару.
Мышка з мішуцікам беглі ў садок,
Бацькі размыліся па розных пакоях.
Чужая сям'я. Незнаёмы дом.
Не мне вырашаць, што яны там такое.

Наталля КРЭЦУ

Ці маеш ты права судзіць?
І камень беручы з бруку,
Падумай: ці ты ідзальны?
Ці маеш ты права судзіць?

Ці маеш ты права судзіць,
Калі тваю з каменем руку
Уздывае звычайная зайздрасць?
Ці маеш ты права судзіць?

А камень ужо ляціць.
У каго ён патрапіць зараз?
Ці маеш ты права судзіць?
Ці маеш...

Што застаецца ад зоркі,
Калі яна згасне?
Кажуць мне: «Камень халодны
На могільках зорных».

Я ПОМНЮ тую светлую чэрвеньскую раніцу, здаецца, сорак сёмага года, падцмоўванне янчыка на сухім гнуткім былніку і грумадку стракатых местачковых га-лубоў.

Да мяне на поле, пазнаўшы здалёк нашу карову, па вузкім, яшчэ тады не саўгасным папары, мяккім ад нядаўняга раллі і жоўтым ад маладой свірэпы, падышоў бацька.

Цяпер там, на местачковым полі, ці як тады казалі мяшчанскім, двума шарымі высокімі каробкамі падняўся камбікормавы завод. А тады чэз падпараны сонцам, замшэлы нізкарослы хваёвы лясок, збігала з грудка бела-ватая ад гразкага, перавянага ветрам пяску дарога, а каля яе цягнуліся вузкія местачковыя надзелы.

— Пасеш тут? Глядзі каб не крычалі мяшчане, — прыжмурыўшы вочы, бацька падняў голаў, а потым адварнуўся ад мяне і, нібы між іншым, нібы нічога страшнага не здарылася, сказаў: — Петрыка поезд зарэзаў.

— Насмерць?! — здзівіўся я і ўтрупіў, умлеў ад нечаканага страху, уявіўшы чорны ў скалках вады паровоз з вялікімі коламі і пад ім чалавека.

— Ды, мусіць, бо наўрад ці выжыве, ногі па самае тулава адрэзала.

— Калі?

— Сёння раніцаю. Дурны лёг пад поезд, спытай праз каго.

І я раптам успомніў, як нядаўна, задыхаючыся, у нейкай спешнай тры-возе ў мястэчка прыбеглі дзве нава-сёлкаўскія кабеты — Сабоцкія, як на іх казалі: адна старэйшая, скуластая, з мужчынскай размашывай хадоя, з чарнаватым гузам на шчаце, другая маладзейшая, рослая і прыгожая з твару, яе сястра, у якой у прымах быў наш Невяроўскі Петрык. А ўслед за імі, не паспяваючы, падмахваючы знятаю з галавы хусткаю, ішла, як сама не свая, праставалосая Зося — Петрыкава маці.

Я глядзеў на іх і па іхняй спешнай, з подбегам хадзе, па іхняй занепакоенасці здагадаўся — бяда. Але што здарылася менавіта такое, да жудасці страшнае, вядома, не падумаў. Невяроўскі Петрык колькі год назад не маладым ужо хлопцам, пры-

жа, і раскаяння, набралася залішне шмат — аж роўна з берагамі.

Петрык, робячы грузчыкам на станцыі, дакладней, у пагрузканторы, іншы раз і заначоўваў там, у бытоўцы, ці — як тады казалі — у брахалаўцы. А дзе начуюць адны мужчыны, там і абрыд-

жыў, але позна... Мне выразна помніцца, што расказаў, вярнуўшыся з Навасёлка, з жалобнай вячэры, нам, падлеткам, стоячы на вуліцы, расчырванелы, нават здавалася, трохі нібы раўнадушны Петрыкаў меншы брат: «Хірург нарэ-

Проза

Згадава

апаб'яднанне

стаў у прымы да аўдавей кабеты, муж якой не вярнуўся з польскага фронту, загінуўшы яшчэ ў верасні трыццаці дзевятага на роўным, са старавечнымі грушамі полі пад Варшавай.

Невядома, што пацягнула ў Навасёлкі Петрыка, але ўсё, мусіць, разам: і дагледжаная гаспадарка, і ласка аўдавей маладзіцы. Але ў прымачым жыцці і не кавалася, як кажуць, і не пляскалася.

Адному гаспадару сярод дзвюх кабет, што трымаюць цябе ў хамуце, панукаючы і кіруючы табою ды папікаючы яшчэ кавалкам хлеба, жыць было і труднавата, і крыўдна. Злосці, прыкрасці ды невыказанай помсты, а мо-

ля карты, і гарэлка, і зборы ў адзіночкі местачковых самагоншчыц, іншы раз і бойка... На гэты раз у Петрыка была прапажа: прачнуўшыся з балючаю галавою, можа, яшчэ і не цвярозы, Петрык, абмацаваючы кішэні, агледаўся, што ў яго не стала на тыя даўнейшыя грошы пяцьсот рублёў — уся ўчарашняя палучка.

Уявіўшы, мусіць, што будзе дома і не ведаючы, што рабіць, як апраўдацца, з гарачкі, а можа, з той ужо набалелай крыўды, што гняла, дапякала не раз, Петрык пабег далей ад вакзала, дзе яшчэ не вельмі прытарможвалі таварнікі, што ляцелі не спыняючыся праз нашу невялікую станцыю, і лёг на дрыготкія, поўныя гулу і звону рэйні. Машыніст, вядома, заўва-

заў цэлюю місу мяса, але не ўратаваў».

Аб Петрыку, страціўшы ўжо другога дарослага сына (першы загінуў на вайне), гаравала найбольш маці — старая Зося, як помню цяпер, нямоглая, сівая, з белым мерцвяным тварам і бяскроўна-сінімі губамі кабета.

Удава, панасіўшы з год жалобу, акрыяла і нават яшчэ паспраўнела, і, вяртаючыся з мястэчка, асабліва ў надзельныя ці кірмашовыя дні, што бывалі серадою, заязджала да Петрыкавай сястры, кожны раз са сваёю бутэлькаю, балазе хутар — усяго адна, адбудованая пасля вайны, хата без гумна і хлечыка — быў пры самай шашы, недалёка ад мястэчка.

Чуючы чарку, на сценку, зарослую

На выстаўцы

Аляксандра Ісачова

1
 Душу прапаліць да самых нетраў
 Кропля крыві на асфальце гарачым.
 Пад трапяткім уздыханнем ветру
 Нешта ў табе затрымціць і заплача.

Стогнам глухім рассыплюцца вокны,
 Д'ябал і бог не існуюць болей:
 Іх галасы назаўсёды змоўкнуць
 І не запяняць цябе ніколі.

Прыйдзе і пойдзе. Бясконцаць —
 імгненне.

Разам спляліся каханне і розум.
 Не адпускай. Не губляй натхнення.
 Пройдзе жыццё: і тады будзе позна.

2
 Разбіты і загублены сусвет
 У зорных ланцугах не мае сілы.
 Я вокны, быццам Новы завет,
 Пакуль не згасла вера, адчыніла.
 І сонца ратавальнае святло
 Халодныя далоні алякло.

3
 Мяне не трэба з раю выганяць.
 Я так люблю салодкіх яблыняў
 духмянасць,
 І ветру маладога апантанасць.
 Мяне не трэба з раю выганяць.

І для мяне шчэ яблык не дастпеў.
 Яшчэ анёлы не прынеслі мае крылы.
 Нішто душы не засмучае ганарлівай.
 І для мяне шчэ яблык не дастпеў.

Я не баюся адкусіць яго.
 І не згаджуся з раем развітацца.
 Я назаўсёды тут хачу застацца,
 Каб з прадчуваннем шчасця

прачынацца,
 Каб чысцінёю свету захапляцца.

Мяне не трэба з раю выганяць!..

Пётр АНДАСАРАУ

Ад васількоў святочна,
 і лета цвыркун палоніць.
 Жывіць палямі кроцьчыц
 са светлячкамі ў далонях.

Ты ў восень зайшла чужую,
 куды летні дзень не лучыць.
 Цябе знайсці не магу я,
 а мне ад пяшчоты балюча.

Пераклала з балгарскай
 Марына АБРАГІМОВІЧ.

мяккай бела-ружовай дзяцелінкай, што
 бегла да адзінокай неабгароджанай
 хаты, з шашы знарок ці не знарок па-
 чалі звачаць і нашы вясковыя муж-
 чыны, асабліва заседжаўся там пры-
 гожы і ліпкі да жанчын Змітрык Чар-
 нецкі. У Навааселі шашою, ужо звы-
 чайна бліжнім вечарам пад навісцю
 сцішэлых бярэзін, калі пад імі гудуць
 рахманія хрушчы, захмялелую ўдаву
 праводзілі двое — яе дзвер і Змі-
 трык Чарнецкі.

Сястра нябожчыка Петрыка, жар-
 таўлівая, вострая на язык Зіня, у вёс-
 цы ўжо расказвала кабетам і пра
 свайго мужыка, і пра Змітрыка:

— Ой, смяялася б і я, каб не свой
 дурань у хаце. Панапавуюцца і ца-
 луюць адзін у адну цыцку, другі — у
 другую.

Панурая, маўклівая, з чырвонымі,
 хворымі, мусіць, на кан'юктыўіт вач-
 мі, Змітрыкава Марыля, працушы,
 што Змітрык зноў падводзіць у Нава-
 аселі п'янаватую Вольгу, узяўшы з
 сабою старэйшага гадоў трынаццаці
 сына, перастрэлі іх ужо на шашы за
 нашымі гумнамі, са страшнаю нечала-
 вечаю кляцьбою і каменнямі, якія яна
 грабла рукою на пясчанай дарозе ка-
 лавы шашы то на свайго ўжо «кавале-
 ра», то на «дзеўку», што хавалася то
 за яго, за Змітрыка, то за карэлія
 старыя бярэзін.

На гэтую сварбу і бойку цікавалі,
 тулячыся дзе за вузлы, ужо ўсе дасу-
 жыя, цікаўныя ды абгаворлівыя бабы.

Бачыў і я, як нечакана з шашы
 рвануўся Змітрык, і, дагнаўшы ўжо
 на вуліцы, хачу сваю не вельмі
 спрытную, ленаватую, як таўлуй, Ма-
 рылю за хустку, здэёр з галавы і за-
 пусціў дужую пяцярню ў распушча-
 ныя, распатляшаныя Марыліны вала-
 ны. Прыгнуў яе і скоранька, як мага,
 пацягнуў у свой двор. Як заенчыла,
 пакрыжвала, як голаў сцяць, але вы-
 равацца не магла. Перапалоханы, зба-
 рвалі хлопчык, як малады пень, пад-
 скокчыў да бацькі, але той, перакры-
 віўшы ў страшнай міне твар і заплю-
 шчыўшы ад злосці вочы, ажно заблі-
 шчала яго залатая каронка ў роце,

махнуў кулаком — не падлазі!
 Што было ў двары за высокім, як
 піраміда, гумном з замшэла-рабава-
 гаю ад купінкаў аксамітнага моху
 страхом, я не бачыў. Я толькі чуў, як
 выпуквала, нібы топячыся, ажно раз-
 дзіраў душу гэты крык, і прасіла на
 помач людзей бяспамятна, нібы зду-
 рэлая, Марыля.

Неўзабаве адтуль, з-за шарай сця-
 ны гумна, злосна адплёўваючыся і ма-
 цюкаючыся выйшаў Змітрык. Нечакана
 прыпыніўся, азірнуўся круга сябе,
 каб узяць што паджватнае ў руку, на-
 рэшце ўбачыў жалезны ад машынага
 кола абруч, што стагнў пры гумным
 вузле, і за якім з выгнутым у жала-
 бок кароткім дротам бегаў яго сын, і,
 схачыўшы гэты абруч, шпурнуў яшчэ
 на надворак.

Няроўны, нібы зрэзаны з аднаго бо-
 ку, абруч пайшоў кругам на чужы
 двор, са званам стукнуўся ў калючы
 ржавы дрот і абдбег паволі назад,
 пастаяў і цяжка ўпаў. Пастаяў, гле-
 дычы на гэты абруч і Змітрык, а по-
 дзячы, падбегам і пахістаючыся, пай-
 шоў даганяць Вольгу, што жвірыстаю
 шапатко сцежэла ішла пад навісцю
 сцішэлых бярэзін, ішла трохі ганары-
 ста, заклаўшы трохі па-мужчынску за
 спіну адну руку...

Але не вельмі гаваркая, панурая з
 чырвонымі вачмі Марыля адпомсціла
 Змітрыку нават скоры і злосна. Гэта
 прычула і мая маці і, разбудзіўшы
 мяне сярод ночы, вывела на двор.
 Бацькі не было дома, ён быў у мяс-
 тэчку на варце.

— Чуеш, як стогне? — маці пада-
 пхнула мяне пад высокі Змітрыкаў
 частакол, што зліваўся з поцемкам
 ночы, і, калоцячыся і ад страху, і ад
 холаду, сказала: — Захвопца яна яго...
 Б'е п'янага каторая пара. Я ж не
 сплю, чула і бачыла ўсё.

І праўда, ад блізкай, што стаяла
 глухою сцяною да нас, Змітрыкавай
 хаты даносіўся невыразны, нібы з
 картаплянай ямы, стогн і сіпавата-
 здушаны Марылін голас:

— Або жыцьмеш, або ўжо памі-
 рацьмеш, але так ужо не будзе!

Паэзія

Алесь ЖЫГУНОЎ

Боль

Фрагменты ненапісанай паэмы

Выпадак на Глыбоччыне, калі падлеткі
 вывеслі фашысці сцяг, на жаль, не
 адзіны.

1
 Бацькоў сваіх, дзядоў працяг,
 (На абелісках скрозь імёны)
 Купляюць камсамольцы флаг,
 Як кроў, гарачы і чырвоны.
 Злачынства душ, злачынства рук —
 І чэрвеньскім халодным летам
 Фашысцкай свастыкі павук
 Ашчэрыўся над сельсаветам.

А ў сельсавете столькі ўдоў,
 Рабілі — некалі прысесці.
 У іх сыноў няма.

І дроў.

І сіл няма вады прынесці.
 А ў сельсавете пакрысе
 У шлях апошні ветэраны
 Збіраюцца маўкліва ўсе,
 Свае не загаішы раны.

2

Яны злачынства рыхтавалі,
 У магазіне флаг куплялі.

Не здрыганулася рука,
 Як малявала павука.

Ім быў не уласцівы страх,
 Калі ўзбіраліся на дах.

Нас распіналі на крыжы,

Як мацавалі сцяг чужы.

Чаму ж не ўспомнілі, скажыце,
 За вёскай абеліск у жыцце?

Што ж не дайшлі да вас з вайны
 Хатыні вогненнай званы.

...Людзей палілі... Хлопцы, што вы,
 Адкуль зацьменне на душу?!

За вашы хворыя галовы
 Я даравання ў вас прашу.

3

Калі глуміліся, як каты,
 Свой родны занядаўшы кут —
 І я таксама вінаваты,
 Судзі мяне, народны суд.

Як выракаліся маралі,
 Душу тапталі, як лісцё,
 Яны мяне найперш каралі,
 Што быў скупы на пачуццё.

Любві да бліжняга, да дому,
 Дзе калыханку мамы чуў,
 Да сцяга нашага, якому
 На вернасць тройчы прысягнуў.

Калі садысцкімі вачыма
 Глядзяць юнцы на белы свет,
 То вінаваты я, магчыма,
 За свой падманны завет.

4

Дзеда Ігната фашысты забілі.
 Дзеда Ігната магільку забылі.

Лесам і полем ліўні гулялі,
 Дзеда Ігната з зямлёю зраўнялі.

Смерчы бяспамяцтва глухлі-шалелі —
 Страцілі ў душах тое, што мелі.

Чэзнуць удовы у адзіноце.
 Мы ж рапартуем на радаснай ноце:

— Жыта убралі, травы скасілі,
 Шэфай з райцэнтра мы папрасілі...

Ну, а удовы? Абыдучца, мусіць.
 Слёзы на тварах. Дожджык цярусіць.

Плачуць удовы, мы іх не чуем.
 Што ж мы пра гэта не рапартуем!

5

А на школьным двары
 Мак таўкуць камары.

Ты прыгледзься: не камарыкі,
 А прыгожыя тварыкі,

То дзяўчаткі, то суседачкі,
 У руцэ у кожнай кветачкі.

Год вучэбны пачынаецца,
 І званочак заліваецца,

Кліча школу галасістую
 На лінейку урачыстую.

Усё. Прамовы ўсе агучаны,
 Кветкі госцейкам уручаны.

А жанчына, што з Айчыннае,
 Што дзялілася ўспамінамі,

Што зусім не знакамітая,
 Убаку стаіць забытая.

Ой, дзяўчаткі, ой, суседачкі,
 У руках яе ні кветачкі.

6

Мой бацька, ты за гарызонтам.
 Там памірае небасхіл.
 Я за табой іду па сонцу
 І мне дайсі не хопіць сіл.
 А вышыня кладзецца спеўна
 На дол у роднай старане.
 Ты аддалешся, напэўна,
 Не хочаш бачыць ты мяне.

7

Ну, скажыце, распавёў паэт,
 Усё гэта было, магчыма.
 А ты зірні на белы свет
 Ужо прасветлымі вачыма.

І я скажу, і я скажу
 (Крывіць не хочу, не умею):
 Я тры гады ўжо гляджу.
 І тры гады душой святлюю.

І разумею пакрысе
 (На абелісках скрозь імёны),
 Што у адказе мы ўсе
 За сцяг гарачы і чырвоны.
 І я іду насустрач дню.
 Па Чысціню. Па Дабрыню.

Не-е-е!

Мне, падлетку, зрабілася брыдка,
 паліў гідкі сорам перад імі, стальмі
 людзьмі, разабрала злосць на маці і
 я, як воўк, затуліўшыся за яловы,
 зліты з поцемкам частакол, цвёрда
 сказаў:

— Я туды не пайду! — і мы вярну-
 лися ў хату.

Змітрык Чарнецкі пасля гэтай но-
 чы нідзе не паказваўся, мусіць, ціха,
 як збіты сабака, залізваў, лячыў свае
 баячкі, а праз тыдзень ціхенька са-
 браўся і пайшоў жыць да яе, да Са-
 боцкай.

Памёр ён нечакана ў той жа год,
 калі я не быў дома — вучыўся якраз у
 далёкім горадзе.

Пра смерць Змітрыка Чарнецкага
 расказаў мне ўжо бацька, калі не та-
 кім даўнім спякотна-навальнічным і
 задушлівым летам я прыехаў дадому
 адведаць яго, адзінокага ўжо ў адзі-
 нокай хаце, для нейкага падманнага
 характва абабтай матчынымі, яшчэ ў
 дзявоцтве тканымі дзяржункамі з пры-
 гожымі, у «вазонах», узорамі. Невядо-
 ма дзеля чаго рабіла ўжо гэта ма-
 лодшая нявестка, тады-сяды наведваю-
 чы з мястэчка бацьку.

— Во бачыш панавешвала, калі я ў
 бальніцы быў, — бацька махнуў рукою
 на сцяну. — Не, каб хату пабяліла...
 Але ж бяліць — работа, а так дастаў
 з куфра, прыбіў да сцяны і — характ-
 во.

Мы бярэм услончык і ідзем садзі-
 ца пад малады лапушысты са зрэза-
 най верхавінай, знявечаны каштан
 (гэта ўжо зрабілі электрыкі, таксама
 тады, у маі, калі бацька ляжаў у
 бальніцы), і бацька пачынае скардзі-
 ца на здароўе, на задуху, што не дае
 ўжо прынесці з лесу палена, а нека-
 лі ж вазамі на плячах насіў, а потым
 расказвае спрытным усе вясковыя здра-
 рэнні і, смеючыся ўжо, пра суседнюю
 дачку, што во месяц, як зняслася.

Бацька закурвае, доўга смочка свой
 заўсёды тонкі і кароценькі «Север»,
 нарэшце ссоўваецца з услончыка, топ-
 чацца ў мыльніку з бела-ружовымі
 кветкамі, якімі зарос наш непрапола-

ты, запусцелы гародчык, і нібы сабе,
 нібы мне зноў кажа пра суседнюю
 дачку:

— Род іхні гэдакі. Змалку з хлоп-
 цамі займалася і яе цётка Вольга,
 што вышла замуж за Сабоцкага. Ка-
 жуць, падушкаю свайго Саўку хацела
 задуміць... А ты ж, пэўна, і не ве-
 даеш? — бацька, прытаптаўшы аку-
 рак, садзіцца зноў да мяне на услон-
 чык. — Яна ж і Змітрыка запарола.

— Як?
 — Віламі... Ён жа вагаўшычком
 рабіў. Усё ў ад'ездах, усё ў нейкім
 Янаве-Палескім у камандзіроўках ся-
 дзеў.

А яна тут з шоферам сышла... З
 Бярозаўкі. Змітрык прыйшоў з работы
 дадому, а яна на гарышчы ўжо з ім,
 з тым шоферам. Ён учуў і туды... А
 яна віламі і парнула яму ў бок.

— Няўжо? — здзіўлюся я, бо гэтага
 пра смерць Змітрыка не чуў.

— Во як бывае... А Змітрык ніко-
 му не прызнаўся. Ці то Сабоцкую
 шкадаваў, ці то ўжо брыдка было ка-
 заць каму. Але з гэтай раны і памёр...

Азіраючыся назад, на далёкі, але
 чамусьці яснішый свет падлеткавых
 гадоў, я не раз бачу тую чэрвеньскую
 раніцу на мяккім папары пры чэзлым
 марным ляску, на месцы якога цяпер
 уладна і непрыступна-велічна пады-
 маюцца дзве шарыя цэментныя кароб-
 кі камбікормавага завода, і мне ўспа-
 мінаецца, як сцішна яшчэ, не люд-
 наю ранішняю шашою падбегам, вы-
 біўшыся з сіл, у мястэчка ідуць сёс-
 тры Сабоцкія...

Дарэчы, старэйшую з іх, дужую, з
 мужчынскімі ўхілкамі, здаецца, і не
 вельмі пастарэлую, я ўбачыў у прыга-
 радным аўтобусе, пазнаўшы па тым
 самым сіняватым гузе на шчаце.

Я глядзеў на яе, і мне ўспамінаўся
 Петрык Невяроўскі, а потым і ён, наш
 сусед і сваяк, Змітрык Чарнецкі. Ён
 ўспомніўся мне, як заўсёды вясёлы,
 з бяскрыўдай, захмялелай усмешкай
 і залатой каронкай, што паблісквала
 дзеля фасону ў верхнім радку яго ма-
 ладых белых зубоў.

ДЗЕСЯЦЬ гадоў таму Дзмітрый Смольскі напісаў на вершы Янкі Купалы араторыю «Паэт». У творы шчаслівы лёс: неаднаразова выконваўся ў канцэртах, запісаны на Беларускім радыё, на пласцінку, выданыя кніжкі; і твор, і яго выкананне не абмінулі увагай рэцэнзенты.

За сваё жыццё мне шмат разоў даводзілася быць першым выканаўцам новых вэральных твораў. Але вяртае мяне памяць да прэм'еры менавіта араторыі «Паэт». Чаму? Паспрабуем растлумачыць.

Араторыя дасягнула для мяне адрачэння ад тэрміна «музычная драматургія». Упершыню я, што называецца, «скурай адчуў», як, абпіраючыся на літаратурную аснову, досыць аддаленую па часе (вершы Янкі Купалы), кампазітар, мой сучаснік, апісаў лёс паэта і праз ягоны лёс правёў аналіз падзей 20—30-х і пачатку 40-х гадоў.

У араторыі тры салісты: тэнор, барытон, бас. Гэта не розныя дзейныя асобы, гэта розныя грані характару аднаго чалавека, якія знаходзяцца ў дыялектычным адносінах.

Твор наогул шматпланавы. Я бачу тут канфлікт — у сутыкненні ідэальнага і рэальнага. Нумары першы («Шчаслівасць»), другі («Гуслі-самаграі») і чацвёрты («На сенажаці») — гэта, безумоўна, сфера ідэальнага: ідэальнае прызначэнне паэта, ягонай творчасці; ідэальнае ўяўленне пра беларускі народ, ягоную душу, прыроду беларускага краю. Я нават сказаў бы, што гэта ідэалізаванае ўяўленне. Пытанне тут не ў тым, што гэтаму ўяўленню (ідэальнаму) у жыцці няма пацверджання. Яно ёсць. Пытанне ў тым, у якой рэальнасці яно, гэтае ўяўленне, існавала. Вось і далей у араторыі даследуецца гэтая самая рэальнасць.

Як мастак суадносіць сваё жыццё, сваё мастацтва з умовамі культуры асобы? Велізарнага тэмпературу бунтоўнасць супраць «царскіх

даруннаў» гучыць у нумарах, напісаных для баса. Гэта нумар трэці — «3 гора ды з бяды», пяты — «Царскія дары», дзесяты — «Паэт і цэнзар». Уся істота паэта пратэстуе супраць духоўнай турмы. Але процістаяць ёй паэт можа толькі сваім мастацтвам. Смольскі ўжывае найцікавейшы даследчыкі прыём. Сутнасць яго ў тым, што музыка то выцягвае няшчырасць аднаго «культурысцка» вершаў, то выкрывае пошласць другіх. Напрыклад, нумары, якія выконвае тэнор: сёмы — «0 так, я —

яго цэннім мы і будучыя цаніць наступныя пакаленні. І мы разумеем: нягледзячы ні на што, ідэалы свабоднай творчасці, сціснутыя з усіх бакоў, усё ж такі жыць.

Асабліваю ўвагу звяртаеш на фразу «Мне сняцца сны аб Беларусі». Слушна кажучы, што Купалу дастаткова было напісаць гэтую фразу, каб зрабіцца вялікім беларускім паэтам. Давядае задумаем над ёю сёння. Мы ж адсюль толькі сны пра Беларусь бачым, бо ўсё сапраўднае, у тым ліку ма-

пралетарскай культуры). Сапраўднае мастацтва было заменена, ну, напрыклад, гімнастыкай з рыдлёўкамі. Іронія лёсу — што пасееш, тое і пажнеш. У тых гадах пралеткульт сваімі рыдлёўкамі забудзіў культуру, а цяпер рыдлёўкамі забівае людзей...

Сярод харавых нумароў араторыі вылучу восьмы («Я — калгасніца») і адзінаццаты («3'езду Саветаў»). «Культурысцкія вершы» трактуюцца Д. Смольскім як дакумент эпохі.

«3'езду Саветаў»... Вершаў няма, толькі манументальныя лозунгі. Яны ствараюць ілюзію адзінаства. Музыка ж зрывае маску — і зразумела, што адзінаства гэтае грунтуецца на страху. Лозунг — потым вялікая паўза, лозунг — вялікая паўза і гэтак далей. Што гэта? Крыкнулі лозунг і чаканоць рэакцыі зверху — «той» гэта лозунг ці не? А раптам «не той»? Тады забяраць сёння? Ці ўначы? Ці заўтра? Не, не забралі. Крыкнулі яшчэ. Такі востры п'юралізм.

Крычалі: «Армія наша грозная, станица збройна вартуе межаў станицаў». Хто меў вушы — не чуў, хто меў вочы — не бачыў, не бачыў відавочнае, страшнае бяды — фашысцкай навалы. Тэма нашэсця, якую выконвае аркестр, накладзеца на хор і ўрэшце змянае яго. У сімфанічнай карціне пераплітаюцца шматлікія тэмы араторыі, але дамінуюць значамай тэма нашэсця з 7-ай сімфоніі Д. Шапанава і тэма «царскіх даруннаў». Народ, а разам з ім і Янка Купала, круціцца паміж гэтымі жорнамі — нашэсцем фашыстаў і «дарункамі» бацькі народа. І перамолаецца гэтымі жорнамі ўсё: і дрэннае, і добрае. Перамалолі гэтыя жорны і Янку Купалу. Нібы яго падзенне ў лесвічным пралёце гасцініцы «Масква», гучыць у музыцы піцьката цымбалаў.

Ідэнтычнасць музычнага матэрыялу першай і апошняй частак араторыі не выпадае. Гэта ўжо не толькі вобразнае выцягненне пазіцыі Купалы. Гэта роздум Д. Смольскага пра сэнс жыцця мастака. Сэнс гэты ў высокім, мудрым, вечным, але не ў абслугоўванні культываваных амбіцый працадзюры.

Араторыя напісана ў 1979 годзе, напярэдадні апафеозу застойных часоў. Тады гэта быў учынак, учынак мужны. Давайце і мы сёння, слухаючы вершы Янкі Купалы і музыку Дзмітрыя Смольскага, з муніцысцкай задуманасцю пра сваё час і пра сваё месца ў гэтым часе.

Віктар СКОРБАГАТАУ.

Музыка

СПАСЦІГАЮЧЫ СУТНАСЦЬ

РОЗДУМ НАД ТВОРАМ, ЯКОМУ 10 ГАДОУ

пралетар!» і дзевяты — «Для тых, якіх люблю».

Першыя нумары араторыі не пакідаюць сумненняў у тым, што Д. Смольскі ўяўляе Янку Купалу лірыкам і бунтаром. І раптам — рэчытатыв-сэнка, надзвычай высокая тэсітура ў тэнора (голас непазбежна гучыць на мяжы зрыву, істэрыкі). Што гэта? Гэта — трагедыя паэта, які вымушаны ірыццаць непрымальна, чужой для яго лозунгі дзеля таго, каб жыць. Але нават у такой сітуацыі ў душы паэта жыве далёка схаванае запаветнае. Спачатку нясмела, а потым, як магутная плынь, гучыць мелодыя першай часткі араторыі на фоне слоў «Мне сняцца сны аб Беларусі»: Купала ўжо сказаў тое, за што

стацтва, не займае належнага месца ў нашым жыцці да гэтай пары. «Мне сняцца сны аб Беларусі»...

У дзевятым нумары («Для тых, якіх люблю») Д. Смольскі выкарыстоўвае прыём, які сустракаецца ў творчасці Альфрэда Шнітке. Для «зніжэння жанру», так бы мовіць, зніжэння эстаэтычнага і інтэлектуальнага ўзроўню кампазітары выкарыстоўваюць жорсткае танга. Як хацелася б запрэчыць: што ж гэта — Янка Купала і пошласць? Несумяшчальна!.. Ды так ужо несумяшчальна!.. На жаль, даводзіцца прызнаць, што Купала стаў ахвярай не толькі культуры асобы, але і ПРАЛЕТКУЛЬТУ (так званай

«Я — калгасніца»... Пачынаючы з трэцяга радка кожнай строфы гучыць канон, і мы ўжо не можам, нават калі і вельмі пільна прыслушваемся, разабраць словы: сучэльна наша, наша з лозунгаў. Адны галасы гэтыя лозунгі выкрываюць, іншыя — падхопліваюць, намагаючыся перакрычаць адно аднаго. Зараз мы ведаем, як сяляне рабіліся калгаснікамі, ведаем, што вялікая колькасць сялян так і не здолела спасцігнуць сэнс таго, што адбываецца. Але тані, паводле іхняга разумення, спосаб выжывання, як бяздумнае паўтарэнне лозунгаў, яны спасціглі. І, тым не менш, у музыцы ўсё куплеты, акрамя апошняга, зананчаюцца пытаннем.

НА ГЭТЫ канцэрт вы нідзе і ніколі не купіце білет. Нават найбольш спрыякаваная перакупчыкі білетаў, здольная задаволіць вашу абвостранае эстэтычнае пачуццё на прасторах ад Таганкі да Бродвей, бездапаможна развядуць рукамі. Памятаеце, як у некалі папулярнай песні: «Тыхо кассірша ответит: билетов нет...»

Апошнім часам у прэсе ўсё часцей раскрываюцца раней шчыльна закрытыя тэмы, звязаныя з прывілеямі ў размеркаванні матэрыяльнага і духоўнага дабрабыту. Так раскрывіліся таямніцы закрытых размеркавальнікаў, утульных паліўнічых дамкоў, спецагазінаў, санаторыяў, паліклінік, пасадак, пуцёвак, могілак і г. д. Многія прывілеі для людзей «вузкага кола» ўжо ліквідаваныя, пра мэтазгоднасць ліквідавання іншых ідуць дыскусіі... Але, упэўнены, мы, людзі звычайныя, пазбаўлены яшчэ многага, да чаго маюць доступ тыя, хто хоча трошкі незвычайна. Праўда, траўжыць гэта няпроста, як хоць бы ў выпадку з канцэртамі пад таямнічай назвай «урадавы». Цяпер, у час галоснасці, яго называюць крыху прасцей — «святочны».

Мы ўсё часцей гаворым цяпер, што мастацкі ўзровень многіх канцэртаў і спектакляў, на якія трапляе пераважна большасць сярэднястатэстычных глядачоў, нізкая, што ў высакародным імкненні задаволіць масавы попыт на высокае мастацтва артысты робяць па некалькі выступленняў за дзень... А вось урадавыя канцэрты адбываюцца нячаста, звычайна прымяркоўваюцца да ўсенародных святаў. Адсюль — іх другая назва. І праводзіць іх аддзел філармоніі, назва якога — «бюро спецапрапрыетстваў» — дасталася ў спадчыну ад застою.

Праблема з выбарам удзельнікаў для «святочнага» канцэрта ўвогуле не праблема. Не думаю, каб праграма складалася з выступленняў артыстаў недасведчаных ці нейкіх сумніцельных гасцраляраў. Па мастацкім узроўні «святочныя» канцэрты — падзеі ў культуры нашай жыцці рэспублікі. Праўда, далёка не для ўсіх яе жыхароў. Тэлебачанне і тое не можа зарэгістраваць такі унікаль-

ны канцэрт з тым, каб яго пабачылі мільёны. Не можа, і ўсё! Не маюць запрашэнняў на такіх канцэртах і прадстаўнікі прэсы. Прынамсі, за шэсць гадоў працы ў рэдакцыі часопіса «Мастацтва Беларусі» я ніколі не трымаў у руках запрашэнне на ўрадавы канцэрт.

Такім чынам, на ўрадавых канцэртах ніколі не быў. А калі так, магу толькі ўяўляць, як яны рыхтуюцца і адбываюцца, уяўляць, сёе-тое ведаючы, пра сёе-тое здагадваючыся.

Свае здагадкі пачну з ана-

Прадбачу, што сцэнарый такога мерапрыемства зацвярджаецца задоўга да самога канцэрта ва ўстанове, супрацоўнікі якой не выбіраюцца, а высюваюцца з шэрагаў перадавой грамадскай горада. Прычым у рэжысёра могуць быць канцэпцыі, ва ўстанове — інструкцыі. Карацей, поўны п'юралізм. З тым толькі адрозненнем, што кожны варыянт сцэнарый не абмяркоўваецца, а зацвярджаецца, у выніку чаго рэжысёр шукае не сцэнарый ход, а трымаючыся за сэрца,

становіцца нават слова «генеральная». За столькі гадоў так да яго прывыклі ў мастацтве, што добра вядома: будзе генеральная рэпетыцыя ці не — канцэрт пачнецца абавязкова!

Праўда, ходзячы увесь час за рэжысёрам спецыялісты, якія дагэтуль мастацтва блытаюць з мясакамбінатам і адно плануюць, як бы заплаціць менш, а кумпячок сабе адарваць больш мяккі. І ўсё рэзны, падказваюць. Есць у нас і такая завяздэнка: калі

лы, дзе адбыўся намёк, а яго намесніку зробіць заўвагу. Таксама паставіць пытанне аб адміністрацыйнай адказнасці рэжысёра-пастаноўшчыка канцэрта. Вымовы дадуць людзям з упраўленчых звяненняў, якія прамігалі гэта і не ўлічылі, што на кожным іншым канцэрте гэты намёк (як і мноства куды больш непрыстойных жартаў!) прайшоў бы шыта-крыта. Укажуць некаторым іншым таварышам, прапануюць шэраг рэарганізацый, а таксама меры па ўмацаванні працоўнай, творчай дысцыпліны і ўдасканаленні практыкі падбору і расстаноўкі кадраў, хоць у бюро спецапрапрыетстваў кадры няпростыя. А вось галоўнага яго рэжысёра за безадказнага адносіны могуць проста вызваліць з займаемай пасады. Няхай ён нават і на канцэрте не быў — не мае значэння! Павінен быў стаць за сцэнай і, калі што, — выскачыць і заткнуць рот байкару.

Карацей кажучы, гэта той самы выпадак, калі на практыцы дэманструецца прыём калектыўнага адбору мяча. І калі такая тэрміналогія тут чужая (хоць нас бясконца пераксваюць, нібыта футбол — гэта таксама мастацтва), можна правесці прамую аналогію з гадамі, калі культуры у нас кіравалі спецыялісты па тэкстылі і круцілі з яе вяроўкі, як хацелі.

Але ж... Усё гэта — толькі мае ўласныя здагадкі. Магчыма, такога проста не можа быць ні на ўрадавым, ні на радыёвым канцэрте, і мяне можна прыцгнуць да адказнасці. Ды за што? За тое, што я ўсяго толькі ўяўляю?

Вось і ў маім роздуме ёсць дужа істотны недахоп, без чаго журналістыка траціць усялякі сэнс. Я, апрача філармоніі, не назваў тут практычна ніводнага прозвішча і ніводнай установы. Таму што сёння межы паміж крытыкай і дыскрэдытацыяй такія неадчувальныя, што рызыкаваць бюджэтам сям'і проста не маю права. Раптам сапраўды маю крытыку прызнаюць знявагай і падрываю аўтарытэту? А так — усё ў ажурі, як у фантастычнай прозе, дзе пішуць пра нас, толькі прозвішчы не нашы. Хітрыя яны, фантасты!

Дзмітрый ПАДБЯРЭЗСКИ.

«СВЯТОЧНЫ» КАНЦЭРТ

ЖУРНАЛІСЦКІЯ ЗДАГАДКІ

Трэба думаць, урадавыя канцэрты ў нечым дужа нагадваюць ужо вядомыя прывілеі. Гэтак жа цяжка, як прайсці на пляж ведамаснага санаторыя ці, скажам, выбыць месца для вэчнага адпачыву на цэнтральнай алеі і персанальнага прыбіральшчыка для бронзаванага бюста, — трапіць у залу, дзе мае адбыцца ўрадавы канцэрт. Прычым не толькі за гадзіну да пачатку, як на футбол, а з самай раніцы. Ля ўсіх дзвярэй стаяць задуманыя памочнікі рэжысёра-пастаноўшчыка.

Магу прадбачыць, што наведвальнікі ўрадавага канцэрта не плацяць неканверсіруемым рублём за білет. Ні наяўна, ні безнаяўна. Хутчэй за ўсё, як гэта ў нас вельмі папулярна, загадзя складаюцца спісы прэтэндэнтаў, якія ўзгадняюцца, перш чым усхваляваная кандыдатура прыойдзе ў ранг дапушчальнага да «свята» і атрымае ва ўласныя рукі запрашэнне. Музіку, у спецыяльным канверсіру, надрукаванае на добрай паперы.

Думаю, што адпаведнай аб'явы ў газеце «Вячэрні Мінск», якая цяпер ведае ўсё лепш і раней за ўсіх на свеце, вы не знойдзеце. Гэткі канцэрт рэкламы не патрабуе, таму што тыя, хто павінен ведаць, ведае ўсё загадзя. Вось дзе грамадскія распаўсюджвальнікі білетаў сумнеюцца ў выкананні адвечнаго закона сервісу — дайсці да кожнага. Кожнага, да каго трэба дайсці.

намацае выхад з кабінета галоўнага мастацкага кіраўніка горада. А можа, я і памыляюся? Не ведаю. Не быў, не бачыў...

Але, дапусцім, сцэнарый ёсць. Можна нават уявіць, што рэжысёра, нарэшце, пакінулі ў спакоі і ён, дні за чатыры да канцэрта, можа больш-менш прыбізна ведаць, хто ў ім будзе ўдзельнічаць. Але можа — гэта яшчэ не значыць, што сапраўды можа. Так, можна выдаць загад і проста абавязаць таго ці іншага выканаўцу з'явіцца на рэпетыцыю. Ды што такі загад значыць супраць дзяржаўнага, на якім цяпер трымаецца кожны артыст? Мы ж самі, журналісты, штодня трубім: сапраўдны гаспадар павінен лічыць кожную капейку!

А тут што лічыць? Канцэрт жа бясплатны! Гэта значыць, што за сам канцэрт выканаўцы атрымаюць належнае ім, а вось за рэпетыцыі, простую і генеральную, — нічагусенькі! А можа, акурат у час рэпетыцыі ў артыста канцэрт па лініі капэратыўнага руху за высокакультурнае грамадства? Як вы думаеце, што зробіць сапраўдны гаспадар? Правільна, адшукае кампраміс. У выглядзе лістка непрацаздольнасці. Такім чынам, генеральнай рэпетыцыі ўрадавага канцэрта, як правіла, не бывае. Гэта значыць, яна праводзіцца, але не вельмі каб. Не хочучы артысты! З іх, разумееце, стаўкамі — ды задарма. Тут не ратуе

канцэрт ужо выстраены і прадуманы, калі амаль усё ведаюць амаль усё, што мусяць рабіць, — пазваніць ад імя горада і сказаць: «Есць думка!» Гэта — як загад. І не ведаеш, што рабіць: ці то радавацца, што думка нарэшце з'явілася, ці то думаць, чаму акцёры, скажам, акадэмічнага тэатра не маюць права правесці адказны канцэрт.

Маючы багаты выбар перад такой альтэрнатывай, умелы рэжысёр пералапаціць канцэрт так, што толькі надасць яму бляску. Але магу сабе ўявіць, што ў час самога канцэрта здарыцца пэўны сюрпрыз. Па-нашаму — нечаканасць. Думаю, не ў музыцы. У кампазітараў і спевакоў толькі сем нот, правяранных часам і інстанцыямі, таму ад іх нешта новае, нечаканае пачуць наўрад ці можна. А вось ад тых, хто валодае словам, прычым сваім... Уявім сабе хоць на імгненне, што нехта ў час урадавага канцэрта выпаліў са сцэны такое, чаго не было ні ў адным з варыянтаў сцэнарый. Можа, пажартаваў сабе ад душы, не зусім разумеючы, што канцэрт зусім не звычайны.

І за гэты намёк, дапуская, артыста маглі не зразумець. Хоць што такое намёк сёння? Чатыры гады ў нас скрозь гавораць праўду. Але вось наківаюць па-ранейшаму за намёкі. І зусім не таго... хто няўдала намякнуў, не!

Здагадваюся, што перш-наперш пакараюць гаспадара за-

Пераклады

Доўгі час Велімір Хлебнікаў быў увасабленнем мудрагелістасці і вычварнасці ў паэзіі. З яго пацішаліся, у школе і ва ўніверсітэце яго вершы прыводзіліся як прыклады абуральных непатрэбных выбрыкаў. Памятаеце: «О, расмейцеся, смеячы!», ці «Бобэ-оби пелісь губы?» Хто не насміхаўся з іх!

А мне хацелася яшчэ тады ўзнавіць іх па-беларуску. Але на такую рызыку—слова ж у Хлебнікава амаль неперакладна—адважыўся толькі зараз. І пераклаў менавіта тыя вершы, з якіх найбольш смяяліся, якія прыводзілі ў прыклад, як не трэба пісаць. А ў іх жа, услухайцеся, такая высокая паэзія!

Янка СПАКОЎ.

Велімір ХЛЕБНИКАЎ

Там, дзе пелі амляшкі
І дзе белень елкі гушкаў,
Праляцелі, нібы птушкі,
У чародцы часары.
Там, дзе елкі век шумелі,

Дзе пяюны крык прапелі,
Праляцелі, паляцелі
У чародцы часары.
У бялюдзі дзікім ценю,
Дзе, як морак, дзень відзенеў,
Нібы водгун дзіў старых,
Закружылі, зазвінелі
У чародцы часары.
Гэй, чародна часароў!
Ты пяюна-вабнай стала,

Ты душу п'яніш, як струны,
Сэрца хваляю дастала...
Ну дык гримніце, пяюны,
Славу лёгніх часароў!

Калі паміраюць коні — дыхаюць,
Калі паміраюць травы — сохнуць,
Калі паміраюць сонцы — яны тухнуць,
Калі паміраюць людзі — пяюць песні.

Бобэоби — млелі вусны,
Вэзомі — пелі зронкі,
Піэзо — праглі бровы,
Ліэзэй — клікаў воблін,
Гзі-гзі-гэзо — вёў ланцуг.
Так на малюнку нейкіх падабенстваў
Без прасторы і працягу жыў твар.

Закляцце

смехам

О, расмейцеся, смеюны!
О, засмейцеся, смяхогы!
Што смяюцца смяхунамі,
што смяянца смяшліва,
О, засмейцеся усмейна!
О, рассмешышч смяхатлівых —
смах засмейных смеюноў!
О, прысмейся адсмьяяльна, смех
надсмейных смячоў!
Смехаццё, смеява,
Абсмей, насмей, смеханіна,
смешыкі,
Смеяны, смяючыкі.
О, расмейцеся смяюнна!
О, засмейцеся смяхотна!

Па-людзі

Птушка, што імкнецца ў
вышыню,
Ляціць да неба,

Паненка, што імкнецца ў
вышыню,
Носіць высокія абцасы.
Калі ў мяне няма абутку,
Я іду на кірмах і купляю яго.
Калі ў наго-небудзь няма носа,
ён купляе крыху воску.
Калі ў народа няма душы,
ён ідзе да суседняга
І за плату набывае яе —
ён, пазабулены душы.

Я слаўлю лёт яго прымусу,
Тых крыл, што ў далачынь
спіаусы,
Да неба сінязначнай волі,
Пад колы сонечнай спатолі,
Туды — уверх, уверх, уверх,
Дзе вечна спеўны белы стэрх.

Мне мала трэба!
Акрайчык хлеба
І кропля малана.
Ды гэта неба,
Ды воблак і ўруках!

Ля кніжнай паліцы

Альбом «Алесь Адамовіч»

Недзе на першых старонках альбома-нарыса «Алесь Адамовіч», выпушчанага выдавецтвам «Беларусь», прыводзіцца слова з кнігі А. Адамовіча «Кузьма Чорны. Урокі творчасці»: «У пісьменніка «парог болю» павінен быць самы нізкі, калі гэта датычыць чужых пакутаў, чалавечага гора. Інакш пісьменніка проста няма. Тым больш значнага».

У якасці своеасаблівага эпіграфа да выдання вынесены, праўда, іншыя радкі, сказаныя С. Залыгіным: «...Быкаў і Адамовіч — думаю, што пра вайну так, як яны, не гаварыў ніхто ў сусветнай літаратуры». Але калі б Уладзімір Бойка (аўтар тэксту, складальнік і мастацкі афармляльнік альбома) вынес у эпіграф выказванне самога А. Адамовіча, гэта было б таксама слушна.

Менавіта А. Адамовіч належыць да тых саветскіх пісьменнікаў — а калі глядзець шырэй, дзеячаў культуры, мастацтва, якія пастаянна памятаюць пра свой нізкі «парог болю», заўсёды адклікаюцца на найбольш значны падзеі, што адбываюцца ў краіне і за мяжой, гатовы прыйсці на дапамогу чалавеку, калі ведаюць, што ад іх уздулу ў жыцці гэтага чалавека нешта можа змяніцца ў лепшы бок.

Альбом «Алесь Адамовіч» (раней выходзілі аналагічныя альбомы, прысвечаныя жыццю і творчасці Максіма Танка, Пятруся Броўкі, Івана Мележа, Аркадзя Куляшова, Васіля Быкава, Пімена Панчанкі, іншых вядомых дзеячаў нацыянальнай літаратуры) дазваляе ўбачыць постаць пісьменніка буйным планам, адчуць далучанасць яго да сучаснага творчага працэсу, да змен, што адбываюцца ў жыцці грамадства.

Дзесяткі чорна-белых здым-

каў, аўтарамі якіх з'яўляюцца Я. Коктыш, У. Крук, У. Калеснік, У. Бойка і іншыя (выкарыстаны таксама матэрыялы з асабістага архіва А. Адамовіча), адлюстроўваюць жыццё чалавека і творцы, прысутнасць якога ў сучасным жыцці досыць адчувальна. Аматырскія, празмерна зарэтушаваныя здымкі вяртаюць у гадзі маленства А. Адамовіча, раскажваюць пра яго баявое юнацтва, якое прыпала на час Вялікай Айчыннай вайны, узнаўляюць першыя пасляваенныя гадзі. Здымкі гэтыя, вядома, часцей за ўсё чыста сямейнага плана, але і яны дапамагаюць у нечым зразумець, як сталаў талент А. Адамовіча, які паступова пісьменнік выходзіў на магiстральную дарогу і ў сваім жыцці, і ў творчасці.

Пераважная ж большасць здымкаў пазначана нядаўнім часам альбо і зусім днём сённяшнім. Яны красамоўна гавораць пра напружанае жыццё А. Адамовіча ў апошнія гадзі, пра яго надзвычайную пісьменніцкую і грамадскую актыўнасць.

З альбома добра відаць абсяг творчых і чалавечых інтарсаў А. Адамовіча, паўстаюць абліччы ягоных сяброў, аднадумцаў, прыхільнікаў і папечнікаў. Гэта — С. Залыгін, З. Азгур, В. Быкаў, Д. Граніч, М. Савіцкі, Ю. Каракін, І. Шамякін... І тут жа — здымак, зроблены пад час задзішэўнай гаворкі з Г. Маркесам...

Сабраны ў альбоме шматлікія выказванні творцаў пра А. Адамовіча, вытрымкі з ягоных уласных мастацкіх твораў, артыкулаў, прамоў. Адным словам, перагортваеш старонкі і праходзіш сцяжынамі пісьменніка, чыё імя сёння набыло ў краіне і за яе межамі шырокую вядомасць. В. РУНЕВІЧ.

АД ОПЕРЫ — ДА ГРАФІКІ

Мінаюць стагоддзі; змяняюць адзін аднаго вялікія творцы, іхнія ідэі, мары, густы, ідэалы, ды нязменнай застаецца спадчына народа: песні, легенды, паданні і кнігі... Менавіта старадаўнія кнігі, ноты, рукапісы захоўваюць і перадаюць нашадкам велізарную духоўную энергію папярэдніх пакаленняў: таленавітых пісьменнікаў, навукоўцаў, музыкантаў, паэтаў і філосафаў. І сярод шматлікіх і дарагіх для нас імёнаў асобна стаіць імя Францыска Скарыны.

Сёння мы маем шэраг цікавых выданняў, артыкулаў, навуковых прац, прысвечаных выдатнаму асветніку. Так, бібліяграфія, якая прыводзіцца ў энцыклапедычным даведніку «Францыск Скарына і яго час» (Мн., 1988 г.), налічвае больш за тысячу такіх публікацый. Такім чынам, ёсць матэрыял для роздуму, вывучэння, творчага натхнення. Разгарні на любой старонцы кнігу — і сагрэе душу дабрныя і павольны мелас старажытнай Скарынавай мовы: «Псалом ест щит против бесовским ночным мечтанием и страхом, покой денным суетам и роботам, защититель младых и радость старым, потеха и песня, женам побожная молитва и покраса, детям малым початок всякое доброе науки, дорослым помпование в науце, мужем мощное утверждение». І далей: «Там ест справедливость. Там ест чистота, душевная и телесная. Там ест наука всякое правды. Там ест мудрость и разум доскональный. Там ест милость и друголюбство без лести; и вси инши добрые нравы якобы со источника оттоль пододяты».

Алець дзейнасць і адметнасць асобы беларускага першадрукара, яшчэ раз звярнуцца да складанай, але ж такой багатай гісторыі нашага народа — менавіта дзеля гэтага Міністэрства культуры БССР сумесна з творчымі саюзамі І чэрвеня 1988 года абвясціла Рэспубліканскі конкурс, прысвечаны 500-гадоваму юбілею Францыска Скарыны. У наш час, калі душа беларуса зноў пацягнулася да сваёй культурна-гістарычнай спадчыны, калі навокал часцей загучалі беларуская мова і родныя песні, зварот да скарынаўскага часу — невыпадковы і абумоўлены не толькі юбілеем вялікага чалавека. Сучасны творца атрымлівае магчымасць справай даказаць сваю духоўную блізкасць да

справдальных ідэалаў чалавецтва, паказаць у творах сваё майстэрства, веды, талент, здольнасць па-сучаснаму пераасэнсоўваць нацыянальныя духоўныя каштоўнасці.

Да ўдзелу ў конкурсе запрашаюцца не толькі члены творчых саюзаў, а і наогул прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі рэспублікі. На конкурсе могуць прадстаўляцца музычныя творы разнастайных жанраў — ад оперы да маленькага раманса, п'есы для драматычнага тэатра, літаратурныя творы, прызначаныя для выканання з эстрады, творы станковага і манументальна-дэкаратыўнага жывапісу, скульптуры, графікі і кніжнай ілюстрацыі.

У наш час новага асэнсавання духоўнага і рэлігійнага ўтоку ў творчасці па-асабліваму ўспрымаеш чужыя словы асветніка: «Понеже от прирожения звери, ходящие в пустыни, знают ямы свои; птци, летающие по воздуху, ведают гнезда своя; рыбы, пlyingщие по морю и в реках, чуют виры своя; пчелы и тым подобная боронят ульв своих, — тако ж и люди, где зродилися и ускармлиены суть по бозе, к тому месту великую ласку имають».

Гэтыя словы маглі б арганічна ўвайсці ў кантэкст арацарыяльнага ці кантатнага твора, іх можна добра прадставіць у велічна аб'ёмна гучанні хору а капэла. Стрыманая, велічная і шчырая мова Скарыны, якая арганічна ўвабрала разнастайнасць эмацыянальна-рытарычных фігур свайго часу, блізка і сугучная нам, бо «святое писмо все инне науки превышает, понеже егда бывають чтено, под простыми словами замыкает тайну». Тайна «простых слоў» Скарыны яшчэ не разгаданая, не разгаданая яна ні ў навуцы, ні ў мастацтве. Таму, відаць, справдечная прастата і мудрасць ягоных слоў, як і святло агульначалавечых ісцін, адухоўленых подыхам старажытных мелодый, маглі б цікава пераасэнсавана ў кантэксте сучаснай стылістыкі і кампазітарскай тэхнікі, што відавочна магло б прывесці да новых мастацкіх вынікаў. Дзейнасць Ф. Скарыны — з'ява агульнаеўрапейскага ўзроўню, што прызнана сусветнай навукай, і натуральна маглі б з'явіцца выдатныя праграмныя музычныя творы для аргана, для старадаўніх складаў інструментальных ансамбляў, пры-

свечаныя Скарыне і ягонаму часу.

Невычэрпная скарынаўская тэма і для паэзіі, драматургіі, выяўленчага мастацтва. На жаль, сёння страчана плённая традыцыя супрацоўніцтва паміж творцамі, шырэй — паміж інтэлігенцыяй. Мастакі, літаратары, артысты, музыканты, за рэдкім выключэннем, працуюць без узаемадзеяння: нашы творчыя саюзы нагадваюць часам ізаляваныя цэлавяны арганізацыі, заклапочаны часцей сваімі ўнутранымі і, на жаль, не заўсёды творчымі праблемамі. Калі б нашы творцы былі сапраўды зацікаўлены ўзбагачэннем нацыянальнай спадчыны, развіццём мастацкіх традыцый, тады б, відаць, хутчэй беларускае слова знаходзіла сваю мелодыю, часцей гістарычная драма пераўвасаблялася б у опернае лібрэта, а старадаўнія беларускія казкі друкаваліся б для дзяцей з сапраўды беларускім, мастацка-самабытным афармленнем.

Мы марым пра гэта. Марым і пра тое, каб не толькі імя Ф. Скарыны, але і імёны К. Тураўскага, С. Полацкага, М. Гусоўскага, Л. Сапегі, С. Буднага, П. Мсціслаўца, В. Цяпінскага і шмат іншых імёнаў слаўных сыноў зямлі беларускай з'явіліся на тэатральных афішах, на тытульных аркушах клавіраў, у назвах сімфанічных партытур, у песнях і хорах, у гістарычных аповесцях і драмах, у вершах і рамансах.

Мінуў ужо год, як быў абвешчаны скарынаўскі конкурс. А пакуль што амаль ніхто з нашых твораў гэтага не заўважыў. Зрэшты, можа, гэта і не так, і нас чакаюць творчыя сюрпрызы... Дык адгукніцеся, кампазітары, мастакі, паэты, драматургі! Адгукніцеся не так на запрашэнне Міністэрства культуры, як на поклік нашай гісторыі, нашай нацыянальнай свядомасці. Падарыце нашадкам сваё сакавітае, высакароднае мастацкае слова, узбагаціце мастацкую спадчыну свайго народа, роднай краіны.

Умовы конкурсу ўжо друкаваліся ў «ЛіМе», таму нагадаю, што апошні тэрмін прадстаўлення матэрыялаў — 31 снежня 1989 г. І яшчэ: умовы конкурсу не абмяжоўваюць творцаў выключна скарынаўскай тэмай. Гэта агульная тэма конкурсу, у межах якой могуць стварацца драмы, вершы, пазмы, музычныя кампазіцыі, прысвечаныя розным старонкам мінуўшчыны, старажытнай гісторыі і культурнай спадчыны.

Конкурс працягваецца. Даведкі пра яго можна атрымаць па тэлефонах 29-64-59, 29-62-33. Паспехаў вам, сябры!

Э. АЛЕЙНИКАВА,
музычны рэдактар
Міністэрства культуры
БССР.

НАШ КАЛЯНДАР

НЯСТОМНЫ ПРАПАГАНДЫСТ

Больш за сорак год ленинградскі пісьменнік Павел Кабзарэўскі, якому гэтымі днямі споўнілася 80 год, падтрымліваў цесную сувязь з беларускай літаратурай. Яшчэ ў 1928 годзе ў часопісе «Рэзец» ён надрукаваў свой першы пераклад з беларускай мовы — пазму А. Дудара «Шанхайскі шоўн». З таго часу ўсё творчае жыццё пісьменніка прысвяціў прапагандзе беларускай літаратуры. Ён перакладзены на рускую мову творы Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, М. Танка, П. Галавача, М. Лынькова, І. Мележа, І. Шамякіна і многіх іншых паэтаў і празаікаў. Ён прымаў удзел у перакладзе п'ес Я. Купалы, К. Крапівы, Э. Самуіленка. Вынікі працы П. Кабзарэўскага сведчаць, што ён успрымаў пераклад з адной мовы на другую як вялікае і патрэбнае людзям мастацтва. Многіх ленинградскіх пісьменнікаў ён далучыў да перакладчыцкай работы з беларускай мовы.

П. Кабзарэўскі зрабіў вялікі ўклад у справу папулярызавання беларускай літаратуры. Ён складзены зборнікі: «Анталогія беларускай поэзіі», 1947; «Паэты Ленінграда» (на беларускай мове), 1948; «Беларуская драматургія», 1948; «Белорусские рассказы», 1952; «Белорусские басни», 1959; «Белорусские повести», 1969 і інш. Пад рэдакцыяй П. Кабзарэўскага выйшла шмат кніг і зборнікаў беларускіх пісьменнікаў у перакладзе на рускую мову, зробленых ленинградскімі пісьменнікамі. У 1969 г. убачыла свет ніяка вершаў беларускіх паэтаў у перакладзе П. Кабзарэўскага «Говорят мои друзья». Зборнік «Говорят мои друзья» — своеасабліва анталогія беларускай паэзіі, перакладчы вершаў 32 паэтаў змешчаны ў ім.

У асобе П. Кабзарэўскага беларуская літаратура мела сапраўднага сябра, нястомнага прапагандыста і разумнага перакладчыка. М. АУСЯНАЯ.

У ЮРЫДЫЧНАЙ практыцы неабходнай якасцю прафесійнага адваката, як і пракурора, з'яўляецца поўнае веданне прэцэдэнтаў той альбо іншай з'явы — інакш кажучы, веданне гісторыі пытання, — гэта неабходна для аб'ектыўнай ацэнкі правапарушэння і справядлівага прысуду. Зараз, калі ў рэшце рэшт мы атрымалі магчымасць паспраўднаму «пазнаёміцца» са сваёй гісторыяй, далёкай і блізкай, нам жыццёва неабходна веданне гэтых самых прэцэдэнтаў. Бо чым больш мы ўбачым у гістарычнай перспектыве мінуўшчыны, тым больш верагоднасці, што менш старых, традыцыйных злучэнстваў нам навязуць у цяперашні час, выдаючы іх за новыя прагрэсіўныя дабрачыннасці.

Агрэсіўная адміністрацыйна-бюракратычная машына, ахвярамі якой у нашым стагоддзі зрабіліся дзесяткі мільёнаў людзей, не ў нашым стагоддзі нарадзілася. Пospех яе злучыў з дзейнасцю грунтаваўся на пэўных традыцыях, на іх трыбунах.

Сялетні гастролёр, Цэнтральны акадэмічны тэатр Савецкай Арміі, даў нам магчымасць з некаторымі з гэтых традыцый, так бы мовіць, разабрацца. У рэпертуары тэатра тры спектаклі на гістарычныя тэмы: «Смерць Іаана Грознага» А. Талстога (рэжысёр Л. Хейфен), «Імя дзіўнага Пацёмкіна» І. Друцэ (рэжысёр І. Унгурану), «Павел I» Д. Меражкоўскага (рэжысёр Л. Хейфен). У жывых карцінах перад намі разгортаюцца старонкі трох без малого стагоддзяў гісторыі расійскай улады — вышэйшага яе эшалона, уключаючы царскіх асоб і іх акружэнне.

Спектакль «Смерць Іаана Грознага» пачынаецца з таго, што найбольш высокапастаўленыя баяры вырашаюць, па сутнасці, лёс улады на Русі. Няблага ведаць, як жа гэта рабілася раней і куды вяло. Іаан (Г. Крынін) ужо стала зарэкамендаваў сябе тыранам-садыстам — нават сярод гэтых баяр няма ніводнага, у якога б цар не зішчыў каго са сваякоў ці блізкіх. І цяпер, калі ён адмовіўся ад прастола, вось, здаецца, ёсць шанец паставіць царом чалавека разумнага і памярковага. Але толькі здаецца. Мы ўжо самі разумеем наўнясць надзеі на лепшае, калі бачым рэакцыю баяр на крамольны, выкрывальны маналог князя Сіцкага. Мы нават ведаем, што яго чакае за такіх размоваў супраць існуючага рэжыму!

Спымім увагу на першай традыцыі — стаўленні ўлады да выкрывальнай праўды. Такая праўда ўспрымалася, як «крамола», «дзяржаўная здрада», «строптивое жніе». Іаанам Грозным была створана «вышэйшая ўстанова па справах дзяржаўнай здрады» — апырчана. Яна складалася з «дазорцаў унутранай крамолы» — гэткага правобразу карніц-

кіх сталінскіх «органаў», якія загналі ў магільні дзесяткі мільёнаў людзей. Хоць апырчана Іаана Грознага і дзейнічала па тых самых метадах — даносе і беззаконні, — але такога размаху, як у XX, у XVI стагоддзі не было. Колькасць ахвяр вызначалася «ўсяго» сотнямі тысяч знішчаных людзей, уключаючы старых, дзяцей, жанчын, у тым ліку і цяжарных... Прагрэс гістарычнага навідавоку, калі параўнаеш колькасць. Праўда, і такой колькасці насельніцтва не было ў тым далёкім XVI ст., бо

мі і пераемнікамі. Артыстка Н. Сазонава стварае вобраз істоты халодна-разважлівай, жорсткай, з моцнай воляй і здольнасцю маніпуляваць чалавечымі пачуццямі і свядомасцю. У спектаклі Кацярына паказана ў тыя часы, калі ўсе свае галоўныя жыццёвыя ўчынкі яна ўжо зрабіла і цяпер жыве быццам па інерцыі. У адрозненне ад праўдзівага вобраза Кацярыны, вобраз Пацёмкіна здаецца ідэалізаваным. Цяжка паверыць, што перад намі чалавек, якога празвалі «князем цемры», яко-

таннем вайскавай гвардыі ў якасці выканаўчага органа. Ад Кацярыны і прэабражэнскія і сямнаўскія палкі зрабіліся чымсьці накітал выбарчай установы, якая сілай зброі магла ўзвесці на трон пажаданага самадзержца і нізлажыць непажаданага. Наколькі гэты механізм зрабіўся звычайнай з'явай, можна меркаваць па тым факце, што нават дзекабрысты разлічвалі менавіта на гэтую змову з выкарыстаннем вайскавай гвардыі ў сваёй спробе перавароту. На працягу ўсяго XVIII ст. толькі Пятру

замест яго трэба было ўжываць слова «обыватели», замест «отечество» патрабавалася ўжываць слова «государство» — гэта адным гэтым можна зразумець, у якім напрамку рухалася палітычная думка «каранаванага Гамлета», як назваў яго нейкі панегірыст.

Пачатак спектакля «Павел I» дае нам магчымасць адрозніваць пазнаёміцца з паўлаўскімі метадамі ўрэгулявання жыцця ў войску, а фінал дэманструе, як вайсковыя афіцэры «ўрэгуляваюць» жыццё самога Паўла так, што без дапамогі касметыкі ягоны труп неўможа пазнаць нават блізкім. Ведаючы гісторыю, Павел вельмі баяўся, што менавіта такім чынам ягонае цараванне і скончыцца, і таму нават адрадыў нешта накітал апырчана, зрабіўшы сваёй уласнасцю амаль паўмільёна душ мужчынскага полу.

Ствараючы вобраз Паўла I, А. Барысаў зрабіў усё магчымае, каб паказаць, з аднаго боку, марыянетку здаваў існуючага рэжыму, што дзейнічае па гэткай схеме тыранства, а з другога боку, чалавека, жывую істоту, з яе страхамі, спадзяваннямі і пэўнай душэўнасцю; чалавека, растружанага ўладай, па сваёй сутнасці антычалавечай. Нічога добрага яна не нясе ні тым, супраць каго скіравана, ні тым, хто ёй валодае. Жах перад такой уладай чуецца ў словах новага «памазаніка божага», Аляксандра I (артыст Б. Плотнікаў), якому толькі што давалася прысці праз зойбства бацькі (хай не ўласнымі, а чужымі рукамі).

Урокі гісторыі

яшчэ не ўсе народы былі далучаны да «вялікай Русі», не разумелі «свайго шчасця» і абараняліся ад выгод «братняга яднання». Цар жа прыходзіў аднаго іх з вялікім войскам, і тым самым паклаў пэўную традыцыю, якую яго пераемнікі старанна падтрымлівалі.

У гісторыі расійскай дзяржавы было прынята шмат рэформ, якія, здавалася б, павінны былі ўрэгуляваць палітычнае жыццё вялікай дзяржавы. Але яны не дасягнулі мэты, а можа, і не мелі на ўвазе замяніць законнасцю агульны страх перад беззаконнем, падаўляючы ўсялякае пачуццё права. Нават Пётр I, вялікі рэфарматар, пераняў у сваіх напярэднікаў «дзе шkodныя палітычныя забавы» — веру ў творчую моц улады і ўпэўненасць у невячэрнінасці народных сіл і народнага цяжару. Напярэдадні захопу ўлады Кацярынай II «прававое народнае грамадства было яшчэ наперадзе і не блізка», — сцвярджаў гісторык Ключэўскі.

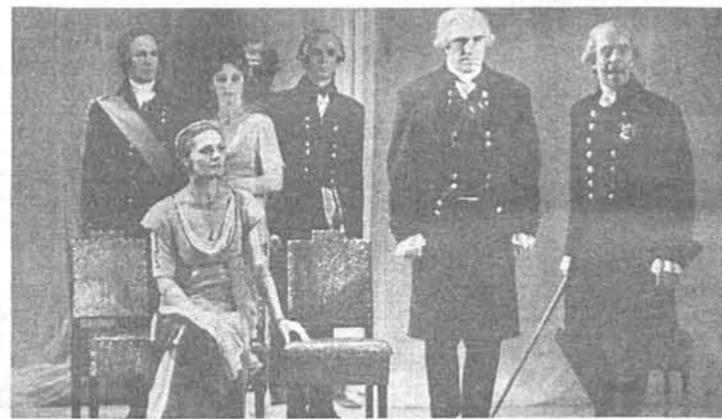
Пра часы кацярынінскага праўлення мы даведваемся са спектакля «Імя дзіўнага Пацёмкіна». Кацярына II працягвала традыцыю стварэння шматлікіх «указаў» і законаў, але па законах абсурду правы ператвараліся для грамадзян у абавязкі. Дзеля таго, каб навесці ў краіне парадак, задумалі «хатняга ворага» — пугачоўшчыну, ды яшчэ праразаць новыя вокны ў свет, прыйшлося шукаць «чалавека з кулаком». І такі чалавек знайшоўся — той самы Пацёмкін, якога драматург І. Друцэ вылучыў сярод іншых фаварытаў царыцы. З гэтага спектакля можна шмат што даведацца яшчэ пра гэтую традыцыйную з'яву царскага самадзяржаўя, як фаварытызм.

Фаварытызм — з'ява не толькі расійская, але Кацярына II, царыца шырокага размаху, дасягнула тут значнай перавагі над сваімі напярэдніка-

га ненавідзела «ўся нацыя», які стварыў такі паліцэйскі рэжым у дзяржаве, на які раўняліся шматлікія яго паслядоўнікі ў справе навадзнення парадку. Гэта той самы Пацёмкін, якога мы са школьнай парты ведаем па вынаходніцтве спраўды ўжо арыгінальнай ідэі «пацёмкінскіх вёсак». Традыцыя іх пабудовы даволі жывучая — нават і сёння яшчэ мы на ўласным вопыце можам упэўніцца ў наяўнасці гэтых дэкарацыйных збудаванняў — як у ідэалогіі, так і ў эканоміцы, не кажучы ўжо пра палітыку. Ва ўмацаванні ж адміністрацыйна-бюракратычнага паліцэйскага рэжыму сярод фаварытаў Кацярыны Пацёмкіну не было роўных. Да таго ж у нас, жыхароў Беларусі, наўрад ці могуць выклікаць спачуванне праблемы састарэлага царыцынага каханя, калі прыгадаем, што за верную службу ён атрымаў ва ўзнагароду, — разам, вядома ж, з іншымі фаварытамі, — тым самым беларускія землі з усім насельніцтвам, на якіх ён распаўсюджваў свае «вынаходніцтвы».

Палёты палітычнай думкі ў рускім грамадстве, калі справа пераходзіла ад «літаратуры» да жыцця, ад слоў да справы, па большасці канчаліся праліццём крыві. Жакліва традыцыя, ахвярай якой рабіўся і народ, з яго «русским бунтом, бессмысленным и беспощадным» (паходзе Пушкіна), і пануючая над ім улада. Калі гвалт стварае падмурак грамадска-палітычных адносін, дык зразумела, што ад гвалту не могуць быць гарантаваныя і тыя, хто займае вышэйшы паверх у пабудаванай на такім падмурку дзяржаўнай пірамідзе. Як гэта рабілася, мы можам убачыць на прыкладзе замены Паўла I Аляксандрам I (спектакль «Павел I» Д. Меражкоўскага). Для такога роду заменаў быў даўно распрацаваны і паспяхова дзейнічаў механізм тайнай змовы з выкарыс-

III і Паўлу I пашанцавала заняць прастол законна. Але ўтрыманне на прастоле ўжо не пашчасціла ні таму, ні другому. Хаос, які панавалі ў справах прастолаўнаследвання, быў усяго толькі праявай агульнага хаосу ў палітыцы, эканоміцы, сацыяльным жыцці. Нездарма Н. Бярдызев кажа пра «катастрафічнае развіццё Расіі»: тут пасля самых авангардысцкіх рэформаў з нейкай неверагоднай паслядоўнасцю наступала вяртанне да феадальшчыны. І ці магчыма тут гаварыць пра «развіццё», калі гісторыя ходзіць як бы па

Сцэна са спектакля «Павел I».

Фота А. КАЛЯДЫ.

замкнёным коле, дзе адным непарушым прынцыпам застаецца бяспраўе чалавека перад уладай? А прынцыпам самой улады — гвалт. Рэжым, пабудаваны на такіх прынцыпах, не можа быць палітычным, застаючыся паліцэйскім. Наглядзеўшыся на метады ўладання сваёй «матухны» Кацярыны II і яе шматлікіх фаварытаў, Павел не адчуваў вялікага жадання працягваць тое самае, але вынайсці штосьці адметнае, апроч мундзіраманіі, паліцэйскага рэжыму і пісанія бескарных загадаў, так і не здолеў. Стрыжнем палітыкі заставаўся ідэя «предписать всем всё, что должны они делать» і нават што гаварыць. Пры Паўле I слова «граждане» было забаронена,

каб узвесці на царскі трон: «Як з гэтым жыць? Як з гэтым цараваннем? Ну, як улада не ад бога? Раптам гэта месца заклітае, станеш ды і прывалішы?»

З далёкай гісторыі разабрацца быццам прасцей — мы ўжо ведаем паслядоўнасць падзей, можам узважыць намеры і вынікі. Ці ёсць якая карысць у веданні гістарычных прэцэдэнтаў? Не хацелася б пагадзіцца з Гегелем, што гісторыя нічога не вучыць. Так, крот гісторыі рые нябачна, але ж гэта не пазбаўляе чалавека неабходнасці рабіць у кожным канкрэтным выпадку свой канкрэтны выбар...

Ларыса ЧАРНЫШОВА,
кандыдат філалагічных навук.

ДУМКА ЧЫТАЧА

БУНТ ПАСРЭДНАСЦІ

Фарс Мікалая Эрдмана «Мандат», пастаўлены на сцэне ЦАТСа рэжысёрам Аляксандрам Бурдонскім, абуджае дзіўнае пачуццё: быццам ужо бачылі і твары, і абліччы, і ўчынкі персанажаў.

...У невялікай мяшчынскай кватэры «Узору 20-х гадоў» вядуць будзённую размову маці Гулячкіна (Н. Сазонава) і яе сын Павел Сяргеевіч (А. Міхайлушкін). Звычайныя сямейныя праблемы. Пара дачку замуж аддаваць, і жаніх ёсць на прыкмеце замужнік. У чым жа загавадка? Ды патрабуецца ў пасар... «партыйны» сваяк.

Слова названа, і за гэтым словам, як за сюжэтным паваротам, адкрываюцца нам рысы характараў дзейных асоб. Асоб будзе шмат, але іх абліччы арганічна сплятаюцца ў створанай ацэнкай карціне свету мінулага і сучаснага адначасна.

Вось Павел Сяргеевіч Гулячкін — фігура ў спектаклі цэнтральная, гэтак антыгерой, хоць і акаляючы яго таксама, шчыра кажучы, не анёлы. Чалавек ён дроб-

ны, базлівы, двурушны. Ды, увогуле, бяскрыўдны ў сваім доме. Не адразу пагаджаецца Павел Сяргеевіч пайсці ў «пасар» сястрыцы Саромаеці. Але ўжо кружыць галаву думка аб тым, што даць яму прыналежнасць да партыі. Усё часцей мільгаюць у яго гаворцы словы з рэвалюцыйнага лексікону, хоць і пераемшваюцца з настальгічнымі ўскліпамі аб «старым часе». Ужо марыць прыставаць новае дзеля таго, каб жыць пастарому. Праўда, ён не ведае, што такое РКП, аднак перананань: у «партыйных» столькі спраў і клопатаў, што і забыцца няцяжка, як гэтая абрэвіятура рэшыфруваецца...

І ператвараецца спачатку Паўлуша Гулячкін у гэтанакі мікрадыктатара сямейнага маштапу. З'яўляюцца ў голасе заданых ноты, а потым і начальніцкі рык. Зачуханы, задрыпаны Павел Сяргеевіч раптам з'яўляецца ў паўвайсковым французскім, галіф, мянкіх ботах і фуражцы, у руках у яго Партфель. Партфель з вялікай літары, бо гэта ўвасабленне Улады і

Сілы, прымета далучанасці да магутнай «наменклатуры».

Перад намі новы тып дзечка. Ён з той мутнай плыні, якой разбавіў і ў якой потым патопіў прадстаўнікоў партыйнай гвардыі «вялікі правадар і настаўнік». Але як ніякаеюць перад ім іншыя! Адкуль «узлеў» Павел Сяргеевіч? Усе творцы тут, побач з ім. Гэта і жыхар, якому чалавек «пры пасадзе» можа беспасарана чыгуноч лакшыны на галаву перануліць, і кухарка, якая чытае ў людской раманы з «прыгожага жыцця» і самоціцца з таго, што ўсю гэтую прыгожасць разбурылі большыя ікі. І будучы радны таксама ўнясе свой уклад у стварэнне аўтарытэту «вялікага чалавека» Паўла Сяргеевіча. Хоць і не забылі яшчэ ранейшых арыстакратычных звычак бацька і сын Смятанічы (П. Цытрынелі і А. Дамачараў), і з ледзь прыхаванай гідлівасцю зяртаюцца да будучых сваякоў, але трэба, нічога не папішаць. Ды праз вэлюм панаснасці ўжо добра праглядае паддобрыванне, падлашчванне да прадстаўніка Улады.

Сіла спенталя ў тым, што ён дае магчымасць убачыць механізм духоўнага падзення чалавека. Вось здрадзіў аднойчы свайму сумленню, потым сподліцаў крышачку, сам сабе знайшоў апраўданне і... ужо ў брудзе. А інстынкт падказвае — усіх чыстых цягнуць пад сабе, бруднага, каб не адзінока было качацца...

У спектаклі ёсць яшчэ адна сюжэтная лінія. На «былых» цісне фантазмагарычнай ідэя выратавання Радзімы. Яны гатовы ўчапіцца за любы, няхай нават неверагодны, але які дае надзею на вяртанне мінулага, шанец. Былы генерал Аўтаном Сігізмундавіч Смятаніч (Л. Кукулін) з асалядай успамінае сыцінскую друкарню, дзе друкавалі «Русское слово». Для яго гэта эталон свабоды і дэмакратыі — трохпавярховае «Русское слово». Знайма, ці не так? Але... Яны не смешныя, героі Эрдмана, Яны страшныя. Гулячкіну, да прыкладу, толькі б «да ідзі дайсі» — паліцыя галавы, пойдучы этапам няўгодныя, не ворагі нават... Хоць і на вяршыні свайго таку званнага ўладарання, ды не з'яўляецца Гулячкін ні фігурай, ні асобай... Ён... ценя сістэмы, якую ўвасабляе ягоны Мандат, блязмежна магутны і безаблічны, прыкрываючыся ім можна тварыць любыя беззаконні.

У гэтым — актуальнасць спектакля. Трэба вітаць яго з'яўленне пасля доўгага забароны п'есы. Мы цяпер ведаем, чаго каштавалі нашай краіне дзеянні паўлаў сяржеевічаў, і ведаем, наколькі страшныя панорлівацыі і бяспрытны натоўпы, што дазваляе таптаць сябе і таксама блізкім тачка іншых.

А. ЗІМОУСКІ,
чыгуначнік.

г. Мінск.

У СКАРБОНКУ ХАРАВОЙ КУЛЬТУРЫ

Харавая музыка сучасных беларускіх кампазітараў займае адно з вядомых месцаў у нацыянальнай культуры. Яна гучыць у канцэртах прафесійных і самадзейных калектываў рэспублікі, уваходзіць у рэпертуар вядомых хораў Эстоніі, Латвіі, Расіі.

Папулярнасць беларускай харавой музыкі шмат у чым абумоўлена дасягненнямі ў гэтым жанры А. Багатырова, У. Алоўнікава, Ю. Семьянікі, А. Мдзівані, Л. Захлеўнага. У апошнія дзесяцігоддзі ўздым харавой творчасці на Беларусі звязаны, прынамсі, з імем Андрэя Мдзівані — аўтара больш як ста хораў на беларускіх народных тэкстах, тэксты беларускіх і рускіх паэтаў. Хор — неад'емная частка яго вядомых сімфоній «Памяць зямлі» і «Полацкія пісьмёны», што надае асаблівую глыбіню і выразнасць, суладную са зместам літаратурнай першакрыніцы, з музыкаснаю беларускай моўнай інтанацыяй.

Харавая творчасць А. Мдзівані ўяўляе сабою адметны напрамак у беларускай музыцы, пазначана арыгінальным спалучэннем класіка-рамантычнай і народнай музыкі, славянскай і ўсходняй культур. Беларускі фальклор для яго — сапраўдны крыніца натхнення, што адчуваецца ў творах, напісаных у розных перыядах.

Скажам, першы твор, які прынес вядомасць А. Мдзівані

як харавому кампазітару, быў цыкл «Снапочак», напісаны на тэксты беларускіх народных песень. Потым з'явіліся «Вясельныя застольныя» цыклы, якія неўзабаве былі запісаны на пласцінкі Акадэмічнай харавой капэлы імя Р. Шырмы і Хорам Беларускага тэлебачання і радыё. Гэтыя творы трывала ўвайшлі ў рэпертуарны актыв харавых калектываў Беларусі. Але, як ні дзіўна, апублікаванымі аказаліся толькі ноты цыкла «Снапочак», іншыя распаўсюджваліся, развучваліся і выконваліся па рукапісах. З часам А. Мдзівані стварыў яркі хор на вершы рускіх паэтаў, літанне «Русь святая» на словы С. Ясеніна, цыкл хораў, прысвечаных Янку Купалу, а таксама хоры на вершы сучасных беларускіх паэтаў. Гэтыя творы запісаны на пласцінку, гучаць у канцэртных праграмах па рэспубліцы і за яе межамі, але, зноў жа, дасюль практычна недасягальныя для большай часткі музыкантаў, бо ноты іх таксама не выдадзены. І гэта пры тым, што харавая музыка А. Мдзівані мае высшэйшую прыцягальнасць для прафесійных і самадзейных выканаўцаў, для слухачоў!

Мне даводзілася чуць багата меркаванняў, сугучных у высокай ацэнцы творчасці кампазітара. Адзначаюцца зручнасць і культура харавога пісьма, выразнасць мелодычных ліній, прыгажосць гармоній...

У харавым канцэрце «Прымі» (адзін з нядаўніх твораў) уплыў нацыянальнай традыцыі праяўляецца па-новаму. Кампазітар звярнуўся да народнай абрадавай прозы і паэзіі і стварыў своеасаблівы музычна-сцэнічны твор, свайго роду спектакль — для хору і інструментальнай групы. Многое ў гэтым канцэрце свежа, незвычайна, арыгінальна. Лірычны матэрыял, напеўны меладызм арганічна спалучаюцца з фактурна вытанчанымі эпізодамі, якія выяўляюць густ кампазітара да каларыстычнага боку гучання. Хор разам з групай інструментаў стварае багатую тэмбравую палітру музычнага палатна. У гэтым творы адчуваецца высокі прафесіяналізм кампазітара і яго глыбокае разуменне старажытных пластоў нацыянальнай культуры.

Прапаганда харавой музыкі А. Мдзівані сёння ў рэчышчы творчых інтарэсаў выканаўчых калектываў рэспублікі. І таму выдавецтва «Беларусь» рытуе да выпуску зборнік твораў кампазітара, куды ўвойдуць харавы цыкл на вершы Янкі Купалы і канцэрт «Прымі». Дарэчы, ужо сёння яны — ў рэпертуары музычных вучылішчаў рэспублікі, музычна-педагагічнага факультэта МПШ імя М. Горкага, Мінскага інстытута культуры, Беларускай дзяржаўнай кансерваторыі, а таксама шэрагу навучальных устаноў краіны. Думаецца, што гэтае выданне не проста ўзбагаціць выканаўчы рэпертуар прафесійных і самадзейных калектываў, але і працягне лінію пераемнасці ў выхаванні маладога пакалення музыкантаў на аснове лепшых узораў сучаснай беларускай харавой музыкі.

Анатоль АСТАХАУ,
загадчык рэдакцыі музычнай літаратуры выдавецтва «Беларусь».

Мастак і жыццё

АКНО Ў СВЕТ

«Тут мая Радзіма, тут могілкі маіх продкаў. З беларускай вёскі мая маці», — так пачаў гутарку мастак, адзін з прадстаўнікоў сярэдняга пакалення беларускіх жывапісцаў, Уладзімір Аляксандравіч Ткачэнка.

Нарадзіўся мастак у 1942 годзе ў Мінску. Першым яго настаўнікам быў бацька Аляксандр Васільевіч — картограф, геодезіст. Ён часта браў сына з сабой у паездкі, развіваў у хлопчыка назіральнасць, любоў да прыроды.

Бацька ж аддаў сына ў дзіцячую гарадскую мастацкую школу. Праўда, Уладзімір Аляксандравіч успамінае чаты-

альбо ў інстытут Працэ на род, не траціць час на пустыя забавы, узбагачае духоўна свой унутраны свет. Заняткі шэсць разоў на тыдзень. Паверхам ніжэй вялікая зала са школаю балных танцаў. Там увесь час гучыць музыка і манатонны голас балетмайстра: «Раз, два, тры. Раз, два, тры...» За акном грукуюць трамваі. Умовы вучобы далёкія ад ідэалу. І тым не менш жадаючых займацца значна больш, чым можа памесціцца ў пакойчыку плошчай 17 квадратных метраў, застаўленым у тры паверхі работамі студыйцаў і самога мастака.

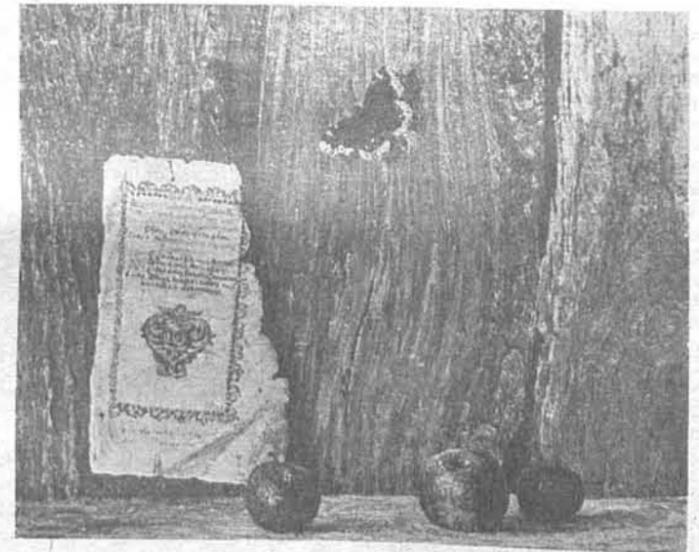
Работе са студыйцамі аддае У. Ткачэнка амаль увесь свой час, веда, энергію. Лепшы час для творчай работы — чарговы адпачынак. Кожнае лета мастак выязджае на Браслаўшчыну, на эюды. «Пішу эюды ўвесь час, — гаворыць У. Ткачэнка. — Люблю пісаць сонца, святло, адчуваць цеплыню вёскі».

Кожная работа — кавалачак жыцця мастака. «Прырода — гэта вялікі, жывы, разумны свет. А мае карціны — акно ў яго», — так гаворыць аб сваёй творчасці Уладзімір Аляксандравіч.

Тэма чалавечай памяці, гістарычнага мыслення таксама знаходзіць сваё адлюстраван-

«Краявід».

«Нащорморт».

забаве толькі старыя кнігі і фотаздымкі будучы нагадваць аб ёй нам і нашым нашчадкам.

Лаўчыцы над Наваградкам. Татарскія могілкі сярод векавых дубоў (якія памятаюць, мусіць, яшчэ часы Ягайлавічаў). У пачатку XVI ст., пры Сігізмундзе Старым, атрымаў гэтую зямлю каралеўскі талмач князь Мартуза Багатыравіч. Даўно існавала ў Лаўчыцах і мячэць. На думку польскага гісторыка Станіслава Крычынскага, аўтара манаграфіі аб татарах Беларусі і Літвы (Варшава, 1938 г.), цяперашні будынак, хутчэй за ўсё, узнік каля 1688 г., г. зн. у 1988 годзе ён адзначаў свой 300-гадовы юбілей. Відавочна, мячэць перабудоўвалася і ў значна большай ступені, чым помнік у Даўбучышках, мае адбытак традыцыйнай беларускай царкоўнай архітэктуры.

У лаўчыцкай мячэці, як і ў Даўбучышках, абваліўся дах, ужо згінула падлога, асеў купал.

Лепшае ўражанне пакідае будынак былой мячэці ў Наваградку (узведзена з дазволу «караля Стаха» ў канцы XVIII ст. і перабудаваная ў сярэдзіне XIX ст.). Ён не разбураны, а толькі «ўсяго» пераабсталяваны ў жылы дом і «вызвалены» ад купала. У яго цяперашнім выглядзе ўжо мала што засталося ад былога аблічча. Але ўсё ж такі ёсць шанец, што калі-небудзь ён будзе рэстаўраваны і выкарыстаны больш разумна (можа быць, для размяшчэння музея гісторыі і культуры татар Беларусі і Літвы?).

Невялікія драўляныя будынікі, — ці шмат сіл і сродкаў трэба для іх аднаўлення? Але гэтыя сілы і сродкі трэба прыкладзіць зараз, неадкладна. Гісторыя і культура татар Беларусі і культуры беларускага народа. І калі зараз мы не здолеем зберагчы апошнія ў рэспубліцы помнікі мусульманскага драўлянага дойлідства, мы страцім частку багатай спадчыны, што засталася нам ад продкаў.

Станіслаў ДУМІН,
кандыдат гістарычных навук.
г. Масква.

АРАБСКАЯ ВЯЗЬ БЕЛАРУСКАГА ДОЙЛІДСТВА

Наўзбоч ад дарогі, на невысокім пагорку, выступаў з-за дрэў сілэт драўлянай цэркваўкі. Але, падышоўшы бліжэй, са здзіўленнем пабачыў, што цыбуліну купала ўпрыгожвае не крыж, а... паўмесяц, а на шурпатах магільных валунах змяшча мудрагелістая арабская вязь.

Беларускія мячэці... Яны нагадваюць пра тое, што шэсць вякоў назад, у канцы XIV стагоддзя, у Вялікім княстве Літоўскім і Рускім, на землях сучаснай Беларусі і Літвы, былі населены прышэльцамі з Залатой Арды. Татары атрымалі землі з абавязкам вайсковай службы, і не раз з часоў Грунвальда разам з беларусамі і літоўцамі паднімаліся на абарону сваёй новай радзімы. Вялікі князь Вітаўт дазволіў ім жаніцца на хрысціянках. Ад сваіх матак засвоілі дзёні і ўнукі перасяленцаў беларускую гаворку, ужо ў XVI ст. забыліся на татарскую мову. Нават каран пераклалі яны на беларускую. Так узніклі цікавейшыя помнікі беларускай мовы — арабскім пісьмом. Бадай, толькі мусульманская рэлігія ды этнонім (даніна традыцыі) адрознівалі гэтых татар ад карэннага насельніцтва. А каля іх паселішч, у самым сэрцы Беларусі і Літвы, падняліся мячэці, — вельмі мала падобныя да храмаў Стамбула, Самарканды і Бахчысарая, зрубленыя мясцовымі, беларускімі майстрамі па ўзору вясковых цэркваў і касцёлаў.

Яшчэ да вайны іх было ў Беларусі амаль паўтара дзесятка: у Мінску і Слоніме, у Ляхавічах і Некрашуньцах пад Радун-

ню, у Клецку і Міры. Зараз засталіся чатыры. Захаваліся яны на Гродзеншчыне. Зрэшты, «захаваліся» — сказана не зусім дакладна. Сапраўды захавалася, адрэстаўравана і знаходзіцца ў добрым стане толькі дзеючая мячэць XIX ст. у Іўі. У іншых месцах карціна сумная.

Даўбучышкі пад Сморгонню (сёння чамусьці перайменаваны ў Даўбучкі). Татары жылі там ужо ў пачатку XVI ст. (зараз засталася ўсяго тры сям'і). Мясцовая мячэць упершыню ўпамінаецца ў дакументах Літоўскай метрыкі ў 1558 г., але пазней яна перабудоўвалася. Лічыцца, што сённяшні выгляд будынак набыў у сярэдзіне XVII ст. па ўзору існаваўшай раней больш старажытнай мячэці. Яго выявы не раз з'яўляліся ў шматлікіх навуковых працах, прысвечаных татарам Беларусі і Літвы. Яшчэ 15—20 гадоў назад тых нямногіх, хто здолеў дабрацца да Даўбучышак, зачароўвала своеасаблівая прыгажосць гэтага помніка, які быццам сышоў са старонкаў казкі пра цара Дадона і шаманскую царыцу. Над мячэццю серабрыўся крыты гонтай купал, надтрымліваў дах зграбныя разныя слупы (колькі папрацавалі над ім беларускія цесляры!).

Сёння няма вітых слупоў, ганку і верхніх бярвенняў зруба, абваліўся дах. Стаяць яшчэ сцены, паднімаецца побач з мячэццю скасабочаны мінарэт. Да вайны мячэць у Даўбучышках была ўнесена ў спісы помнікаў архітэктуры. Пасля вайны яна была забыта, закінута. І, мяркуючы па ўсім, неў-

ры гады школьнага жыцця без асаблівай радасці. Толькі ў канцы вучобы ён пачаў «адчуваць сябе чалавекам», калі ў школе стаў выкладаць Віктар Іванавіч Вярсоцкі, настаўнік тактоўны і ўважлівы.

У 1966 годзе У. Ткачэнка паступае ў Мінскі тэатральна-мастацкі інстытут на аддзяленне інтэр'ера і абсталявання (у той час самае «дэмакратычнае» аддзяленне ў інстытуце). Праўда, марыў Уладзімір аб жывапісе. У студэнцкія гады мара гэтая ўсё больш завалодала ім. Найбольшы уплыў на светапогляд Уладзіміра зрабіў настаўнік Анатоль Васільевіч Бараноўскі.

Упершыню У. Ткачэнка заявіў пра сябе як пра мастака ў 1976 годзе краявідам «Стары Мінск» на рэспубліканскай маладзёжнай выставе, праз пяць гадоў пасля заканчэння БДТМІ. Чаму так позна? «Працаваў». На электратэхнічным заводзе, у дзіцячай мастацкай школе. І — над самім сабою.

З 1980 года У. Ткачэнка кіраўнік мастацкай студыі Палаца культуры Мінскага трактарнага завода. Адны прыходзяць у студыю проста як аматары, іншыя рыхтуюцца паступаць у мастацкае вучылішча

не ў работах Ткачэнка. «Люблю справы продкаў, гаспадароў зямлі сваёй».

Адна з цікавейшых работ — «Ефрасінія Полацкая». Мяккі зімовы вечар, заснежаныя ствалы бяроз, прыцярпаная дарога да храма. Сквозь галінкі дрэў свеціцца агні Спаса-Ефрасінінскага сабора. Усё працягнута спакоем і прыгажосцю.

Тэма трыпціха «Матчына хата» — гэта адміранне звычайна, знікненне вёскі, часовасць нашага знаходжання на зямлі, адзінота старога чалавека. Першая частка мае назву «Гутарка». Адна бабуля прыйшла да другой у госці. На сцяне ў рамках — выявы памёршых і загінуўшых сваякоў. Ідзе гаворка аб мінулым, успаміны... Другая частка — «Развітанне». Сцэна пахавання. Адышла з жыцця бабуля. На пахаванне з'ехалі ў хату сваякі. Калі і збіраецца радня ў наш час, то часцей вось так, у хвіліны гора. Раз'яднанасць людзей — адметная рыса нашых дзён. І трэцяя частка — «Шыпшына». На фоне старога плоту і закінутай хаты цвіце куст шыпшыны — працягваецца жыццё.

Святлана СІМАНОВА.

«ЁСЦЬ ПРАБЛЕМЫ, ВЫРАШЫЦЬ ЯКІЯ МЫ МОЖАМ ТОЛЬКІ РАЗАМ»

(Пачатак на стар. 3).

все лгут... Ложь будто висит в воздухе, будто она физически осязаема. До революции такого не было». Мне гэта як токам ударила. Дарэчы, Купала гэта па-свойму ў «Тутэйшых» асэнсаваў, вельмі тонкія ёсць там назіранні...

У той сітуацыі, якая склалася цяпер, бюракратыя найменш думае пра лёс народа. І калі паўстае пытанне: або мінімум інтарэсаў бюракратыі, або лёс усяго народа — бюракратыя заўсёды выбера свае інтарэсы. Гэта неаднойчы пацвярджалася. Прыклад — Чарнобыль.

— Ці не занадта катэгарычна! Многія, напэўна, памятаюць, як на сустрэцы ў Палацы культуры Белсаўпрофа, прысвечанай ліквідацыі вынікаў Чарнобыля, адзін з кіраўнікоў рэспублікі разгублена развёў рукамі — маўляў, што ж я, вораг народа!.. І яго можна зразумець, нават паспачуваць яму; хоць, праўда, сустрэча тая адбывалася чамусьці праз тры гады пасля трагедыі. А вось свежы прыклад. Нядаўна давялося прачытаць у газеце словы партыйнага кіраўніка высокага рангу аб тым, што калі мы не хочам, каб нас праклялі нашчадкі, то павінны кіравацца самым пэсімістычным прагнозам [гаворка, зноў жа, тычылася вынікаў Чарнобыля].

Магчыма, тут больш тонкія працы, па-свойму таксама драматычныя. Існуе, напэўна, нейкая мяжа — паміж чыста чалавечымі памкненнямі і тымі патрабаваннямі, якім мусіш адпавядаць. Рухомая мяжа...

— Скажу так. Чалавек можа мяняцца, пераглядаць свае жыццёвыя ўстаноўкі, нарэшце, кажацца... Але сістэма выключнае магчымасць духоўнага прасвятлення, катарсісу. Тое, пра што вы гаворыце, — гэта рацыянальнае, лагічнае ўсведамленне і асэнсаванне новых рэалій. А рэаліі такія, што перад бюракратыяй паўстала пагроза згубіць уладу. Сёння толькі самы апошні апаратчык будзе яшчэ казаць, што ўсё «окей». Людзі са стратэгічным мысленнем разумеюць — яўная дэмагогія больш не пройдзе. Адыёнасьць некаторых асоб выключнае магчымасць дэялога, што, у сваю чаргу, вядзе ў тупік. Сапраўдныя палітыкі гэта ўжо ўсвядомілі.

Падзеі 30-га кастрычніка, прычальны агонь па агульнанацыянальных аўтарытэтах, ваканалія ў друку, скіраваная на падзел насельніцтва на сацыяльных прыкметах, — усё гэта не магло праісці бясплёдна. Неабачліва абсякаліся кантакты з інтэлігенцыяй, з моладзю, з грамадствам увогуле. Рэакцыя выгадна стварыць канфрантацыю. Канфлікты, якія ўзнікаюць у розных кутках краіны, — гэта вынік экстрэмізму адміністрацыйна-бюракратычнай сістэмы.

Мы не дасягнем пазітыўных змен ні ў нацыянальным пытанні, ні ў сацыяльнай сферы, ні ў эканоміцы, пакуль у нас не будзе дэмакратызавана структура грамадства — шляхам ліквідацыі вольнай сістэмы. Адбудзецца гэта не сёння і не заўтра. Патрэбен час, развіццё адпаведных грамадскіх сіл, рух, асветніцтва, палітычная барацьба, перадача народу рэальнай улады праз Саветы... Гэта патрабуе яшчэ большага часу ў нас, на Беларусі, — у выніку запушчанасці многіх праблем, знішчэння цэлых культурных плашчын. У рэспубліцы ўтварыўся крызіс, які можа быць часткова развязаны шляхам змен у кіраўніцтве і, адпаведна, адкрыццём пер-

спектыў для кансалідацыі грамадства. Бо як бы мы ні ставіліся адно да аднаго, ёсць праблемы, вырашыць якія мы можам толькі разам. Найперш маю на ўвазе Чарнобыль.

Рыхтуючы з'езд БНФ, аргкамітэт цудоўна разумеў становішча. Тым не менш, мы выкарысталі ўсе магчымасці дэялога ў немагчымай сітуацыі.

— Сам факт правядзення ўстаноўчага з'езда БНФ у Вільні з'явіўся досыць моцным сродкам палітычнай тэрапіі. І трэба мець багатую фантазію, каб уявіць, што падобнае можа паўтарыцца яшчэ раз. Але скажыце, Зянон, у вас няма адчування, што правядзенне з'езда ў Мінску было б больш карысным для самога руху?

— Вы некарэктна ставіце пытанне. З'езд не мог адбыцца ў Мінску, хоць, паўтару, аргкамітэт са свайго боку рабіў усё дзеля гэтага. Але ўявіце сітуацыю. Да прызначанага загадзя тэрміну застаюцца лічаныя дні. Нягледзячы на ўсе нашы старанні, на дэялог з намі не ідуць. У друку арганізавана кампанія «народнага гневу». Улады прымаюць меры перасцярогі. Нічога не ясна з памяшканнем. А з'езд — не мітынг, не маёўка, гэта вялікая праца, якую не правядзеш на вуліцы. Тым больш, што аргкамітэт браў на сябе адказнасць перад дэлегатамі. У такой сітуацыі мы былі вымушаны звярнуцца да Кампартыі Літвы, да «Саюдзіса». Юрый Віктаравіч Хадыка выступіў па Літоўскаму тэлебачанню... Словам, адбылося тое, што адбылося.

БНФ — рух унікальны. Ён існуе на паўлегальным становішчы, у экстрэмальных умовах (без памяшкання, без рэзідэнцыі, без прэсы, тэлефонаў, адрасу і г. д.). Мяркую, што некаторыя з «не-апазіцыйных структур» у такіх умовах разваліліся б літаральна за месяц. А мы пакрысе станавіліся на ногі, паспяхова правялі кампанію па выбарах народных дэпутатаў СССР, наладзілі сувязь з абласцямі. Потым, мы ўжо не маглі больш чакаць. З'езд быў крайне неабходны — каб наш рух набыў новую якасць, каб нарэшце сабрацца, абмяняцца думкамі, прыняць праграмныя дакументы.

— З гэтым нельга не пагадзіцца. Многія ўжо заўважылі, што працэс арганізацыйнага афармлення руху зацягнутыся. У гэтай сувязі ёсць такое пытанне: мы спазніліся ці яшчэ не дараслі? Вось вы казалі пра ўнікальнасць Беларускага народнага фронту за перабудову «Адраджэнне». У чым яна, у параўнанні, скажам, з прыбалтыйскімі дэмакратычнымі рухамі?

— Найперш, ва ўмовах, у якіх даводзіцца дзейнічаць. У спецыфіцы палітычнай абстаноўкі. Гаворка ж ідзе не пра партыю ці нейкую падпольную арганізацыю, а пра адкрыты, масавы, дэмакратычны рух, які разлічвае на ініцыятыўны знізу. Дзеля гэтага патрэбны адпаведны ўзровень грамадскай свядомасці і кансалідуючы фактары.

У Прыбалтыцы такім фактарам з'яўляецца нацыянальная свядомасць. Таму калі пачалася перабудова, народны рух там імгненна стаў масавым. Дэмакратычны і палітычны працэсы ідуць на хвалі нацыянальнага адраджэння.

А наш рух развіваецца прыняцыва па-іншаму. Ён развіваецца ў першую чаргу як рух дэмакратычны і палітычны. А побач аднаўляецца страчаная нацыянальная свядомасць. І таму, нават калі б

былі іншыя палітычныя ўмовы, БНФ не стаў бы адразу масавым. Ён развіваецца паступова.

Я не раз ужо казаў, што сапраўднаму творчым стабільным кансалідуючым фактарам з'яўляецца менавіта нацыянальная свядомасць. Палітычны фактар — пераходны, часовы, выпадковы. Бо сёння чалавек мае адну палітычную арыентацыю, заўтра можа мець іншую. Палітычныя погляды не перадаюцца з пакалення ў пакаленне як нацыянальныя традыцыі. А нацыянальная кансалідацыя... У ёй сутнасць народнага адзінства. Мы можам адзін аднаго нават не бачыць, але я ведаю, што ты беларус і, значыць, думаеш, адчуваеш гэтакасама, як і я. Табе гэтакасама баліць, калі, скажам, глумяць нашу мову, нашу зямлю і рэкі, нашы духоўныя святыні. Але каб адчуць гэты агульны боль, трэба мець пачуццё агульнага — нацыянальную свядомасць.

Паступовасць развіцця дае нам магчымасць прадугледзець, нават запабегчы многія канфліктныя сітуацыі, ад якіх не засцерагліся, скажам, эстонцы. Нас цяжка пасварыць па нацыянальным пытанні, бо не існуе на Беларусі міжнацыянальнага канфлікту. Канфлікт праходзіць праз нас саміх, праз нашы душы, што выракліся Бацькаўшчыны і мовы і цяпер вяртаюцца да іх з цяжкасцю і балесным прасвятленнем. Народны фронт ставіць задачу адраджэння нацыі на шырокай дэмакратычнай аснове. Гэта значыць, што ўсякая нацыянальная меншасць на тэрыторыі рэспублікі павінна мець права развіваць сваю мову, сваю культуру, школу. Дэмакратычная платформа дае магчымасць зацікавіць нацыянальны меншасці ў адраджэнні Беларускай нацыі. Бо яны адраджаюцца разам з намі, інтэгруюцца ў нашу нацыянальную культуру, захоўваючы сваю культурную аўтаномію. Такім чынам, мы адразу прадугледжваем адзінства нацыі і здымаем магчымасць міжнацыянальных канфліктаў. А бюракратыя, як бачым, робіць стаўку менавіта на такія канфлікты. Толькі нічога не атрымаецца. Мы еўрапейцы, і пакуль мы будзем трымацца еўрапейскіх традыцый нашага народа — датуль будзем культурнай нацыяй.

— Устаноўчы з'езд БНФ адбыўся. Што далей?

— Упарадкаванне арганізацыйнай структуры. Гэта чыста ўнутранае пытанне. А галоўная палітычная задача — перадача ўлады ў рукі народа. Канкрэтна — праз выбары. Будзем рыхтавацца да выбарчай кампаніі ў мясцовыя Саветы. Цудоўна разумею, што калі туды трапіць «агрэсіўна-паслухмяная большасць», то лічы, перабудова ў рэспубліцы не адбудзецца.

Тым больш гэта важна, бо ўся наша правінцыя яшчэ спіць. Народны фронт павінен данесці ідэі перабудовы, дэмакратызацыі, нацыянальнага адраджэння да як мага больш шырокіх колаў грамадскасці. Гэта няпроста, улічваючы існуючы ідэалагічны прэсінг. Мы шмат праігралі і праіграем ад таго, што не маем свайго друку. Нашы самвыдатаўскія лістоўкі даходзяць да абмежаванай колькасці людзей і з вялікімі цяжкасцямі. Значыць, улік першачарговых задач вылучаецца сур'ёзна пастаўка інфармацыйнай і асветніцкай дзейнасці. Патрэба ў гэтым вялікая.

Далей — экалагічныя зада-

чы, найперш, у сувязі з вынікамі Чарнобыля. Створаны камітэт «Дзеці Чарнобыля», клопат якога вынікае ўжо з назвы: гаворка ідзе пра будучыню нацыі.

Мы падрыхтавалі таксама некалькі альтэрнатыўных законапраектаў — аб выбарах, аб дыржаўнасці мовы. Будзем рыхтаваць свой праект Канстытуцыі БССР. Сур'ёзна падыходзім да такой праблемы, як рэспубліканскі гаспадарчы разлік. Мяркуюем удзельнічаць у міжрэспубліканскім сімпозіуме і абмеркаваннях. Думаем не абмінуць, напрыклад, такога пытання, як пакт Молатава—Рыбентропа.

Планы ёсць, працы шмат. Спадзяёмся, што ў бліжэйшы час павінны адбыцца сур'ёзныя перамены ў грамадска-палітычным жыцці рэспублікі. Калі не — перабудовачныя працэсы значна ўскладняцца. Ускладніцца жыццё народа.

— БНФ будзе дамагацца афіцыйнага прызнання?

— Так, будзем спрабаваць зарэгістравацца ў Вярхоўным Савеце рэспублікі. Нам трэба абавязкова станавіцца юрыдычнай асобай, бо з нашай поўнай бяспраўнасці карыстаюцца праціўнікі руху.

Гэта звязана таксама і з неабходнасцю збірання вакол БНФ інтэлектуальных сіл. Хвароба кожнага руху — не хапае лідэраў, дзеячаў, якія маглі б кіраваць і павесці. Шальмаванне грамадскіх ініцыятыў зрабіла сваю справу — да нас насцярожана ставіцца інтэлігенцыя. Людзі баяцца, бо дайшло да таго, што за супрацоўніцтва з намі камуністам пагражаюць сур'ёзныя непрыемнасці нават да выключэння з партыі. На маю думку, гэта няправільна не толькі палітычна, але і з пункту гледжання маралі.

— А як наконт супрацоўніцтва з іншымі грамадскімі арганізацыямі — Фондам культуры, Таварыствам Беларускай мовы, Экалагічным саюзамі?

— На што здольны БФК, ён выразна паказаў. Гэта тыповая бюракратычная арганізацыя, якая была такой ужо ў зародку. Характэрна, што і Народны фронт, і «Мартыралог Беларусі» выйшлі з фонду. Людзі былі памкнуліся туды, але не знайшлі падтрымкі, не сустрэлі разумення.

ТБМ, БЭС робяць першыя крокі. Толькі вольна ёсць небяспека, што бюракратыя накладзе сваю руку і на іх. Разумею, ідзе, напрыклад, калона, а бюрократ забягае наперад з аднолькавымі лозунгамі, каб увесці калону ўбок.

— Магчыма, у зноў задам крыху некарэктнае пытанне, але ці не здаецца вам, што пад цісягі БНФ сабраліся людзі самых розных поглядаў, часам супярэчлівых альбо яшчэ не вызначаных?

— Так, безумоўна. Мы гэта заўважаем. Але гэта заканамерна. Народны рух менавіта тая форма, якая дае магчымасць аб'яднаць на агульнадэмакратычных прынцыпах найбольш шырокае кола грамадскасці ў барацьбе за свае правы. На гэтай глебе ў далейшым будучы ўзнікаць новыя арганізацыі, палітычныя ўтварэнні. Але сам па сабе Народны фронт не можа займаць крайніх пазіцый, не можа быць экстрэмісцкім, бо закліканы ўраўнаважваць крайнасці. Аб чым сведчыць гісторыя руху народных франтоў у Еўропе.

У гэтай сувязі трэба сказаць пра такую рысу псіхалогіі беларускага народа, традыцый яго культуры, як талерантнасць, цярпімасць. Тут мне бачыцца вялікая зарука супраць усякага экстрэмізму, стваральнай асновы жыцця ўвогуле. І трэба, каб гэты народ кансалідаваўся, каб быў ён асвечаны, каб ён сам пачаў ствараць сваё незалежнае жыццё, свой лёс, будаваць сваю вольную Бацькаўшчыну, каб ажыццявіў памкненні і мары пакаленняў.

Вёў гутарку Андрэй ГАНЧАРОВ.

Пошукі, знаходкі

АРЫГІНАЛЬНАЯ ГІПОТЭЗА БЕЛАРУСКАГА ДАСЛЕДЧЫКА

І асоба, і лёс Язэпа Нарцызавіча Драздоўіча вельмі спецасаблівыя. «Вечны вандрунік» па роднаму краіну, ён усё жыццё прысвяціў раскрыццю духоўнага багацця і прыгажосці Беларусі. «Я палюбіў нашу Бацькаўшчыну, вандруючы па ёй», — гэтыя яго словы (вылучаныя эпіграфам да аповесці «Га-

I. Дзе знаходзяцца «Дудуткі» і Гародня, успамянутыя ў «Слове а палку Ігара».

II. Аб чым нам сведчаць Краснаборскі магільнік і курган-велікан.

Да пытанняў:

1. Дзе адбылася бітва на рацэ Нямізе?

2. Дзе шукаць магільні з касцямі забітых?

Часам і песняры могуць змяніць сабою гісторыкаў — летапісцаў. Хто б з нас ведаў аб аканальнай гібелі горада Тройі, каб не грэцкі вандрунік пэст Гамер? Археалагічныя раскопкі сцвердзілі, што быў такі горад у Малой Азіі, які, падобна нашаму Навагрудку, занямаў сабой пласкаверхую гару (сталагор'е) у 30 км ад пратокі Дарданэл, так, як і наш Навагрудак ад берагоў ракі Немна. І назва гэтага горада — Троя — якраз адпавядала ягоным трохэпыхавым культурам узбудаваны і тройчы зруйнаваны.

Хто б з нас ведаў не толькі аб Няміжскай бітве і аб пабеданосным паходзе з Дудутак праз Гародню на Нямігу Усяслава вялікага князя Полацкага, каб не пясняр Баян, аўтар гістарычнага эпаса «Слова а палку Ігара».

Дзе знаходзіцца быстрая рэчка Няміга, — мы ўжо ведаем, яна ў ваколіцах горада Мінска. А дзе знаходзіліся Гародня і Дудуткі, пакуль што ніхто з нас добра не ведаў. Шмат каму з нас здавалася, што «Гародня» гэта г. Гародня або Гародна ці Гродна.

Ёсць на ўсходнім Палессі ў Рэчаквай акрузе старадаўнейшы двор Гародня, з якога, як падаюць, паходзіла жонка Дзімітрыя Самазванца Марына Мнішак. Ёсць нешта падобнае на «Дудуткі», сяло Дудзічы, на Міншчыне. Але так як гэтыя мясцовасці не знаходзяцца ў напрамковым парадку на паходным шляху на Мінск ні з поўдня, ні з поўначы, з Полацку, то іх нельга прызнаць за ўспомненыя Баянам у «Слове а палку Ігара» Гародню і Дудуткі.

Гародню і Дудуткі трэба шукаць не на Палессі і не на Міншчыне, а на самой Полаччыне, там, дзе найбольш найгусцей старадаўнейшых умацованых селішчаў: гарадзішч, гарадоў, замкавых гор або замчышчаў. А тым больш на прыблізным паходным шляху з Полацка ды на Мінск, абыходзячы дугавой лініяй труднапраходную, забалочаную на вітаках ракі Бязроў пшучу Цатавізну, якую і Напалеон у сваім паходзе з Вільні на Маскву абходзіў кругом з поўначы на Кублічы і Лепле.

Гародню і Дудуткі трэба шукаць калі не на левабярэж-

радоўская пушча) па сутнасці адлюстроўваюць прыроду ўсёй яго творчай дзейнасці. А яна праяўлялася на дзівя багата і разнастайна ў, здавалася б, несумяшчальных для звычайнага чалавека накірунках. Драздовіч добра вядомы перш за ўсё як мастак. «Арыгінальна» яго карціны на гістарычныя і «насмешлівыя» тэмы, якія не толькі здзіўляюць новым бачаннем свету, але і прымушаюць задумацца над яшчэ неразгаданым, што акружае чалавека. Замалёўкі ж яго народных тканін, дываноў, паласоў...—рэдкі скарб, якому некалі і цаны не будзе,—запісаў у сваім дзённіку Максім Танк пасля сустрэчы з Язэпам Нарчызавічам у 1938 годзе. Захапленне этнаграфіяй, фальклорам, лексіграфіяй, нават астраноміяй і археалогіяй спалучалася ў Драздовіча з працай скульптара, пісьменніка, літаратуразнаўца. Але, на жаль, далёка не ўсё захавалася і ўбачыць свет. Многія рукапісы мастацкіх і навуковых твораў, дзённікі, эпістальныя лісты не расчытаныя і нідзе не друкаваліся. Чакаюць пільнага вора тэксталага самаробнага даўгі і вузкія шчытні—апавесць «Гародольская пушча», паэма «Трызна мінуўшчыны» і інш. У адным з такіх рукапісаў нашага суайчынніка «Дудуткі»

і Гародня» даецца арыгінальнае тлумачэнне некалькіх цямных месцаў «Слова аб палку Ігаравым». Тэкст навуковага твора запісаны рукою аўтара ў шчытні ніткамі бланкіт з двайных арыштаў са школьнага шчытка, да гэтага бланкіт прыкладзены тры—таксама рукапісныя—карты-схемы. Вокладка дазваляе вызначыць час заканчэння працы—не раней мая 1952 года, бо шчытні быў зроблены на гомельскай фабрыцы «Палесдруку» ў другім квартале гэтага года. (У архіве Драздовіча датуецца не зусім дакладна—1939 годам). Што ж тычыцца задумкі працы, то цікавае да гістарычных падзей, апісаных у «Слове аб палку Ігаравым» і яго мастацкага свету, здаецца, ніколі не пакідала Язэпа Нарчызавіча. На пачатку 1920-х гадоў ён стварыў цэлую серыю малюнкаў на гістарычныя тэмы, сярод іх «Усяслаў Чарадзея ў парубе кіеўскага князя», скульптуру «Плак Гарыслава». У 1940-я гады напісаны карціны «Усяслаў Чарадзея пад Гародню», «Персцень Усяслава Чарадзея», «Песня Баяна». Выразная стылізацыя пад творы

свай даўніны адчуваецца і ў мастацкай прозе Драздовіча. Што ж тычыцца «Дудуткі» і Гародні, то тут спалучыліся ўлюбёнасць у родную літаратуру з намаганнямі даследчыка літаратуразнаўца, выдатнага краязнаўца, гісторыка і археолага. Сама мэта высветліць геаграфічную прывязку гэтых назваў гаворыць пра добрую дасведчанасць Драздовіча ў пытаннях наментарыя тэксту «Слова аб палку Ігаравым».

Знамамітыя «Дудуткі» як геаграфічную назву нейкага сельбішча даследчыкі шукалі каля Ноўгарада (М. Карамзін), Кіева (М. Барсаў), Пскова (В. Анастасевіч), на Беларусі (З. Даленга-Хаданюк), на Міншчыне (І. Бяляў), Драздовіч, відаць, быў знаёмы з гэтымі меркаваннямі, бо адразу ж у пачатку сваёй працы выказаўся, што Дудуткі «трэба шукаць... не на Міншчыне». А дзе ж? У адказ ён прапануе сваю гіпотэзу. Дудуткі (цяпер урочышча Дадэкі)—гэта месца зімовай «рэзідэнцыі» полацкага князя і яго коннага войска. Адсюль ён і рушыў на Нямігу «скачы вълкомъ до Немигы с Дудутокъ». Драздовіч малюе на

карце маршрут па добра вядомай, не раз абходжанай мясцовасці, дзеліць шлях на прыблізна роўныя па працягласці пераходы.

Драздовіч у сваёй працы задаецца таксама пытаннем, «дзе знаходзіцца... Гародня», упамінае ў «Слове...». Ён прымае як бяспрэчнае, што ў выразе «трубы трубаць гароденьскія» «гароденьскія»—прыналежны прыметнік ад слова Гародня, якое азначае геаграфічную назву. Уласна кажучы, так лічаць і сёння даследчыкі, звязваючы гэту назву з горадам Гародня (Гродна) і княствам Гародзенскім. А ўжо потым больш ці менш пераканаўча паказваюць сувязь падзей у Гародні з Полацкай зямлёй.

Аднак Драздовіч зусім адмовіўся ад геаграфічнай прывязкі да сучаснага Гродна і небеспадстаўна. Бо, як ён даводзіць, назвы Гародня, Гаватня, Гарадзец сустракаюцца і на Полаччыне.

Такім чынам Я. Драздовіч у сваіх разважаннях звязваў непасрэдна ў адзіны лагічны вузел «гароденьскія», «Дудуткі» і вядомыя паходы полацкіх князёў, пра якія расказаваецца ў «Слове...», даў геаграфічнае і

частковае археалагічнае абгрунтаванне сваёй думцы. Гэтай гіпотэзе нельга адмовіць у строинасці, як і ў праве на існаванне. Хаця нейкія моманты яе даказнасці, магчыма, і ўяўляюцца сёння небездакорнымі.

У рэальнасці ж, відаць, Драздовіч ішоў якраз ад «доназаў» фантаў да тэарэтычных разважанняў. Бо к пачатку 1950 гадоў ён дасканала ведаў гэтую мясцовасць, ім мераны перамерыны не раз многія шляхі і курганы-магільнікі. Уражае і мова, дзівосна блізкая да жывой гутарковай на Полаччыне. Пры публікацыі мы імкнуліся захаваць яе своеасабліва-сці.

Што ж тычыцца літаратурнага лёсу рукапісу, то Язэп Нарчызавіч збіраўся адаслаць яго віцэ-прэзідэнту АН БССР прафесару І. Лупіновічу. Прасіў аддасці добразвільна. На жаль, праца не была надрукавана. Яна не ўпамінаецца нават у артыкуле пра Драздовіча ў Энцыклапедыі літаратуры і мастацтва Беларусі. Першымі ў друку ўказалі на яе існаванне (наколькі мне вядома) археолагі Э. Зайноўскі і Л. Дучыч у невялікім артыкуле «Язэп Драздовіч — археолаг» («Голас Радзімы», 1983, 1 снежня).

Л. ЗАРЭМБА.

ных прытоках ракі Дзвіны, то на правабярэжных прытоках ракі Дзісенкі, а асабліва ў іхніх вярхоўях, якімі яны перацінаюць кругавы паходны шлях з Полацка на Мінск, абыходзячы дугой з захаду труднапраходны балоціста-лясны абшар пушчы Цатавізны, распаложанай паміж Мінскам і Полацкам.

Раней за ўсё шукаем мясцовасці «Дудуткі» — нам трэба

вышаецца высокая града гор. На данай з гэтых гор, найвышэйшай і стромай, у канцы возера ўзвышаецца гарадзішча, усеянае чарапкамі гаршкоў, вугаллем, аскалёпкамі пераленага камення, конскіх касцей і пачной гліны. Побач з гарой гарадзішча, цераз пералог узвышаецца другая гара, якая носіць назву Царковішча.

мі то там, то сям узвышаюцца старадаўнейшыя гарадзішчы. На дзесяціверстным працягу гэтай даліны аж сем гарадзішч і больш дзесятка старадаўнейшых магілінікаў як хрысціянскіх, так і курганных дахрысціянскіх.

Найцікавейшы магільнік часоў хрысціянскіх на спігальскім пераездзе ў крыжоўках дарог. Гэта магільнік тыпу пераходнага з акруглятых валатовак

раходнага тыпу ад валатовак да прастакутных магіл.

На гарадцы гэтым археалагічным раскопкамі ў 1938 г. знайджан вугол падземнага муру.

Трэцяе гарадзішча — гэта **Краснаборскі гарадзец**, які знаходзіцца паміж Крукаўшчэнай і Барысэўшчынай над абрываістым ярам ручка. Ад гэтага на вясёлым месцы гарадзішча мала чаго пазасталося, бо з году ў год абрываецца пад абрыў ручавога яру.

Паабалал маляўнічай і багатай сенажажамі дадэцкай даліны ёсць многа дзе прызнакаў старадаўнейшых селішчаў, якія тут існавалі ад неалітычнага каменнага веку. Магло быць, што па селішчах і гарадзішчах князь Усяслаў размяшчаў тут сваё коннае войска. А Краснаборскі гарадзец як самы цэнтр ваколіц служыў князю рэзідэнцыяй. На Краснаборскім магільніку ў 1938 годзе археалагічная камісія ад Віленскага універсітэта выкапала з-пад курганаў два шкілеты людзей-веліканаў двухметравага росту; магчыма, што гэты Краснаборскі магільнік служыў месцам паховін для воінаў-багатырэй князя Усяслава. А курган-велікан, які насыпан на выпаленым вогнішчам месцы, памерам 50 крокаў у дыяметры ў аснове або 150 крокаў кругом абысці, не быў магілай, бо археалагічная камісія, абярнуўшы яго ў кратэр, нічога не знайшла.

Курган-велікан—гэта не магіла, а памятник у часць нейкай гістарычнай падзеі ці ваеннай перамогі.

Гледзячы на Краснаборскі магільнік, магільнік багатырэй-веліканаў, і на Краснаборскі курган-велікан, паўстае вось якая гіпотэза. Усяслаў вялікі князь Полацкі, зрабіўшы адгэтуль свой ваенны паход конніцай на Мінск на Нямігу і пакінуўшы ў няміжанскай бітве сваіх ворагаў, сабраў з поля бітвы забітых сваіх воінаў, згрупуваў іх на санныя падводы і вярнуўся разам з імі на месца сваёй зімоўкі ў сваё Дудуткі (Дудукі ці Дадэкі), дзе і пахаваў іх пад курганы на Краснаборскім магільніку без ніякіх затрат на гэта дарагога паходнага часу, а тым болей, калі зямля была ўмерзшай, якую трэба было даўбіць пешнямі ды сякерамі.

А ў часць свайго пабеданоснага паходу на Нямігу князь насыпаў у дадэцкай даліне курган-велікан.

Заўвагі

Усяслаў вялікі князь Полацкі — гэта быў князь-арыгінал. Калі ён не завагаўся схадзіць

«Дудуткі» і Гародня

Язэп ДРАЗДОВІЧ

ведаць тое, чым маглі служыць гэныя Дудуткі для вялікага князя і для ягонага коннага войска — адкуль князь распачаў свой ваенны паход.

Мы ведаем, што ў старадаўнія часы, калі існавала ў Полаччыне вечавое права, князі полацкія ў самым горадзе Полацку не жылі, а кватаравалі разам са сваім войскам за горадам, у Бельчыцах, дзе для князя быў пабудаваны палац, а для ягонага войска казармы. Але магло быць і так, што князь мог выбіраць сабе дзеля пракрамлення свайго коннага войска зімой і другія, больш багатыя на сенажаж мясцовасці на час зімоўкі — незалежна ад вызначанага яму месцапрабывання непадалёку ад Полацка ў Бельчыцах. І мог раскватароўваць сваё коннае войска хоць і дзе, абы толькі не ў самым горадзе Полацку. У Бельчыцах князь мог кватараваць толькі летам, а на зімоўку са сваёй конніцай, для якой патрабавалася нямала пошару, сена, князь мог перасяляцца і ў другія, больш аддаленыя ад Полацка мясцовасці, багатыя сенажажамі і збудаваннямі, патрэбнымі для размяшчэння ягонай конніцы. А збудаваннямі для гэтай мэты маглі служыць густа заселеныя мясцовасці з земляробскімі селішчамі і з абароннага характару гарадзішчамі. І ўспамінаюцца Баянам Дудуткі былі нячымсь іншым, як месцам зімоўкі, з якой князь Усяслаў на прадвесні і рушыўся ў паход к Гародні, а ад Гародні на Мінск, на Нямігу.

Мясцовасць Гародня аднайджана па назве возера Гародня, якое знаходзіцца ў групе пяці Залескіх азёр: Карпія або Пальвіца, Бярозька, Бялуша, Мураўшчына і Гародня (Глыбоцкага р-на Полацкай вобл.). Возера Гародня беспраточнае, глухое. Над возерам гэтым уз-

Непадалёку гарадзішча Гародні, у трох вёрстах, над возерам Пальвіца ўзвышаецца і яшчэ адно гарадзішча — Гаватня. А непадалёку Гаватні — тры старадаўнія магільнікі, два хрысціянскія і адзін дахрысціянскі, з валатовак, курганы.

16 км ад Залесся каля м-ка Лужкі ёсць і яшчэ адно досыць вялікае, калісь абнесенае высокім дубовазрубным насыпным валам гарадзішча Гарадзец у звільне ракі Мнюты, якое, згодна з летапісцю (па Шчакацініну), спалена ў часы Полацкай рэспублікі ў XII ст. літоўскім кн. Мінгайлам.

Насупраць гарадзішча Гарадзец ля дарогі ўзвышаецца курган-памятник на пабоішчы «палкоў мужоў полацкіх» з літ. кн. Мінгайлам.

А ў 15 км ад г. Гарадца на шляху цераз Чарневічы на Полацк мы аднойдзем і ўспомненую Баянам мясцовасць «Дудуткі», якая на працягу многіх вякоў пераіменавалася з «Дудутак» у Дадэкі. Дадуткі, Дудукі, Дадэкі і Дадэкі.

Дадэкі — гэта не вёска, не сяло і не якась сяліба, а проста наогул як урочышча, як геаграфічная назва мясцовасці ў ваколіцах Залатога ручка і навокал Чарнеўскага млыну па даліне ракі Авуты. У ваколіцы «Дадэкі» уваходзіць цэлы рад вёсак і сяліб — такіх, як Тупічына, Зарэчча, Сіпаліна, Лагаўцы і Крукаўшчына.

Дадэкі — гэта старадаўняя назва ваколіцы, цесна звязанай з маляўнічай Чарнеўска-Авуцкай далінай, абалопаенай высокімі стромымі ўзваламі касароў, паперакраваных глыбоцкімі ярамі ручкаў, над які-

(курганаў) у акруглястыя, умошчаныя каменнямі кругі, а з кругоў у прастакутныя, агароджаныя дробнымі каменнямі магілы з высокімі плітавымі камянямі над узалоўем. З валатовачных жа (курганных) магілінікаў найцікавейшы Краснаборскі, на Красным барку, у даліне р. Авуты з курганом-веліканам непадалёку, які ў сваёй аснове 150 крокаў у акружнасці. Самыя найцікавейшыя з сямі гарадзішч над Авуцкай далінай тры: першае — гэта **Замкавая гара Дварэц**, якая знаходзіцца між возерам Качаноўкай і ўрочышчам Дварцом, над р. Авуцкай. Замкавая гара гэта прадстаўляецца сабою высокую, стромую, акруглястую, з глыбокім равом адкопу ад суседняй гары і з эліпсавастым верхам гарадзішча. Памеры кароны верху гары ўдоўж 75 крокаў, а паперак — 50. У даліне лобалал рэчка непадалёку гэтай гары ў некалькіх месцах бадзвееца кавальскі шлак — дзындра, якая сведчыць аб тым, што тут былі калісь кузні.

Другое гарадзішча, **гарадзец Скірца**, — над вусцем рэчкі Скірца ў р. Авуту. Гэта арыгінальнае, невялікіх памераў гарадзішча. Даўжыня яго каля сотні крокаў, а шырыня каля дваццаці пяці. З аднаго боку ад рэчкі — круты абрыў, а з другога боку — штучна адкопаная тэраса. У канцы ад бору — некалькі глыбокіх равоў з валамі. У канцы ад рэчкі — жалезістая крынца, а побач над рэчкай прызнакі, што тут стаяла калісь ласня.

На некаторай адлегласці ад гэтага гарадца на Варонкаўскім бары — курганны магільнік з распыльчаных валатовак. А ў бок Чарневіч на крыжоўках дарог — старадаўнейшы хрысціянскі магільнік пе-

паходам у Ноўгарад, каб забраць сабе з тамтэйшага сабору ўспадобаны ім іканастас і перавезці яго к сабе ў Полацк для свайго новаразбудаванага ім Сафійскага сабору, то ён мог зрабіць гэта, каб сабраць з поля бітвы сваіх нябожчыкаў і адвезці іх з сабой да дому, каб пахаваць іх дома з удзелам мясцовага народна-сельніцтва, урачыста.

Не зрабіў бы ён гэтага, каб не быў у няміжскай бітве пераможцам, толькі пераможца можа распараджацца пасля бітвы полем пабоішча.

Як мне здаецца, што далёка лягчэй было князю і ягонай коннай дружыне забраць з сабой пабітых, чымсьць цэлай арміяй дружыннікаў затрымацца на полі пабоішча, каб даўбіць там сякерамі замёрзлую зямлю, каб накапаць над кожным воінам курган. А ў дадатку, не так многа магло быць і паўшых, можа, адна якая сотня, дык тая няпоўная.

Што сталася пасля няміжскай бітвы на пабоішчы з напастнікамі, якіх князь полацкі Усяслаў Вялікі разбіў, мы не ведаем, як не ведаем напэўна таго месца, на якім адбылася бітва, аб якім могуць сведчыць толькі косці пабітых у магілах, а магіл мы такіх не знаходзім.

Калі Мінск-горад не быў знішчан, аграблен, разгромлен і спален, і жыхары Мінска сядзелі на месцы ў непарушаным стане, то гараджане-мінчане маглі і ворагу паховіны наладзіць. А калі ж не, горад быў знішчаны, то разбітыя нашэльнікі маглі пазастацца на полі бітвы і без ніякіх паховін на паяданне ваўкам і лісцам.

Толькі пераможнікі маглі забраць з поля бітвы сваіх пабітых і адвезці іх на заветнае месца паховін.

І калі хто з пазважаных маіх чытачоў не згаджаецца з тым, што я напісаў, то такога я буду прасіць аднайсці магілы пабітых у няміжанскай бітве і паказаць нам іхнія косці.

Публікацыя
Л. ЗАРЭМБЫ.

Саюз мастакоў БССР з глыбонім смуткам павадале аб раптоўнай смерці члена СМ СССР РАНА Лазара Сауловіча і выказвае спачуванне родным і блізкім нябожчыка.

Саюз пісьменнікаў БССР выказвае спачуванне пісьменніку Івану Чыгрыну з прычыны напатаўшага яго гора—смерці МАЦІ.

КОЛЕРЫ «ПАГОНЫ»

Прачытаў у «Ліме» (нумар ад 12.05) ліст Уладзіміра Казберука, прысвечаны нашай нацыянальнай сімволіцы. Хоць мая прафесія ніяк не стасуецца з гэтай тэмай (я — урач-тэрапеўт), але яшчэ са школьных часоў я вельмі цікаўлюся геральдыкай. Хачу падзяліцца некаторымі сваімі меркаваннямі, бо не магу не заўважыць, што аднаго толькі эмацыянальна-ўзніслага стасунку да гістарычных сімвалаў роднага краю недастаткова, каб давесці слушнасьць свайго пункту гледжання. Трэба мець больш дакладныя ўяўленні аб агульных прынцыпах фарміравання геральдычных знакаў. Калі з «Пагоныя» ўсё здаецца зразумелым, дык адносна колеру сцяга аўтар допісу вельмі памыляецца, калі лічыць, што яны могуць быць выбраны адвольна. Хачу звярнуць увагу на тую важную акалічнасьць, што самастойнае значэнне колеру сцяга маюць толькі па-за межамі класічнай геральдыкі (так званы варварскі геральдычны стыль).

Даўней сцягі (штандары, харугвы, буньчкі, прапорцы, значкі; памятаеце — «улань с пестрымі значкамі...») спаўнялі не толькі і не столькі рэпрэзэнтацыйныя функцыі, а з'яўляліся найперш неабходнымі элементамі кіравання вайсковымі дзеяннямі ў тых далёкіх часах, калі

адсутнічала тэлефонная і радыёсувязь. Нездарма і воінскія званні звязаны з гэтымі знакамі — харунжы, прапаршчык, буньчучы атаман і інш. Нацыянальных і дзяржаўных сцягаў (у сучасным сэнсе) на тых далёкіх часах проста не існавала. Можна, нават таму, як піша У. Казбярчук, «спалучэнне бела-чырвона-белага колераў не мае за сабой такой багатай гісторыі», як «Пагоныя»? Так і не.

Сапраўды, харугваў такога выгляду ў аналагах нашай гісторыі пакуль што не адкрыта. Бо на харугвах (знаках ваяводстваў, паветаў, асобных магнатаў) альбо выявы гербаў, альбо вобраз святога патрона. Напрыклад, арханёл Міхаіл патранавуў войскі Рускага (Кіеўскага) ваяводства, войскі запарожскіх казакаў.

Іншая рэч — сцягі менш значных вайсковых адзінак: рэгіментаў, швадронаў і г. д. Такі сцяг меў даносіць да кожнага ўдзельніка баталіі тую ж інфармацыю, як і баявыя харугвы, але ў спрошчаным, без залішняй дэталізацыі выглядзе. Інакш кажучы, класічная геральдыка вымагала і вымагае сціслых суадносін паміж выявамі герба і колерамі сцяга. Прыклады? Калі ласка. Цытую радкі з допісу У. Казберука: «Паўтараць польскі сцяг у нас няма падставы». Безумоўна. Тым болей, што колеры польскага сцяга азна-

чаюць: белы арол у чырвоным полі; таксама, як, напрыклад, колеры дзяржаўнага сцяга ФРГ (чорны, чырвоны, жоўты) — гэта чорны арол з чырвонымі кішчорамі на жоўтым фоне. Толькі гэта і нічога іншага.

Ну, дык якія колеры павінен уключаць сцяг, што атаясамлівае «Пагоныя»? Бо герб гэты геральдычна дэшыфруецца, як «срэбны рыцар з чырвонаю тарчаю (шчытом) на белым кані». Адсюль: бела-чырвона-белы, бо срэбра геральдычна адпавядае беламу колеру.

Вось гэтай, зразумелай для нашых продкаў і забытай намі логікай карысталіся стваральнікі нацыянальнага сцяга беларусаў. Калі гэта адбылося? Даўно. Ніяк не ў XX стагоддзі. Сцяг існуе столькі, колькі існуе «Пагоныя». Ускосным падцвяржэннем можа лічыцца штандар рэгімента ўланаў Вялікага княства Літоўскага, які і зараз можна ўбачыць у вітрынах Віленскага гістарычнага музея. Праўда, ён мае чатыры паясы: белы, чырвоны, белы, чырвоны, што ізноў жа дэшыфруецца як срэбны рыцар з чырвонай тарчай на белым кані ў чырвоным полі.

І хай не абураюць гэтыя колеры «пуритан» ад аднакаляровай «класавай» геральдыкі. Хай лепш не пашкадуюць гадзіну-другую свайго часу, каб адшукаць у гістарычных крыніцах тлумачэнне для колераў паважанай усімі чорна-залатой гвардзейскай стужкі. Я ўпэўнены, што яны з цікавасцю адкрыюць для сябе, што гэтае спалучэнне колераў, запазычанае са стужкі георгіеўскага крыжа, тлумачыцца вельмі проста: чорны двухгаловы арол Расійскай імперыі ў залатым полі. А андрэўскі крыж? Касы крыж — знак святога патрона Расіі Андрэя Першазванага. Вось і аказваецца, што ў такой старажытнай навуцы,

як геральдыка, нічога выдуманнага не трэба. Трэба проста трохі ведаць не законы. Тады нават у рамках разгорнутых апошнім часам спрэчак будзе менш эмоцый, менш доказаў тыпу «бо так прыгажэй», менш непатрэбнай палітызацыі.

І яшчэ... Мне здаецца, што той палемічны імпэт, які набрала дыскусія аб сімволіцы, пэўным чынам звязаны з адначасовым парадаксальным атаясамліваннем і супрацьпастаўленнем сімволікі дзяржаўнай і нацыянальнай. І зноў, прычына — неразуменне і ігнараванне фундаментальных прынцыпаў не толькі геральдыкі, але ўжо і логікі. Чаму? Справа ў тым, што большасць краін маюць ідэнтычныя нацыянальныя і дзяржаўныя сімвалы. Большасць, але не ўсе. Напрыклад, нацыянальны сцяг Ірландыі — залатая арфа ў зялёным полі (ім карыстаюцца ірландцы ўсяго свету), а дзяржаўны сцяг Ірландскай рэспублікі — зялёна-бела-аранжавае палотнішча. Такіх прыкладаў шмат. Зліцце нацыянальнай сімволікі з дзяржаўнай адбываецца тады, калі дзяржава будуюцца на агульнанацыянальным падмурку. Гістарычным лёсам нашай сучаснай дзяржаўнасці было наканавана будаўніцтва яе на класавых падвалах. Адбіткам гэтага факту і з'яўляецца адсутнасць пераймальнасці ў гістарычнай і сучаснай геральдыцы, разыходжанне паміж дзяржаўнымі і нацыянальнымі сімваламі. Гэта — адлюстраванне аб'ектыўных працэсаў. Гэта — знак часу.

Маю надзею, што неразуменне гістарычнай логікі трохі знізіць звышвысокі, як мне падаецца, эмацыянальны напал палемікі ў адносінах да даволі простага, але вельмі цікавага пытання.

Віталь КОШАЛЕУ,
дацэнт Мінскага
медыцынскага інстытута.

СТВАРАЕЦЦА «БЕЛАЯ КНИГА»

Мы, супрацоўнікі вытворчага аб'яднання «Белрэстаўрацыя», болей чым хто іншы ведаем пра страты, якія панесла беларуская культура ў часы сталіншчыны. Менавіта таму мы выступаем з ініцыятывай стварэння «Збору страчаных помнікаў гісторыі і культуры Беларусі» (далей па тэксту — «Збор...»). Гэту работу мы будзем весці супольна з гісторыка-асветніцкім таварыствам памяці ахвяраў сталінізму «Мартыралог Беларусі» і з Камісіяй аховы помнікаў архітэктуры і выяўленчага мастацтва рэспубліканскага Фонду культуры. Разам з нядаўна створаным «Зборам помнікаў гісторыі і культуры» «Збор...» мае на мэце даць цэласнае ўяўленне аб гістарычным лёсе народаў Беларусі, аб развіцці іх культуры.

На першым этапе працы над «Зборам...» мяркуецца выявіць і сістэматызаваць помнікі архітэктуры, стра-

чаных у XX стагоддзі, нададзены, па маглівасці, — на працягу ўсяго беларускага гісторыі. У «Збор...» увайдзе інфармацыя, якая мае зафіксаваць факты і акалічнасці страты помнікаў. Гэта дазволіць прасачыць дынаміку разбурэнняў, раскрыць сістэмы і механізм вынішчэння культуры на розных этапах гісторыі.

Заяўленая праграма «Збор...» патрабуе значных доследных высілкаў, таму заклікаем усіх, хто неабябавана да лёсу культуры на Беларусі, узяць чынны ўдзел у яе рэалізацыі. Дзеля зручнасці апрацоўкі прапануем збіраць інфармацыю па наступнай форме:

АКТ СТРАТЫ ПОМНИКА АРХИТЕКТУРЫ

1. Назва помніка архітэктуры.
2. Сучасны адрас колішняга месцазнаходжання помніка.

3. Разгорнутая характарыстыка помніка (апісанне аб'ёмна-прасторавай кампазіцыі, гістарычныя звесткі, наяўнасць твораў манументальна-дэкаратыўнага мастацтва і г. д.).

4. Кошт помніка.

5. Пастанова аб ахове помніка (калі была), установа або асоба, адказная за захаванне, наяўнасць ахоўнага абавязальства, ахоўнае дошкі і г. д.

6. Дата, прычына і мэты разбурэння, яго ініцыятар і выканаўца (абавязкова са спасылкай на крыніцу інфармацыі).

7. Сучасны стан помніка (наяўнасць фрагментаў, рэштак, культурнага слою і г. д.).

8. Прозвішча збіральніка інфармацыі, дата.

9. Дадаткі: фотаздымкі, чарцяжы, схемы, малы (карты), успаміны сведкаў ды ўдзельнікаў разбурэння і г. д.

Калі пры запаўненні Акта адказаць на які-небудзь пункт немагліва, дык трэба паставіць прочырк. Пры апытанні ўдзельнікаў разбурэнняў неабходна гарантаваць (пры іх на тое жадаюць) ананімнасць. Гэта значыць, што атрыманы ад інфарматара звесткі ніколі не

будуць скарыстаны супраць яго.

Прыгадаем, што паводле Закона БССР аб ахове і выкарыстанні помнікаў гісторыі і культуры «помнікамі гісторыі і культуры з'яўляюцца збудаванні, памятныя мясціны і прадметы, звязаныя з гістарычнымі падзеямі, развіццём грамадства і дзяржавы, творы матэрыяльнай і духоўнай творчасці, якія маюць гістарычную, навуковую, мастацкую або іншую іншую культурную каштоўнасць» (артыкул 1), а таксама, што «да помнікаў гісторыі і культуры паводле артыкула і гэтага Закона стасуюцца:

— помнікі урбаністыкі (горадабудаўніцтва) і архітэктуры — архітэктурныя ансамблі і комплексы, гістарычныя цэнтры, кварталы, плошчы, вуліцы, рэшткі старажытнай планіроўкі і забудовы местаў (гарадоў) і іншых населеных пунктаў; збудаванні грамадзянскае, прамысловыя, ваеннае, культурнае архітэктуры, народнага дойлідства, а таксама звязаныя з імі творы манументальнага, выяўленчага, дэкаратыўна-прыкладнага, садова-паркавага мастацтва, прыродныя ландшафты» (артыкул 6).

Акты просім дасылаць на адрас: 220050, г. Мінск, а/с 205.

А. ГЛІННІК.

з 14 па 20 жніўня

15 жніўня, 21.40
«ЛІРА»
Мастацка-публіцыстычная праграма.

16 жніўня, 21.40
У ТЭАТРАХ КРАІНЫ
Н. Сайман. «Апошні горача зажадаў».

Спектакль Цэнтральнага акадэмічнага тэатра Савецкай Арміі. Пастаюна заслужаная дзеяча мастацтваў РСФСР А. Бурдонскага.

Ролі выконваюць: заслужаная артыстка РСФСР Л. Галубкіна і народны артыст СССР У. Зельдзін.

19 жніўня, 14.55
«РОЗДУМ»
Перадача прысвечана карціне народнага мастака СССР М. Савіцкага «Партызаны».

19 жніўня, 17.35
Іграе А. Алоўнікаў (віяланчэль).

У праграме творы Глазунова, Рымскага-Корсава, Рахманінава, Альбініні.

19 жніўня, 19.50
Канцэрт хору Беларускага тэлебачання і радыё.

Мастацкі кіраўнік — прафэсар В. Роўда.

Вядучая — музычны наментатар Э. Язерская.

19 жніўня, 20.20
«ПАРТРЭТ У ДОУГ»

Прэм'ера дакументальнага фільма Беларускага тэлебачання.

Стужка знаёміць з маладым беларускім скульптарам С. Гарбуновай.

Аўтар сцэнарыя С. Саўрасава. Рэжысёр — Л. Гедравічус.

20 жніўня, 15.15
ПРЭМ'ЕРА ПЕСНІ

У. Мулявін, Янка Купала. «Бабулька — прадаўшчыца зёлан».

Выконвае дзяржаўныя эстрады ансамбль Беларускага тэлебачання.

20 жніўня, 17.15
«АДНАУЛЮЧЫ ЗАБЫТЫЯ ІМЕНЫ...»

Новае са спадчыны Напалеона Орды.

20 жніўня, 19.15
Дабрачыны вечар народнага мастака СССР І. Глазунова ў Вялікім тэатры оперы і балета БССР.

У «КНИГАРНИ ПИСЬМЕННИКА»

В. БЕЧЫК. Выбранае. Літаратурна-крытычныя артыкулы. Прадмова С. Андрэяка. Укладанне Л. Кароткай. Мн., «Мастацкая літаратура», 1989. — 1 р. 90 к.

Р. БЯРОЗКІН. Паэзія — маё жыццё. Літаратурна-крытычныя артыкулы, Складальнік і аўтар прадмовы Ю. Канэ. Мн., «Мастацкая літаратура», 1989. — 1 р. 40 к.

Л. ДАЙНЕКА. Сняжынкi над агнём. Вершы і паэмы. Мн., «Мастацкая літаратура», 1989. 1 р. 30 к.

М. КАЦЮШЭНКА. Урок маўчання. Раман, апавяданні. Мн., «Мастацкая літаратура», 1989. — 1 р. 50 к.

С. ЛАУШУК. На драматургічных скрыжаваннях. Мн., «Навука і тэхніка», 1989. — 70 к.

А. ЛОЙКА. Гісторыя Беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд. У дзвюх частках. Частка 1. Мн., «Вышэйшая школа», 1989. — 1 р.

Галоўны рэдактар **Анатоль ВЯРЦІНСКІ.**

Рэдакцыйная калегія:

Заір АЗГУР, Аляксандр АСПЕНКА, Анатоль БУТЭВІЧ, Уладзімір ГІЛЕП, Мікола ГІЛЬ (нам. галоўнага рэдактара), Уладзімір ГНІЛАМЕДАУ, Лілія ДАВІДОВІЧ, Міхась ДРЫНЕЎСкі, Аляксандр ЖУК, Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ, Ігар ЛУЧАНОК, Уладзімір НЯКЛЯЕЎ, Нічымір ПАШКЕВІЧ, Барыс САЧАНКА, Юрась СВІРКА, Уладзімір СТАЛЬМАШОНАК, Рычард СМОЛЬСКІ, Віктар ТУРАЎ.

Адказны сакратар **Андрэй ГАНЧАРОЎ.**

«Літаратура і искусство» — орган Міністэрства культуры і праваўнага Саюза пісатэлей БССР. Мінск. На беларускай мове.

«ЛИТАРАТУРА І МАСТАЦТВА»

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

АТ 090889 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
Індэкс 63856 М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарова, 19.

ТЭЛЕФОНЫ: прыёмнай рэдакцыі — 33-24-61, намесніка галоўнага рэдактара — 33-25-25, адказнага сакратара — 33-19-85, аддзела публіцыстыкі і нарыса — 33-19-65, аддзела пісьмаў і грамадскай думкі — 33-19-65, аддзела крытыкі і бібліяграфіі — 33-22-04, аддзела прозы і паэзіі — 33-22-04, аддзела тэатра, кіно і тэлебачання — 33-21-53, аддзела музыкі — 33-21-53, аддзела выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў — 33-24-62, аддзела народнай творчасці і культасветработы — 33-24-62, аддзела інфармацыі — 33-24-62, аддзела мастацкага афармлення і фотаілюстрацыі — 33-44-04, 33-24-62, карэктарскай — 32-20-64, бухгалтэры — 23-73-37.

Пры перададзенай просьбе пасылка на «ЛіМ». Рукапісы рэдакцыя не вяртае і не рэагуе.